

АЛЬМАНАХ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Випуск 35

Видавничий дім
«Гельветика»
2026

Альманах міжнародного права включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія Б) відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 24 вересня 2020 р. № 1188 (спеціальності: D8. Право, D9. Міжнародне право)

Засновник видання – Міжнародний університет

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet Вченою радою Міжнародного університету (протокол № 10 від 11.03.2026 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Губанова Тамара Олексіївна, доктор юридичних наук, професор, директор, Фінансово-правовий коледж.

Голова редакційної ради:

Громовенко Костянтин Вікторович, доктор юридичних наук, професор, ректор, Міжнародний університет.

Члени редакційної колегії:

Андрейченко Світлана Сергіївна, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Міжнародний університет;

Грушко Мальвіна Валеріївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного та європейського права, Національний університет «Одеська юридична академія»;

Діденко Лариса Василівна, доктор юридичних наук, професор, в.о. завідувача кафедри цивільного та господарського права і процесу, Міжнародний університет;

Кізлова Олена Сергіївна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права і процесу, Міжнародний університет;

Манько Денис Григорович, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін, Міжнародний університет;

Подобний Олександр Олександрович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики, Міжнародний університет;

Тицька Яна Олександрівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін, Міжнародний університет;

Цибуленко Євген Миколайович, професор, Таллінська школа права, Естонія.

Партнер журналу

Фінансово-правовий коледж

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1551 від 09.05.2024 року.

Ідентифікатор медіа: R30-04396

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Міжнародний університет
(вул. Фонтанська дорога, м. Одеса, 33, e-mail: priemnayamgu@gmail.com.
Тел.: +38 (048) 719-88-38).

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, іспанська

Періодичність: 2 рази на рік

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Адреса редакції:

Міжнародний університет
вул. Фонтанська дорога, 33, каб. 402, м. Одеса, 65009, Україна
www.inlawalmanac.mgu.od.ua
Тел. +38 068 938 18 56

ISSN 2313-5174 (Print)
ISSN 2664-6218 (Online)

© Міжнародний університет, 2026

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 001.91:001.89:32:327(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/ILA.2026.35.01>

БОДНАРЧУК Л. Я.

магістр права,
помічник судді
Тернопільського апеляційного суду
ORCID: 0000-0002-5664-0424

БОДНАРЧУК Ю. Ю.

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності
Західноукраїнського національного університету
ORCID: 0000-0002-6293-8032

ВІДКРИТА НАУКА ЯК ОСНОВА ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ: ІСТОРИЧНИЙ, ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ТА ШЛЯХИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню принципу «Відкрита наука» (Open Science) як ключового орієнтиру для трансформації освітньо-наукової сфери України у контексті побудови демократичної правової держави та євроінтеграції. Метою роботи є простежити генезис цього принципу від його етико-філософських витоків до сучасного технологічного втілення та обґрунтувати його стратегічне значення для України. У статті проаналізовано історичну еволюцію ідеї «вільна наука»: від епістолярної комунікації «Республіки Вчених» XVII–XVIII ст. через еру стандартизації та професіоналізації у друкованих журналах XIX – початку XX століть до формування сучасного руху під впливом антивоєнних ідей Дж. Ротблата та цифрової революції. Особливу увагу приділено системному аналізу правового та політичного врегулювання принципу в Європейському Союзі – від рекомендацій до жорстких обов'язкових норм у рамках програми «Горизонт 2020», «Горизонт Європа» та створення Європейської відкритої наукової хмари (EOSC). Здійснено спробу довести, що відкрита наука є технологічним посиленням демократії, оскільки забезпечує прозорість, підзвітність, боротьбу з маніпуляціями, інклюзивність та прискорення інновацій. Констатовано фрагментарність та неефективність національної політики України у цій сфері й обґрунтовано необхідність термінової імплементації європейського досвіду як стратегічного кроку для інтеграції в європейський дослідницький простір і зміцнення демократичних інститутів.

Ключові слова: Відкрита наука, демократія, євроінтеграція, наукова комунікація, історична еволюція, Республіка Вчених, Європейський Союз, «Горизонт Європа», Європейська відкрита наукова хмара (EOSC).

Постановка проблеми. Координація зусиль у побудові демократичної правової держави в Україні вимагає запозичення позитивного досвіду, сформованого в руслі демократизму та законності у передових країнах світу. Одним із пріоритетних та перспективних напрямів є трансформація освітньо-наукової сфери як основи для розвитку майбутнього країни. У цьому контексті принцип «відкрита наука» (Open Science), що є домінуючим у провідних демократіях та закріплений у політиці Європейського Союзу, виступає ключовим орієнтиром для осмислення та імплементації в українську суспільну структуру. **Метою статті** є комплексний аналіз принципу «Відкрита наука» (Open Science) – від дослідження його генезису та еволюції до обґрунтування значення як інструмента демократизації, інноваційного розвитку та євроінтеграції для України. Дослідження спрямоване на систематизацію європейського досвіду правового врегулювання та практичної імплементації цього принципу, а також виявлення шляхів його адаптації в українському науково-освітньому просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних публікацій свідчить про значне поглиблення та диференціацію досліджень у сфері відкритої науки. Фокус змістився від загальних принципів та політичних декларацій до прикладних механізмів, критичної оцінки, соціальних наслідків та адаптації в умовах глобальних викликів. На зміну прогностичним статтям про переваги Open Science прийшли емпіричні дослідження з її впровадження. За авторства Гізер Пивовар (Piwowar H.) на чолі авторського колективу в праці «Стан справ з відкритим доступом: масштабний аналіз поширеності та впливу статей у відкритому доступі» [13; 14; 21] та Дж. Тенант (Tennant J.) у праці «Нарис про два відкриття» [25] аналізуються конкретні інструменти: План S, результати Horizon Europe, функціонування EOSC. Велика увага приділяється вимірюванню впливу цитування статей, які перебувають у відкритому доступі та їхній вплив на прискорення інноваційних процесів. Публікація Марка Вілкінсона (M.D. Wilkinson) «Керівні принципи FAIR для наукового управління даними та їх зберігання», яка опублікована у 2016 році в журналі «Scientific Data», тримає увагу фахівців і до нині. Автор статті визначив міжнародні стандарти роботи з науковими даними, стверджував, що принципи FAIR спрямовані на те, щоб зробити цифрові ресурси придатними для використання не лише людьми, а й, насамперед, машинами (алгоритмами), які здатні автоматично знаходити, отримувати доступ та інтегрувати дані у великих масштабах.

Дискусії зосереджені на технічній реалізації принципів FAIR, зокрема Findable, Accessible, Interoperable, Reusable для наукових даних. Окремо досліджуються екосистема препринтів, зростання платформ таких як arXiv, bioRxiv, SSRN та їх роль у швидкій комунікації, особливо під час пандемії COVID-19. З'являються роботи про відкрите програмне забезпечення (Open Source) та відкрите апаратне забезпечення як невід'ємні частини Open Science, зокрема за авторством Лоні Безансоном (Lonni

Besaçon) опубліковано працю «Відкрита наука рятує життя: уроки пандемії COVID-19», опубліковану в 2021 році в журналі «BMC Medical Research Methodology», де автор аналізував критичну роль відкритого доступу до даних під час глобальної кризи [16].

Події останніх років стали потужним каталізатором для активного впровадження принципу і, відповідно, міркувань учених з цього приводу. Війна Росії проти України також стала предметом аналізу. Автор Вадим Гуреєв у праці 2022 року «Відкрита наука в умовах війни: випадок української академічної спільноти» аналізує трансформацію наукових комунікацій та впровадження принципів відкритої науки в Україні після початку повномасштабного вторгнення, а також розглянув як Open Science може сприяти підтримці української науки, збереженню цифрової спадщини, протидії дезінформації та збереженню міжнародних зв'язків [1, с. 61].

Окрім згаданих тенденцій, з'явилися спеціалізовані публікації, присвячені саме українському контексту, зокрема автори Сулима В. В. та Кравченко Т. О. у праці «Відкрита наука в Україні: стан та перспективи розвитку», зміст публікації базується на аналізі нормативно-правової бази, зокрема Постанови Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2022 р. № 1191 «Про затвердження національного плану щодо відкритої науки», та присвячений стратегічним крокам інтеграції української науки до європейського дослідницького простору на період до 2030 року [15, с. 248]. Назаркевич І. М. «Імплементация принципів відкритої науки в Україні: правові та інституційні аспекти» здійснив дослідження пов'язані з проектами EOSC та Фондом досліджень України (NRFU), у роботі аналізуються ключові етапи та виклики впровадження Open Science в український правовий та освітній простір станом на початок 2020-х років [12, с. 15]. Активно обговорювали роль відкритої науки у відбудові повоєнної України, її значення для євроінтеграції, зокрема, асоціації з Horizon Europe, та боротьби з корупцією. Аналізувалися перші кроки у розвитку національного репозитарію, підтримки українських OA-журналів.

Виклад основного матеріалу. Ідея принципу «вільна наука» як безперешкодного обміну знаннями на загальне благо – є наріжним питанням сучасного уявлення про науку. Генезис принципу як динамічного результату взаємодії комунікативних технологій, інституційних форм та ідеологічних уявлень про відкритість знань є не лінійним поступом, а діалектичним процесом, де кожна нова комунікативна можливість породжує нові інституції контролю, а ідеал відкритості постійно переосмислюється у боротьбі за канали поширення знань [17; 26].

Комунікаційні технології пройшли шлях від рукописних листів до Інтернету, за інституційними формами від приватних товариств до міжнародних корпорацій та ідеології відкритості, еволюціонували, формуючи конкретні історичні вияви принципу «вільна наука».

У XVII–XVIII ст. епістолярна утопія зародила ідею вільної науки в мережах листування. Своєю чергою, генезис «вільної науки» як

соціальної норми тісно пов'язаний із виникненням у Європі епістолярної комунікативної мережі, відомої як «Республіка Вчених» (*Respublica literaria*) [24, с. 101-102]. Технологічною передумовою цьому було вдосконалення поштового зв'язку, що дозволило подолати просторові бар'єри. Ця неформальна комунікація швидко інституціалізувалася у вигляді наукових товариств (Лондонське Королівське товариство, Паризька Академія наук). Вони стали офіційними центрами комунікації, унормували практики листування, демонстрації експериментів та публікації «Транзакцій» (*Philosophical Transactions*).

У термінах, запропонованих Р. Мертона формується норма комунізму – невласницького ставлення до знань. Відкритий обмін відкриттями, результатами досліджень вважався обов'язком перед спільнотою [8, с. 165; 24, с. 101-102]. Проте вже на цьому етапі виникає конфлікт між ідеєю і практикою: посилення на листи як джерела породжувало суперечки за пріоритет, що свідчило про внутрішню напруженість між співпрацею та конкуренцією.

У XIX – на початку XX століть розпочалася ера друкованого журналу, що породжує стандартизацію, професіоналізацію та зародження контролю. Масове поширення наукових журналів у XIX столітті стало революцією, що перевела комунікацію з приватно-елітарної в публічно-масову площину.

Журнальна стаття стала основним стандартизованим форматом. Вона закріпила структуру (IMRaD) і впровадила систему експертного рецензування, що підвищило надійність знань, але одночасно уповільнило комунікацію. Видавництва та спеціалізовані наукові товариства перетворилися на потужних посередників. Зростання кількості журналів паралельно з формуванням національних академій наук та університетських систем призвело до інституційної централізації контролю над якістю та публікацією знань [2, с. 19]. Наука стала професією, а публікація – валютою кар'єрного росту.

Норма відкритості формалізувалася, але почала обмежуватися рамками професійного дискурсу та авторським правом, що поступово переходило від авторів до видавців. Виникає парадокс: знання, які знайшли вияв у публікації, стають власністю видавництва.

Світові кризи XX століття сприяли розколу між ідеєю принципу і його реалізацією. Середина – кінець XX століття окреслилися політизацією та комерціалізацією наукової сфери з одного боку та співпрацею науковців – з іншого. Так, XX століття стало епохою викликів для ідеї «вільної науки» з боку політичних ідеологій та ринкових сил. Концептуальні основи сучасного руху за відкриту науку сягають середини XX століття та тісно пов'язані з антивоєнними та гуманістичними ідеалами наукової спільноти.

Термін «вільна наука» вперше увів американський філософ та науковець Джозеф Ротблат. У 1955 році він опублікував статтю у журналі «*Bulletin of the Atomic Scientists*», в якій висловив ідею про необхідність створення «вільної науки», тобто науки, яка вільна від військових та політичних цілей

[23, с. 349]. В основу поглядів було покладено ідею поширення наукових знань для мирного розвитку і співіснування.

Таким чином, у XX столітті поштовхом до подальшого концептуального поглиблення принципу стали не технологічно-комунікативістські можливості і потреби, а етичні засади та філософська основа.

Ротблат і Путваський рух, відзначені Нобелівською премією миру, заклали фундаментальну ідею: наукове знання як суспільне благо має служити людству, а не конфронтації. Однак практична реалізація цього ідеалу стала можливою лише з настанням цифрової ери.

У 1990-х роках розвиток інтернет-технологій створив технічну основу для трансформації етичної концепції «вільної науки» у прагматичну модель «відкритої науки». Це призвело до створення відкритих архівів та, згодом, до появи низки провідних відкритих наукових журналів на межі століть, таких як PLoS ONE (2006), BioMed Central (2000) та Frontiers (2007). Цей етап ознаменував перехід від декларації намірів до побудови конкретних інфраструктурних механізмів вільного, безкоштовного та легального поширення знань [17].

У європейському науковому просторі ініціатором і реалізатором принципу «відкрита наука» став Європейський Союз. Еволюція підходу в ЄС до врегулювання цього принципу є класичним прикладом поступового переходу від закликів та рекомендацій до жорстких імперативних норм та створення цілісної інфраструктури. Цей процес можна розділити на кілька ключових етапів.

На початковому етапі ЄС визначив відкриту науку як політичний пріоритет, але діяв переважно через програмні документи та фінансові інструменти. Перший етап окреслився заснуванням та рекомендаціями, і тривав до 2013 року. Вже у 7-й Рамовій програмі (FP7, 2007-2013) з'явилися перші пілотні ініціативи щодо відкритого доступу до публікацій. ЄС почав використовувати свою роль головного фінансиста науки для популяризації ідеї.

Рекомендація 2012/417/ЄС - стала ключовим документом «Про доступ до наукової інформації та її збереження». У ній державам-членам пропонувалося розробити національні стратегії, забезпечити відкритий доступ до публікацій, які мали фінансування з державних бюджетів, та зробити інвестиції в інфраструктуру [19]. Це був перший м'який, але системний політичний сигнал.

Наступний етап, законодавчого закріплення та обов'язковості виконання, окреслився 2013-2018 роками. Цей період характеризується прийняттям обов'язкових правових актів імперативного характеру та інтеграцією принципу в основні інструменти фінансування.

Директива 2013/37/ЄС (оновлення Директиви 2003/98/ЄС), хоча вона стосувалась переважно державного сектору, встановила важливий прецедент, визнавши наукову інформацію, що фінансується з публічних коштів, одним із категорій даних для повторного використання [6].

Своєю чергою, програма «Горизонт 2020» (2014-2020) стала поворотним моментом. Вимоги відкритого доступу стали обов'язковими умовами

грантової угоди. Відкритий доступ до публікацій передбачав, що всі рецензовані статті за результатами проекту мали бути депоновані в репозитарії відкритого доступу, т. зв. «зелений шлях», або опубліковані в журналах відкритого доступу – «золотий шлях». Але дозволявся ембарго-період, тобто час упродовж якого стаття може залишатися закритою в журналі після публікації, перш ніж автор зможе викласти її відкриту версію у репозитарій. Але сам принцип відкритого доступу був недвозначним. Запущено пілотний проект з обов'язкового відкриття дослідницьких даних, що означало, що план керування даними став обов'язковим для всіх проектів.

За ініціативи консорціуму національних фондів (сOAlition S) у 2018 році розроблено проект «План S». Хоча це ініціатива не ЄС, але за підтримки Європейської Комісії, цей «План» став найрадикальнішим політичним інструментом. З 2021 року науковці, що отримують фінансування від учасників «Плану S», зобов'язані публікувати результати виключно у журналах або на платформах відкритого доступу [22]. Це значно прискорило трансформацію ринку наукових видань.

Третій етап інфраструктурної та культурної інтеграції розпочався від 2018 року і триває донині. Згідно з ним ЄС зосереджений на побудові постійної екосистеми, де відкрита наука стає стандартною практикою. Так була запущена у 2018 році масштабна інфраструктурна ініціатива – Європейська відкрита наукова хмара (EOSC). Її мета – створити єдиний віртуальний простір для зберігання, обміну та повторного використання даних. EOSC має стати «єдиним вікном» до європейських наукових ресурсів.

Своє логічне продовження отримала програма «Горизонт 2020» під назвою «Горизонт Європа» (2021-2027), яка поглиблює та розширює розпочату політику. Зокрема, обов'язковий відкритий доступ зберігається як для публікацій, так і для даних (з деякими обґрунтованими винятками). Обов'язковий для всіх проектів план керування даними. У деяких програмах дотримання принципів відкритої науки може враховуватися при оцінці пропозицій відкритість як критерій оцінки. Модельна грантова угода (MGA) чітко прописує всі зобов'язання бенефіціарів щодо відкритого доступу, інтелектуальної власності та управління даними [19].

З метою інтеграції з цифровою та правовою політикою прийняті директиви про відкриті дані та про авторське право на єдиному цифровому ринку. Директива про відкриті дані (2019/1024/ЄС) безпосередньо стосується наукових даних, зібраних шляхом держфінансування, посилюючи принципи їх доступності. Директива про авторське право на єдиному цифровому ринку (2019/790/ЄС) містить положення, наприклад Стаття 4, що сприяють текстовому та дата-майнінгу для наукових досліджень, знімаючи частину правових бар'єрів для відкритої науки [3; 20].

Вищезгадані нормативні документи утримують ключові політичні механізми врегулювання принципу «відкрита наука», зокрема фінансові важелі, інфраструктурну підтримку, стандартизацію та гармонізацію, тощо. Все ж головним інструментом, на наш погляд, залишається фінансування

як умова програми «Горизонт», що робить відкритість обов'язковою для отримання та використання коштів ЄС. Інфраструктурна підтримка окреслена системним фінансуванням створення загальноєвропейської (EOSC) та національних інфраструктур (репозиторії, архіви).

Стандартизація та гармонізація сприяють розробці єдиних стандартів для метаданих, ідентифікаторів, зокрема таких як DOI та ORCID форматів даних, що робить систему функціональною. Підтримка навчальних програм, рекомендацій та винагород для вчених, які дотримуються принципів відкритої науки.

Таким чином, правове та політичне врегулювання принципу «відкрита наука» в ЄС має поступову та багаторівневу систему впровадження. ЄС послідовно поєднує жорстке регулювання через умови фінансування та м'яке регулювання через рекомендації, підтримку, інфраструктурне будівництво для полегшення практичної реалізації, а також гармонізацію з іншими програмами такими як цифровий ринок, авторське право тощо.

Мета полягає не просто у формальному відкритому доступі, а у створенні сталої екосистеми відкритих знань, де дані та публікації вільно циркулюють, сприяючи науковому прогресу, інноваціям і демократичному контролю за використанням публічних коштів [26]. Цей досвід є безцінним для України, що формує власну науково-освітню політику в контексті євроінтеграції.

Відкрита наука робить процес генерації знань прозорим. Наука, особливо фундаментальна, значною мірою фінансується з податків громадян. Принцип відкритого доступу до публікацій та даних забезпечує підзвітність дослідників перед суспільством, що їх фінансує. Громадяни, неурядові організації, журналісти отримують можливість перевірити, на що саме були витрачені кошти і які результати отримані. Це пряме втілення демократичного принципу публічної звітності.

Боротьба з маніпуляціями та «сірою зоною» у закритій науці, де дані та методи приховані, створює ґрунт для маніпуляцій, конфлікту інтересів і навіть наукового шахрайства. Відкриті дані та методологія дозволяють незалежну верифікацію (реплікацію) досліджень. Це підвищує довіру до науки як інституції у суспільстві, що особливо критично в епоху дезінформації та скептицизму.

Відкрита наука розмиває традиційні межі між «елітарним» академічним світом та широкою громадськістю. Демократизується доступ не лише до результатів, а й до самого процесу. Громадянська наука (citizen science), відкрите рецензування, публічні коментарі до препринтів – все це робить науку більш інклюзивною та підзвітною зовнішній критиці [26].

За умови відкритої науки, суспільство краще розуміє потенційні ризики та етичні аспекти технологій, для прикладу, в таких галузях як штучний інтелект, генетика тощо. Це створює умови для інформованого публічного обговорення та демократичного прийняття рішень про регулювання, а не пасивного сприйняття наказів «згори». Так формується

відповідальність за соціальні наслідки у демократичному суспільстві. Демократія прагне до зменшення структурних нерівностей, тоді як закрита модель науки ці нерівності посилює.

Дослідники з країн, що розвиваються, з небагатих установ або незалежні вчені раніше були відрізані від дорогої підписки на журнали. Відкритий доступ забезпечує рівні стартові можливості для всіх, хто має інтернет [17]. Це сприяє глобальній справедливості та виявленню талантів незалежно від місця народження чи статусу установи, а також сприяє подоланню географічної та фінансової дискримінації.

Сприяння вільному потоку знань між галузями і секторами академічними, приватними, громадськими прискорює впровадження інновацій. Це відповідає демократичному ідеалу відкритого, конкурентного середовища, де найкращі ідеї перемагають не через доступ до закритих ресурсів, а через свою якість.

Відкритий доступ до актуальних досліджень з кліматології, епідеміології, соціології дозволяє журналістам, активістам, педагогам і просто зацікавленим громадянам будувати свою аргументацію на основі доказів, а не чуток чи пропаганди. Це підвищує якість публічної дискусії.

Відкриті освітні ресурси (OER) та наукові матеріали безкоштовно доступні для студентів, вчителів і всіх, хто вчиться. Це інвестиція в людський капітал демократичної країни, що забезпечує соціальні ліфти та критичне мислення населення [26], що сприяє освіті та навчанню упродовж усього життя.

Таким чином, відкрита наука є не просто доповненням до демократичного суспільства, вона є його органічним продовженням та технологічним посиленням. Сприяння відкритій науці з боку держави, як це відбувається на рівні ЄС, є інвестицією не лише в технологічний розвиток, а й у зміцнення самих основ демократії. Для України, яка веде складну боротьбу за європейські цінності, інтеграція принципу відкритої науки в національну політику стане стратегічним кроком для побудови суспільства, де влада підзвітна, рішення обґрунтовані, а знання належать усім.

Імплементация принципів відкритої науки в Україні є комплексним завданням, що вимагає системних змін на рівні політики, фінансування, інфраструктури та культури. У національній політиці та законодавстві України, на наш погляд, відсутня єдина стратегія щодо системного впровадження принципу «вільна наука». Не відслідковується існування затвердженої всебічної національної політики чи стратегії відкритої науки, що координувала б дії Міністерства освіти і науки (МОН), НАН України, університетів та фондів. Існуючі розпорядчі документи, здебільшого мають фрагментарний характер і часто не мають механізмів примусу та моніторингу виконання, що формує розрізненість та неефективність нормативних актів [11]. Національне законодавство у сфері науки, авторського права та інформації не повністю узгоджене з ключовими директивами ЄС, зокрема про відкриті дані [3; 20], авторське право на цифровому ринку

[3; 20], що ускладнює інтеграцію України та формує відсутність гармонізації з правом ЄС. У цьому полягають ключові виклики для українських інститутів щодо втілення настільки важливого для розвитку науки принципу.

На підставі вище зазначеного можемо стверджувати, що для України швидка та ефективна імплементація відкритої науки є стратегічною необхідністю. Це не лише шлях до підвищення якості та конкурентоспроможності національних досліджень, але й потужний інструмент боротьби з корупцією та ізоляцією, засіб гарантії прозорості використання державних коштів та міцний міст для інтеграції в Європейський дослідницький простір. Успіх залежить від поєднання чіткої державної політики та активізації наукової спільноти у стимулюванні інтенсивності просування у цьому напрямку.

Таким чином, підсумовуючи викладені аргументи щодо сутності принципу «відкрита наука» та його системного впровадження, стверджуємо, що цей процес є не технічним оновленням, а стратегічним кроком для зміцнення демократії через відкритість знання, підвищення інноваційного потенціалу та інтеграції України в європейський дослідницький простір.

Отже, історична еволюція принципу «Відкрита наука» є діалектичним процесом, де кожен новий комунікаційний технологічний стрибок (листи, друковані журнали, інтернет) відроджував ідеал вільного обміну знаннями, але одночасно породжував нові інституційні форми контролю та обмеження. Це свідчить про постійну внутрішню напругу між співпрацею та конкуренцією в науці.

Сучасна концепція «Відкритої науки» сформувалася під впливом двох ключових чинників: етико-філософського імперативу мирного служіння знання людству (ідеї Дж. Ротблата) та технологічної можливості цифрової ери, що дозволила перейти від декларацій до створення практичних інфраструктур таких як відкриті архіви, журнали, репозиторії.

Досвід Європейського Союзу демонструє ефективну поступову модель впровадження – від м'яких рекомендацій до жорстких обов'язкових вимог через умови фінансування за програмою «Горизонт», підкріплених масштабною інфраструктурною підтримкою (EOSC) та гармонізацією законодавства. Ця багаторівнева система має на меті створення сталої екосистеми відкритих знань.

«Відкрита наука» є органічним продовженням і технологічним посиленням демократичного суспільства, що сприяє прозорості та підзвітності, забезпечуючи громадський контроль за використанням бюджетних коштів. Формує довіру до науки шляхом верифікації та реплікації досліджень, а також ліквідує географічні та фінансові бар'єри для доступу до знань. Сприяє інноваційному розвитку за рахунок вільного потоку знань та якісній публічній дискусії на основі відкритих даних і досліджень.

Стан впровадження принципу в Україні залишається незадовільним. Відсутня єдина державна стратегія, законодавство не гармонізоване з ключовими директивами ЄС, а наявні розпорядчі документи носять

фрагментарний характер та не мають ефективних механізмів впровадження та моніторингу.

Імплементация «Відкритої науки» є для України стратегічною необхідністю, що виходить за рамки технічного оновлення. Це ключовий інструмент для підвищення якості науки, боротьби з корупцією та ізоляцією, гарантування прозорості та прискорення інтеграції в Європейський дослідницький простір. Успіх вимагає поєднання чіткої державної політики, гармонізації законодавства та активізації самої наукової спільноти.

Література:

1. Гуреев В. Відкрита наука в умовах війни: випадок української академічної спільноти. *Бібліотечний вісник*. Київ. 2022. С. 58–69.
2. Любич А. М. Відкрита наука: затребуваність та перспективи. *Право та інновації*. 2023. № 3. С. 19–25. DOI: [https://doi.org/10.37772/2518-1718-2023-3\(43\)-3](https://doi.org/10.37772/2518-1718-2023-3(43)-3)
3. Директива (ЄС) 2019/1024 Європейського Парламенту і Ради від 20 червня 2019 року про відкриті дані та повторне використання інформації державного сектору. *Верховна Рада України*. 2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_036-19#Text
4. Європейська Комісія. Рекомендація Комісії 2012/417/ЄС «Про доступ до наукової інформації та її збереження». *Офіційний вісник Європейського Союзу*, L 194/39. *Верховна Рада України*. 2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_022-19?find=1&text
5. Європейський Парламент та Рада. Директива 2013/37/ЄС щодо повторного використання інформації державного сектору. *Офіційний вісник Європейського Союзу*, L 175/1. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_022-19?find=1&text
6. Європейський Парламент та Рада. Директива (ЄС) 2019/790 про авторське право та суміжні права на єдиному цифровому ринку. *Офіційний вісник Європейського Союзу*, L 130/92. *Верховна Рада України*. 2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_022-19#Text
7. Європейський Парламент та Рада. Директива (ЄС) 2019/1024 про відкриті дані та повторне використання інформації державного сектору. *Офіційний журнал Європейського Союзу*, L 172/56. *Верховна Рада України*. 2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_022-19?find=1&#Text
8. Калінін І. Республіка Вчених: соціальні норми та комунікативні практики в ранньомодерній Європі. Харків: Вид-во ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2020. С. 164-171.
9. Калюжна Н. Нормативно-правове підґрунтя врегулювання питань відкритої науки в Україні. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2025. Вип. 15. С. 23–37. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-7654.15.2025.335060>
10. Калюжна Н. М. Відкритий доступ до наукових публікацій: міжнародний досвід і практика впровадження в Україні. – Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа». Міністерство освіти і науки України, Київський національний університет культури і мистецтв, Київ. 2025. 234 с. URL: https://knukim.edu.ua/wp-content/uploads/2025/10/KaliuzhnaN_thesis.pdf

11. МОН ініціює запровадження державної підтримки наукових видань України, які індексуються міжнародними наукометричними базами даних. Міністерство освіти і науки України. 2024. 24 лип. URL: <https://mon.gov.ua/news/mon-initsiuiue-zaprovadzhennia-derzhavnoi-pidtrymkynaukovykh-vydan-ukrainy-iaki-indeksuiutsia-mizhnarodnymynaukometrychnymy-bazamy-danykh>
12. Назаровець С., Борисова Т. Відкритий доступ до наукових цитувань: практич. посіб. Київ: ДНТБ України, 2019. 34 с. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.2553995>
13. Півовар Г.А., Віжн Т.Дж. Повторне використання даних та перевага цитування відкритих даних. 2013. с.175. URL: <https://doi.org/10.7717/peerj.175>
14. Півовар Г., Прім Дж., Ларів'єр В., Альперін Х. Стан ОА: масштабний аналіз поширеності та впливу статей з відкритим доступом. 2018. DOI: <https://doi.org/10.7717/peerj.4375> PubMed 29456894
15. Сулима В. В. та Кравченко Т. О. у праці «Відкрита наука в Україні: стан та перспективи розвитку». *Вісник Національної академії наук України*. Київ, 2023. С. 256–268.
16. Besançon L. et al. Open Science saves lives: lessons from the COVID-19 pandemic. *BMC Medical Research Methodology*, 2021. P 178–192.
17. Budapest Open Access Initiative. Read the Declaration. 2002. URL: <https://www.budapestopenaccessinitiative.org/read>
18. European Commission. Horizon Europe Programme Guide. 2021. URL: https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/docs/2021-2027/horizon/guidance/programme-guide_horizon_en.pdf
19. European Union Commission Recommendation of 17 July 2012 on access to and preservation of scientific information. *Official Journal of the European Union*. 2012. L 194. P. 39. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/48558fc9-d4c8-11e1-905c-01aa75ed71a1/language-en>
20. Directive (EU) 2019/790 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC (Text with EEA relevance). *Official Journal of the European Union*. 2019. L 130. P. 92–125. URL: <https://eurlex.europa.eu/eli/dir/2019/790/oj/eng>
21. Piwowar H. et al., The state of OA: a large-scale analysis 217 of the prevalence and impact of Open Access articles. *PeerJ*. 2018. 6. e4375. DOI: 10.7717/peerj.4375
22. Plan S. Accelerating the transition to full and immediate Open Access to scientific publications. 2018. URL: <https://www.coalition-s.org/>
23. Rotblat, J. The Dilemma of a Scientist. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 1955. 11(10), P. 348–349
24. Ross A. S. *Daum's Boys: Schools and the Republic of Letters in early modern Germany*. Manchester: Manchester University Press, 2015. 235 с.
25. Tennant J. P. et al., The academic, economic and societal impacts of Open Access: an evidence-based review. *F1000Research*. Vol. 5. 2016. P. 632. DOI: <https://doi.org/10.12688/f1000research.8460.1>
26. UNESCO Recommendation on Open Science. 2021. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379949.locale=en>

Bodnarchuk L., Bodnarchuk Yu. The principle of "Open Science": from an ethical imperative to a tool for democratization and European integration in Ukraine

Summary. The article is devoted to the study of the principle of «Open Science» as a guiding principle for the transformation of Ukraine's educational and scientific sphere in the context of building a democratic state governed by the rule of law and European integration. The aim of this work is to trace the genesis of this principle from its ethical and philosophical origins to its modern technological implementation and to justify its strategic importance for Ukraine. The article analyses the historical evolution of the idea of «free science»: from epistolary communication in the «Republic of Letters» in the XVII – XVIII centuries through the era of standardization and professionalization in printed journals of the XIX and early XX centuries to the emergence of the modern movement under the influence of J. Rotblat's anti-war ideas and the digital revolution. Particular attention was paid to systematic analysis of the legal and political regulation of the principle in the European Union – from recommendations to strict mandatory rules within the framework of the «Horizon 2020» and «Horizon Europe» programmes and the creation of the European Open Science Cloud. An attempt was made to demonstrate that open science is a technological enhancement of democracy, as it ensures transparency, accountability, the prevention of manipulation, inclusiveness, and acceleration of innovation. The conclusions note the fragmented and ineffective nature of Ukraine's national policy in this area and justify the urgent need to implement European experience as a strategic step for integration into the European Research Area and strengthening democratic institutions.

Key words: Open Science, democracy, European Integration, Scholarly Communication, Historical Evolution, Republic of Letters, European Union, «Horizon Europe», European Open Science Cloud (EOSC).

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Стаття поширюється
на умовах ліцензії
відкритого доступу CC BY 4.0

УДК 341.24:930.25
DOI <https://doi.org/10.32782/ILA.2026.35.02>

ГАВРИЛЕНКО О. А.

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного і європейського права
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
ORCID: 0000-0001-5554-4919

ЕДИЦІЙНЕ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО У СТРУКТУРІ СУЧАСНИХ ІСТОРИКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Анотація. У сучасній історико-правовій науці міжнародного права зростає інтерес до першоджерел – договорів, морських кодексів, дипломатичних актів, що становлять основу історичної пам'яті міжнародного правопорядку. Це засвідчує перехід до історико-джерелознавчої рефлексії, у межах якої міжнародне право осмислюється як історично сформована система норм та ідей. Особливого значення в цьому контексті набуває едиційне джерелознавство – міждисциплінарний напрям, спрямований на наукове опрацювання, критичне відтворення та інтерпретацію міжнародно-правових пам'яток.

В статті показано, що едиційне джерелознавство поєднує методи археографії, текстології, філології, історії міжнародного права та порівняльного правознавства. Воно охоплює повний цикл роботи з джерелами – від їх виявлення та критичного редагування до реконструкції еволюції міжнародно-правових ідей. Визначено його основні функції: забезпечення автентичності текстів, встановлення авторства й датування, відтворення історико-політичного контексту, створення основи для компаративного аналізу та формування джерельної бази історико-правових узагальнень.

Методологія едиційного підходу ґрунтується на історико-контекстуальному, джерелознавчому, філологічному та порівняльно-правовому принципах. Вони дозволяють уникати анахронізмів, забезпечувати достовірність реконструкцій і простежувати тяглість фундаментальних ідей міжнародного права – суверенітету, територіальної цілісності, свободи морів та обмеження засобів війни.

Зроблено висновок, що едиційне джерелознавство виступає опосередковуючою ланкою між архівним документом і науковим знанням, забезпечуючи умови для адекватної інтерпретації історії міжнародного права. Його інституціоналізація та розвиток електронних корпусів джерел відкривають нові перспективи для українських досліджень у світовому академічному просторі.

Ключові слова: міжнародне право, едиційне джерелознавство, історико-правові дослідження, археографія та текстологія, порівняльно-правовий аналіз, історична автентичність документів.

Постановка проблеми. У сучасній науці міжнародного права дедалі виразніше окреслюється тенденція до історико-джерелознавчого переосмислення власних засад. Відновлення уваги до першоджерел – міжнародних угод (договорів, пактів, трактатів), морських кодексів, папських булл, маніфестів і декларацій – є не лише поверненням до витоків, а й необхідною

умовою осмислення тяглості правових ідей у глобальній історії цивілізації. Адже сучасне міжнародне право постає не ізольованою нормативною системою, а результатом тривалої еволюції, зафіксованої в численних пам'ятках міжнародно-правового письма.

В цьому контексті особливої актуальності набуває едиційне джерелознавство – міждисциплінарний напрям, покликаний забезпечити наукове опрацювання, критичне відтворення та контекстуальне тлумачення міжнародно-правових джерел. Його методологічна специфіка полягає в поєднанні історико-правового, текстологічного та порівняльно-правового підходів, спрямованих на відновлення автентичного змісту пам'яток і розкриття їхньої ролі в еволюції правової думки народів. Власне едиційна практика – тобто наукове видання пам'яток – формує підґрунтя для достовірної реконструкції норм, понять і концептів міжнародного права у їхньому історичному розвитку.

Актуальність проблеми зумовлена кількома чинниками. По-перше, зростає інтерес до джерельної бази міжнародного права як до елемента відновлення правової пам'яті цивілізацій. По-друге, історико-правова наука України, інтегруючись у світовий науковий простір, потребує власних наукових едицій – достовірних, повних і критично забезпечених видань міжнародно-правових пам'яток. По-третє, цифрова доба відкрила нові можливості для створення відкритих архівів, електронних корпусів документів і цифрових хрестоматій, що актуалізує методологічне осмислення принципів їх підготовки.

Водночас едиційне джерелознавство залишається недостатньо окресленим у системі історико-правових дисциплін, хоча саме воно формує наукову основу для достовірності історико-правових реконструкцій, запобігає анахронізмам і зміщенням контекстів, забезпечує коректне відтворення текстів, на яких вибудовується правова історія народів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безперечно, питання едиційного джерелознавства неодноразово, переважно побіжно, висвітлювалися вітчизняними дослідниками. Серед найвідоміших можна назвати праці істориків І.Н. Войцехівської [1], Б. Я.С. Калакури [2], І. Корольова [3], С. Ф. Павленка [4], Н.В. Пуряєвої [5] та правознавців І.Б. Усенка [6], І.Й. Бойка [7], В.Є. Кириченка [8], Т.В. Бондарук [9], О.А. Гавриленка [10; 11], С.Г. Ковальнової [12] і багатьох інших. Водночас, спеціальні історико-правові розвідки з едиційного джерелознавства в контексті історико-правових досліджень міжнародного права науковцями до цього часу майже не здійснювалися.

Отже, **метою** статті є визначення місця едиційного джерелознавства у структурі сучасних історико-правових досліджень міжнародного права, розкриття його методологічних принципів та показ ролі едиційних практик у реконструкції еволюції міжнародно-правових ідей. Для досягнення мети передбачено розв'язання низки завдань: з'ясувати поняття, предмет і функції едиційного джерелознавства як історико-правового напрямку;

охарактеризувати історико-контекстуальний, джерелознавчий та порівняльно-правовий принципи його методології; показати значення едиційних практик для сучасної науки міжнародного права та формування українського внеску у світову документальну спадщину.

Виклад основного матеріалу. Поняття едиційного джерелознавства походить від латинського *editio* – «видання», «публікація», і в сучасній гуманітаристиці означає наукову діяльність, спрямовану на підготовку й критичне опрацювання текстів джерел. У сфері історико-правових досліджень воно постає як спеціальна дисципліна, що поєднує принципи археографії, палеографії, текстології та історико-правового аналізу, але водночас має власний предмет і методику.

Якщо археографія зосереджується на фіксації та описі документів [13], палеографія – на їхній матеріальній формі [14; 15], а текстологія – на встановленні первісного тексту [16; 17], то едиційне джерелознавство охоплює цілий цикл наукової роботи: від виявлення джерел міжнародного права до їхнього критичного відтворення у виданнях, придатних для наукового аналізу. Його предметом є історичні тексти міжнародно-правового характеру – міжнародні угоди (договори, пакти, трактати), морські кодекси, акти конференцій і конгресів, дипломатичне листування, що формували правовий простір міждержавних відносин.

Таким чином, едиційне джерелознавство виступає опосередковуючою ланкою між архівним документом та історико-правовим знанням: воно не лише забезпечує наукову достовірність джерела, а й формує умови для його інтерпретації в контексті розвитку міжнародного права.

Едиційне джерелознавство міжнародного права виконує низку специфічних функцій, що визначають його значення та місце в історико-правовій науці. По-перше, воно має текстоутворюючу функцію, забезпечуючи автентичність міжнародно-правових пам'яток через критичне порівняння рукописів, копій, різних редакцій і перекладів документів. По-друге, ідентифікаційна функція полягає у встановленні походження, авторства, часу та обставин укладання міжнародних актів, що дозволяє коректно визначити їхню історико-правову цінність. По-третє, контекстуально-інтерпретаційна функція надає змогу відтворити політичне, культурне та юридичне середовище, в якому виник конкретний текст, і тим самим уникнути анахронізмів у його тлумаченні. По-четверте, порівняльно-аналітична функція спрямована на створення бази для компаративного аналізу норм і концепцій міжнародного права різних епох, що забезпечує простеження еволюції правових уявлень і практик. Нарешті, системоутворююча функція полягає у формуванні документальної основи для історико-правових узагальнень, концепцій і доктринальних реконструкцій. Завдяки поєднанню цих функцій едиційне джерелознавство виступає важливим інструментом наукової легітимації історико-правових висновків, адже саме від якості критичного опрацювання документальної бази залежить достовірність усього корпусу знань про розвиток міжнародного права.

У структурі історико-правової науки едиційне джерелознавство посідає проміжну позицію між суто історичною реконструкцією та юридичним аналізом. Воно тісно пов'язане з історіографією міжнародного права [18], адже кожна нова едиція змінює оптику дослідження минулого, уточнюючи фактичну базу, термінологію, географію та контексти документів.

Водночас цей напрям взаємодіє з історією дипломатії [19; 20] та історією міжнародного права [21; 22; 23; 24; 25], утворюючи інтердисциплінарне поле, де текст міжнародного акта розглядається і як правовий факт, і як історичний артефакт.

Сучасна тенденція полягає у поступовій інституціоналізації едиційного джерелознавства – в межах юридичних факультетів і дослідницьких центрів міжнародного права воно набуває статусу методологічної дисципліни, необхідної для підготовки наукових видань міжнародних документів, цифрових архівів, а також коментованих хрестоматій на кшталт опублікованої видавництвом Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна [26].

В результаті едиційне джерелознавство стає ключовою ланкою в ланцюгу історико-правового пізнання: від джерела – через текст – до концепції, забезпечуючи єдність історичної достовірності й правової інтерпретації.

Визначальну роль у формуванні науково обґрунтованого та достовірного історико-правового знання відіграють методологічні принципи дослідження пам'яток (джерел) міжнародного права. Одну з провідних методологічних засад едиційного джерелознавства міжнародного права становить історико-контекстуальний принцип. Його сутність полягає у тлумаченні текстів міжнародно-правових пам'яток у зв'язку з політичною, культурною, соціальною та юридичною ситуацією епохи їх створення. Без такого контексту кожен документ ризикує бути сприйнятим як абстрактний нормативний акт, відірваний від реальної правової практики свого часу.

Контекстуальний підхід дає змогу відновити «життєвий горизонт» документа: зрозуміти, за яких умов і для яких потреб було укладено договір, чому в ньому фігурують певні формули чи юридичні категорії, які політичні наміри стояли за його публікацією або замовчуванням. Для історика міжнародного права цей принцип є способом уникнення анахронічних інтерпретацій і виявлення внутрішньої логіки правових текстів, що постають у межах свого цивілізаційного кола. Водночас він має універсальне методологічне значення: поєднуючи історичну реконструкцію з юридичним аналізом, історико-контекстуальний принцип допомагає зрозуміти, яким чином конкретні міжнародні документи – від античних угод до актів нового часу – відображали структуру міжнародного правопорядку свого часу і готували ґрунт для наступних етапів його розвитку.

Практичне значення історико-контекстуального принципу виразно проявляється у наукових едиціях, що враховують не лише текст, а й історичні обставини його виникнення. Так, зібрана та опрацьована французьким

юристом, істориком і філософом Ж. Барбейраком «Історія стародавніх договорів, або історико-хронологічна колекція трактатів грецьких і латинських авторів та інших пам'яток античності від найдавніших часів до імператора Карла Великого» (1739 р.) [27] є зразком ранньої контекстуалізації міжнародних актів античності та середньовіччя: договори подаються у зв'язку з політичною історією правителів і династій, що дозволяє визначити в них не лише юридичний, а й цивілізаційний зміст. Інший приклад – укладений Ж. Дюмоном восьмитомний «Універсальний дипломатичний корпус з права народів» (1726 р.) [28], де поряд із текстами угод XVII–XVIII ст. наведено довідки про політичні умови їх укладання, діяльність дипломатичних місій, вказано мови оригіналів і перекладів. Це робить збірник не просто зібранням актів, а своєрідною енциклопедією міжнародного права. Завдяки таким прикладам історико-контекстуальний підхід перетворює документ із «мертвого тексту» на історико-правовий факт, відкриваючи нові шари його значення.

Разом із тим контекстуальний метод має певні обмеження. Однією з ключових проблем є небезпека анахронізму – проекції сучасних понять і категорій на тексти минулого. Так, терміни «суверенітет», «нейтралітет», «союз держав», «міжнародне співтовариство» набувають різного змісту в античному, середньовічному та новочасному контекстах, і будь-яка спроба їхнього прямолінійного зіставлення призводить до методологічних викривлень. Інша межа – фрагментарність історичного знання: через брак джерел або їхню односторонність далеко не всі обставини створення міжнародних документів можуть бути відтворені. Тому реконструкція контексту завжди залишається гіпотетичною, що вимагає надзвичайної обережності в наукових узагальненнях.

Подолання цих обмежень можливе лише за умови міждисциплінарного підходу – залучення даних філології, політичної історії, історії міжнародного права, історії дипломатії, історії вчень про державу і право, історії міжнародно-правових учень, теології тощо. Такий синтез забезпечує багатовимірність аналізу пам'ятки, дозволяючи одночасно вбачати в ній і політичний документ, і правову норму, і свідчення культурного обміну між народами.

Отже, історико-контекстуальний принцип виступає не лише методологічним інструментом едиційного джерелознавства, а й епістемологічним критерієм достовірності усього історико-правового знання: він вимагає бачити документ не поза історією, а в історії, як живий прояв міжнародного правопорядку свого часу.

Друге методологічне ядро едиційного підходу становить джерелознавчий принцип. Його головна мета – забезпечення достовірності тексту міжнародно-правових пам'яток шляхом наукової критики, порівняння редакцій і визначення автентичності документів. У цьому сенсі текстологічна критика постає не технічною, а концептуальною процедурою, адже кожна різниця в тексті може вплинути на розуміння норми чи принципу

міжнародного права. Встановлення першотвору, аналіз копій, зіставлення латинських, французьких, німецьких або англійських варіантів договорів дають змогу відновити первісну волю сторін – те, що у правовій традиції визначається як *animus contrahendi*¹.

Поняття автентики в контексті едиційного джерелознавства виходить за межі технічної перевірки справжності. Йдеться про юридичну автентичність – підтвердження того, що даний текст мав силу офіційного міжнародного акта у своєму історичному контексті. Автентика встановлюється через співставлення редакцій – оригінальної, нотаріально завіреної, друкованої; через аналіз публікацій у офіційних збірниках; а також через виявлення згадок у дипломатичному листуванні. У низці випадків вирішальним доказом автентичності є юридичне посилання на документ у наступних міжнародних договорах. Тому автентичність в едиційній науці постає не лише як матеріальний факт, а як юридична функція історичної пам'яті – підтвердження тяглості міжнародно-правових зобов'язань і спадкоємності норм. Вона поєднує історію тексту з історією права.

Проблема автентичності особливо загострюється у випадках, коли джерела дійшли до нас у пізніших копіях або перекладах. У ранньомодерний період нерідко траплялися редакційні втручання дипломатичних канцелярій, які пристосовували старі договори до нових політичних реалій. Тому едиційне джерелознавство має справу не лише з текстами, а з історією їхніх переписувань – історією трансформацій юридичної пам'яті. Завдання текстологічної критики полягає у фіксації таких змін, у визначенні ступеня їхньої відповідності первинному тексту та у створенні критичного апарату, який дозволяє дослідникові простежити процес еволюції документа. Таким чином, джерелознавчий принцип утворює вимогу наукової точності: кожен опублікований міжнародно-правовий текст повинен бути результатом перевіреного, аргументованого і методологічно усвідомленого редагування.

Джерелознавча критика² охоплює два рівні: зовнішній, спрямований на перевірку автентичності документа, та внутрішній, який аналізує його зміст, структуру й мову [29, с. 46]. На зовнішньому рівні увага зосереджується на матеріальних ознаках: датуванні, підписах, печатках, типі паперу чи пергаменту, графіці, орфографії, способах зберігання. Так, порівняння дипломатичних грамот XIV–XV ст. дозволяє встановити характерні формули титулування, що допомагає ідентифікувати не лише час, а й політичну приналежність акта. Внутрішня критика пов'язана з аналізом юридичної мови, стилістичних формул, термінології. У цьому сенсі джерелознавча критика не є суто технічною процедурою, а перетворюється на методологію реконструкції юридичної думки епохи.

¹ *Animus contrahendi* – намір укласти договір (буквально: «воля до укладення договору»). У юридичному контексті цей латинський термін позначає свідоме й цілеспрямоване волевиявлення сторін на створення договірних зобов'язань, тобто внутрішню установку суб'єкта вступити в правовий зв'язок через договір.

² Під критикою джерела розуміється його аналіз, розбір і оцінка.

Важливим аспектом джерелознавчого принципу є атрибуція – встановлення авторства, походження та умов створення пам'яток міжнародного права. Це завдання має не лише бібліографічне, а й правове значення: від ідентифікації укладачів, редакторів чи сторін залежить розуміння юридичного статусу документа. Атрибуція охоплює такі складники, як: 1) визначення акторів (сторін) договору – держав, монархів, пап, орденів, міст тощо; 2) встановлення місця й часу укладання або промульгації; 3) аналіз офіційної мови документа, печаток і підписів; 4) зіставлення зі спорідненими актами для підтвердження або спростування автентичності. Наприклад, чіткої атрибуції потребують угоди Вестфальського миру 1648 р., оскільки різні тексти договорів – Оснабрюцького та Мюнстерського – відображають інтереси різних груп учасників [30], що безпосередньо впливає на юридичну інтерпретацію їхніх положень.

Атрибуція нерідко виявляє композитний характер джерела – коли текст створювався колегіально або редагувався після укладення договору. Такі випадки потребують співставлення варіантів, зіставлення дипломатичних копій і звірення перекладів, що становить окрему ділянку наукової редакційної роботи в едиційному дослідженні.

Автентика, критика й атрибуція утворюють триєдину систему джерелознавчої верифікації. Без критики атрибуція стає гіпотетичною; без автентики – юридично беззмисловою. Лише їхня взаємодія забезпечує можливість наукового введення пам'ятки до корпусу міжнародно-правових джерел. Такий підхід утвердився ще в XVIII–XIX ст., коли історики та юристи заклали основи критичного ставлення до дипломатичних актів. Відтоді джерелознавчий принцип став не лише технічним засобом, а етичною нормою наукової достовірності – визнанням, що без перевіреного джерела не може існувати ні історія міжнародного права, ні сама його наука.

Для розуміння політико-правового контексту ключове значення також нерідко має питання датування. Один і той самий текст договору, в разі віднесення його до різного часу, поставлений у різні хронологічні рамки, може набувати цілком різних інтерпретацій. Таким чином, атрибуція та датування не є допоміжними, а належать до системних процедур едиційного джерелознавства, оскільки забезпечують ідентичність об'єкта дослідження та достовірність його правового значення.

Отже, джерелознавчий принцип в едиційному дослідженні пам'яток міжнародного права визначає ступінь наукової надійності та правової автентичності відтвореного тексту. Його сутність полягає у критичному вивченні походження, передачі, редакційних змін і матеріальної форми документа, що має претендувати на статус міжнародно-правового джерела. Цей принцип постає як метод історико-правової верифікації: дослідник повинен не лише прочитати документ, а й з'ясувати, що саме він читає – оригінал чи копію, автентичний текст чи пізнішу компіляцію, односторонній акт чи результат договірної процедури. Лише після такого аналізу пам'ятка набуває статусу реального джерела права певної доби, а не просто історичного свідчення.

Одне з чільних місць в едиційному джерелознавстві посідає філологічно-текстуальний методологічний принцип, оскільки саме мова і текстова форма міжнародно-правових пам'яток є безпосередніми носіями змісту норм, ідей та правових традицій. У міжнародно-правових документах мова виконує не лише комунікативну, а й цивілізаційну функцію: вона виявляє політичну ідентичність епохи, рівень її правової культури та уявлення про порядок міждержавних відносин. Латина доби середньовіччя, французька дипломатична мова XVIII–XIX століть, англійська як універсальна мова сучасних міжнародних актів – усе це не просто засоби вираження, а відображення зміни центрів політичного і правового впливу у світі. Через філологічний аналіз термінології – таких понять, як *jus gentium*, *foedus*, *neutralité*, *sovereignty* тощо – простежується еволюція їхнього змісту відповідно до змін міжнародно-правової парадигми.

Структура міжнародно-правового тексту також має глибоке значення, адже відображає його функціональну логіку. Композиційна організація документів – преамбула, диспозитивна частина, фінальні статті – не лише визначає порядок викладу, а й допомагає зрозуміти механізми нормотворення певного часу. Порівняння текстових структур показує, що такі мовні звороти, як, наприклад, «відповідно до принципів справедливості», у різні епохи мали різний правовий зміст: від апелювання до норм моралі у Гаазьких конвенціях 1899 та 1907 рр. про мирне вирішення міжнародних спорів [31, с. 179-181] до юридично зобов'язуючої норми у Статуті ООН 1945 р. [32] Структурний аналіз дозволяє відрізнити оригінальні тексти від пізніших копій, визначати елементи, додані редакторами чи перекладачами, і тим самим відновлювати первісну логіку документа.

Філологічно-текстуальний аналіз є, зрештою, необхідною умовою інтерпретації міжнародного права. Юридичний зміст невіддільний від лінгвістичної точності, а тому кожне історико-правове дослідження мусить починатися з критичного вивчення тексту. Виявлення смислових відтінків між оригіналом і перекладом – наприклад, між *shall* та *may*, *liberté* та *independence* – дозволяє уникати анахронізмів і забезпечує коректність реконструкції міжнародно-правових понять. У такий спосіб філологічно-текстуальний принцип перетворює аналіз документів із суто технічного завдання на культурно-історичне дослідження, в якому мова постає не лише інструментом, а й простором пам'яті права.

Методологічне підґрунтя едиційного дослідження пам'яток міжнародного права становить також порівняльно-правовий принцип. Його мета полягає у виявленні історичної тяглості правових формул, понять і структур шляхом зіставлення документів різних епох, цивілізацій і правових систем. У цьому сенсі компаративний аналіз стає не лише технікою порівняння, а й способом реконструкції самого процесу еволюції міжнародно-правової свідомості. В процесі такого порівняння відкривається структурна повторюваність міжнародно-правових норм: стабільно відтворюваними залишаються ідеї суверенітету, свободи морів, територіальної

цілісності, обмеження засобів війни тощо. Змінюється лише юридична форма й аргументація цих принципів – від божественної санкції до правової раціональності державного волевиявлення. Тому порівняльний метод виконує не лише описову, а епістемологічну функцію: через зіставлення норм різних епох дослідник відновлює закономірності розвитку міжнародного права як системи, що формувалася поступово – шляхом узагальнення практики, рецепції попередніх формул і кристалізації універсальних принципів.

Порівняльно-правовий аналіз пам'яток міжнародного права виходить далеко за межі формального зіставлення норм. Його завданням є виявлення інтелектуальної тяглості та рецепції права, завдяки яким утворюється європейська, а згодом і світова правова традиція. Порівняння ідей, зафіксованих у текстах міжнародних угод стародавнього часу та середньовіччя, ранніх збірниках морських звичаїв і в пізніших міжнародних договорах, показує, що міжнародне право не виникло раптово як витвір новочасної дипломатії, а було поступовим процесом узагальнення локальних правових практик. Через такий аналіз виявляються транснаціональні правові традиції – своєрідні «правові архетипи», що мандрують крізь час і простір. Їхнє дослідження у порівняльному контексті дозволяє реконструювати не лише зміст норм, а й логіку правового мислення, яка формувала міжнародну спільноту як комунікативне та правове ціле. Порівняльно-правовий підхід також уможливує виявлення спадковості юридичних концептів – таких, як «право народів» (*jus gentium*), «право цивілізованих народів», що трансформувалися під впливом політичних і філософських змін, але зберігали внутрішню ідею правового впорядкування відносин між державами.

Отже, порівняльно-правовий принцип в едиційному дослідженні пам'яток міжнародного права є методом історичної реконструкції через зіставлення. Він дозволяє відновити внутрішні зв'язки між епохами, віднайти схожість і відмінність між явищами [33, с. 157], виявити універсальні правові інваріанти й зрозуміти, як міжнародно-правовий досвід накопичується, модифікується та передається крізь покоління. Компаративний аналіз текстів і концепцій поєднує емпіричну точність із теоретичним узагальненням: він вимагає не лише знання мови й змісту документів, а й розуміння їхнього місця в загальній історії міжнародного правопорядку. Саме завдяки цьому принципові едиційне дослідження перестає бути лише філологічною реконструкцією – воно перетворюється на форму історико-правового мислення, здатного охопити розвиток міжнародного права як цілісний процес.

Едиційне джерелознавство, у своїй сучасній формі, виходить далеко за межі технічного опрацювання текстів міжнародно-правових документів. Воно постає як форма історичної відповідальності юридичної науки перед минулим – відповідальності за точність, автентичність і контекстуальну добросовісність історико-правових реконструкцій. У світі, де історія міжнародного права дедалі частіше використовується як інструмент політичних

наративів або ідеологічних інтерпретацій, саме едиційне джерелознавство слугує захисним механізмом від маніпуляцій історичною пам'яттю. Воно створює надійне джерельне підґрунтя, що дозволяє відокремити документальну істину від пізніших політичних прочитань. Критично верифіковане видання міжнародного договору, папської були чи дипломатичного документу – це не лише археографічна подія, а акт наукового спротиву історичному ревізійному. Завдяки цьому едиційне джерелознавство стає частиною інтелектуальної етики науки міжнародного права: воно формує культуру джерельної точності, яка є передумовою об'єктивного розуміння міжнародно-правової еволюції.

У цифрову епоху едиційне джерелознавство набуває нового техніко-методологічного виміру. Сучасні відкриті ресурси – Internet Archive [34], Gallica [35], електронні колекції архівних установ України³ та інші – створюють безпрецедентні можливості для доступу до оцифрованих пам'яток міжнародного права. Цифрові бази даних змінюють саму природу наукової едиції: замість поодиноких друкованих збірників формується мережевий корпус джерел, в якому тексти можуть бути зіставлені, а варіанти – верифіковані за допомогою автоматизованих інструментів аналізу. Така електронна едиція надає змогу об'єднувати тексти, записані різними мовами, створювати паралельні переклади, здійснювати компаративний пошук і фіксувати історію редагувань документів.

Водночас цифрові технології ставлять і нові виклики: питання автентичності електронних копій, необхідність збереження оригінального графічного вигляду документа, етична відповідальність за точність метаданих. Саме тому електронна едиція в жодному разі не може бути заміником класичної археографічної праці, але має виступати її продовженням і розширенням у цифровому вимірі. Перспективи розвитку цього напрямку пов'язані зі створенням електронних багатомовних репозитаріїв міжнародно-правових пам'яток – своєрідних цифрових «лабораторій історії міжнародного права», де автентичність і доступність поєднуються з аналітичним апаратом та історичним коментарем.

Одним зі стратегічних завдань сучасної вітчизняної науки міжнародного права є створення українського *Corpus diplomaticum* – національного проекту, покликаного інтегрувати український документальний спадок у глобальний науковий простір. Такий корпус мав би об'єднати публікації міжнародних договорів, актів дипломатії та архівних документів, що відображають участь держав, що в різний час існували на українських землях, інших суб'єктів міжнародного права, у системі міжнародних відносин різних епох. Його поява сприяла б не лише впорядкуванню наукових ресурсів, а й відновленню історичної суб'єктності України у міжнародно-правовій історії – через документальне підтвердження її багатовікової присутності у світовому дипломатичному процесі.

³ Наприклад, цікавим вбачається оприлюднений на сайті Державної архівної служби України текст булли папи Григорія IX «домініканцям, що вирушають у сарацинські і поганські землі на право сповіді католиків у цих краях та звільнення їх від церковних кар» від 22 серпня 1233 р. [36].

Паралельно формується концепція «історичної школи міжнародного права», що поєднує дослідження історії норм із критичним виданням джерел. Едиційне джерелознавство у цьому контексті стає не допоміжною дисципліною, а фундаментом історико-правового мислення, без якого неможлива ані реконструкція міжнародно-правових процесів минулого, ані формування нових наукових парадигм. У такий спосіб едиційне джерелознавство постає містком між історією й сучасністю міжнародного права – між текстом як матеріальним свідченням минулого та його інтерпретацією в сучасній науці. Воно не лише забезпечує достовірність джерельної бази, а й підтримує тяглість правової пам'яті, без якої розвиток міжнародного права втрачає історичну глибину та цивілізаційний сенс.

Висновки. Таким чином, з огляду на все сказане можемо підсумувати, що едиційне джерелознавство виступає методологічним ядром історико-правових досліджень міжнародного права, об'єднуючи чотири ключові принципи: історико-контекстуальний, джерелознавчий, філологічно-текстуальний і порівняльно-правовий. Перший дозволяє реконструювати умови укладення міжнародних актів, враховуючи політичний, культурний та цивілізаційний контекст кожної епохи. Другий забезпечує автентичність, критичну оцінку джерел, правильну атрибуцію авторства та достовірне датування документів. Третій зосереджується на мовній, термінологічній і структурній точності текстів, аналізі їхніх редакцій, перекладів і філологічних особливостей, що визначають смислову достовірність правових норм. Четвертий принцип фокусує увагу на зіставленні правових систем, виявленні спадковості норм і транснаціональних ідей, що формували універсальні засади міжнародного правопорядку. Разом вони формують системну методологію, яка робить можливим глибоке й точне розуміння розвитку міжнародного права та рецепції його норм через століття.

Важливість едиційного джерелознавства виходить за межі методологічної функції. Воно слугує мостом інтеграції українських і світових історико-правових досліджень, відкриваючи шлях до порівняльного аналізу традицій, рецепції норм і транснаціональних правових концептів. Через критичне опрацювання документальної бази воно створює умови для участі національної науки у глобальному науковому просторі, забезпечує історичну тяглість і точність відтворення міжнародно-правових процесів, а також протидіє маніпуляціям із правовою пам'яттю.

На сучасному етапі постає очевидна необхідність інституціоналізації едиційного джерелознавства в юридичній освіті та науці. Це передбачає не лише створення наукового корпусу пам'яток міжнародного права та цифрових репозитаріїв, а й включення методології едиційного джерелознавства до навчальних програм, що формують нове покоління дослідників. Така інституціоналізація сприятиме утвердженню історично відповідальної практики дослідження міжнародного права та підвищенню рівня академічної культури у сфері історико-правової науки та науки міжнародного права.

Література:

1. Войцехівська І. Н. Структура історичного джерелознавства: традиції та сучасні проблеми. *Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомчий збірник наукових праць. Вип. 3. Джерелознавчі дисципліни*. Київ, 2001. С. 255–270.
2. Калакура Я. С. Українське історичне джерелознавство: традиції і сучасність. *Константи*. 1996. № 2(5). С. 27–39.
3. Історичне джерелознавство: Підручник / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко, Б. І. Корольов, М. Г. Палієнко; Гол. ред. С. В. Головка. Київ: Либідь, 2002. 488 с. URL: <https://archive.org/details/istorychnedzherelozn>
4. Павленко С. Ф. До питання про періодизацію історіографії українського джерелознавства. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. Київ, 2001. Вип. 54.
5. Пуряєва Н.В. Українське лінгвістичне едиційне джерелознавство. *Українська мова*. 2019. № 2. С. 94–105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2019_2_10
6. Усенко І.Б. До питання про розвиток юридичного джерелознавства в Україні. *Джерела права України, інших країн та міжнародної спільноти країн: історія та сучасність : матеріали ХХІХ Міжнародної історико-правової конференції, 19-22 вересня 2013 р., м. Феодосія* / ред. колегія : І.Б. Усенко (голова), А.Ю. Іванова (відп. секретар), О.А. Гавриленко, І.А. Іванніков, В.Є Кириченко, Н.М. Крестовська, О.О. Малишев, І.В. Музика, О.М. Редькіна, Є.В. Ромінський, С.О. Шаляпін, О.Н. Ярмиш. Київ; Сімферополь : Універсум, 2013. С. 100–107.
7. Бойко І.Й. Джерела та характерні риси права в Галичині у складі Польського Королівства (1387–1569 рр.) : монографія. Львів : ЛНУ, 2010. 342 с.
8. Кириченко В.Є. Договір як джерело права. *Джерела права України, інших країн та міжнародної спільноти країн: історія та сучасність : матеріали ХХІХ Міжнародної історико-правової конференції, 19-22 вересня 2013 р., м. Феодосія* / ред. колегія : І.Б. Усенко (голова), А.Ю. Іванова (відп. секретар), О.А. Гавриленко, І.А. Іванніков, В.Є Кириченко, Н.М. Крестовська, О.О. Малишев, І.В. Музика, О.М. Редькіна, Є.В. Ромінський, С.О. Шаляпін, О.Н. Ярмиш. Київ; Сімферополь : Універсум, 2013. С. 64–71.
9. Бондарук Т.В. Литовський статут 1566 р. в українській правовій традиції. *Бондарук Т.В. Історико-правові ессе*. Київ-Херсон: ФОП Грінь Д.С., 2017. С. 159–162.
10. Гавриленко О.А. Найдавніші міжнародні договори Великого Князівства Литовського, Руського і Жемайтійського (друга половина XIV ст.). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 86. Ч. 5. С. 223–234. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.34>
11. Гавриленко О.А. Типологізація джерел до вивчення права античних держав Північного Причорномор'я. *Актуальні питання розвитку української історико-правової науки у сучасних умовах російсько-української війни та післявоєнного відновлення: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції (м. Львів, 14 листопада 2024 р.)* / І.Й. Бойко (голова редколегії), Ю.В. Олійник (відп. секр.). Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2024. С. 56–67. URL: https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/11/Zbirnyk_materialiv_14.11.2024.pdf
12. Ковальова С.Г. Судебник великого князя Казимира Ягайловича: монографія. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. 112 с.
13. Калакура Я. С. Українська археографічна традиція: історія і сучасність. *Український археографічний щорічник*. 2016. Вип. 19-20. С. 18–30. <http://jnas.nbuv.gov.ua/uk/article/UJRN-0000798725>
14. Шологон Л.І. Палеографія як спеціальна історична дисципліна (на прикладі запровадження фонетичного правопису в Галичині наприкінці XIX ст.). *Вісник гуманітарних наук*. 2025. Вип. 7. 9 с. <https://h-visnyk.com.ua/index.php/home/article/view/84>

15. Панашенко В.В. Палеографія українського скоропису другої половини XVII ст. Київ: Наукова думка, 1974. 111 с. https://archive.org/details/paleohrafiya_ukrainskooho_skoropysu
16. Бездрабко В.В. Текстологія історична. *Енциклопедія історії України*. Т. 10. Т-Я. Київ: Наукова думка, 2013. С. 45–47. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1359-9/978-966-00-1359-9.pdf>
17. McGann J.J. A critique of modern textual criticism. Charlottesville: University Press of Virginia, 1992. 146 p.
18. Гавриленко О.А. Історіографія еволюції міжнародного права та його науки: основні етапи становлення та розвитку. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право»*. 2025. Вип. 39. С. 349–365. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-39-39>
19. Григорьева Т. Історія дипломатії від давнини до кінця XVII століття. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2015. 178 с.
20. Лиман С.І., Парфіненко А.Ю. Історія міжнародних відносин та дипломатії (довестфальська доба). Суми : Університетська книга, 2024. 700 с.
21. Дмитрієв А.І., Дмитрієва Ю.А., Задорожній О.В. Історія міжнародного права. Монографія. Київ: Проміні, 2008. 383 с.
22. Буткевич О.В. Міжнародне право Середніх віків: монографія. Київ: Вид-во гуманітарн. літ., 2008. 672 с.
23. Benham J. International Law in Europe, 700-1200. Manchester, Manchester University Press, 2022. XX, 337 p.
24. Neff S.C. Justice Among Nations. A History of International Law. Cambridge, London: Harvard University Press. 2014. 628 p.
25. Gaurier D. Histoire du droit international : de l'Antiquité à la création de l'ONU. Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2005. 1136 p.
26. Гавриленко О.А., Новікова Л.В., Сироїд Т.Л. Історія міжнародного права : хрестоматія-практикум для студентів напряму підготовки 6.030202 – «Міжнародне право». Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. 676 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Syroid_Tetiana/Istoriia_mizhnarodnoho_prava_khrestomatiiia-praktykum.pdf
27. Barbeyrac J. Histoire des anciens traites ou recueil historique et chronologique des traites repandus dans les auteurs grecs et latins, et autres monumens de l'antiquité, depuis les tems les plus reculez jusques à l'empereur Charlemagne. Part 1-2. Amsterdam; La Haye, 1739. 474, 387 p. URL: https://archive.org/details/bub_gb_KD0_AAAAcAAJ/page/n513/mode/2up
28. Corps universel diplomatique du droit des gens : contenant un recueil des traites d'alliance, de paix, de treve, de neutralité, de commerce, d'échange & autres contrats, qui ont été faits en Europe, depuis le regne de l'empereur Charlemagne jusques à présent : avec les capitulations imperiales et royales : le tout tiré en partie des archives de la tres-auguste Maison d'Autriche, & en partie de celles de quelques autres princes & etats. 8 tomes. A Amsterdam : Chez P. Brunel, R. et G. Wetstein, les Janssons Waesberge, et L'Honoré et Chatelain ; A la Haye : Chez P. Husson et Charles Levier, 1726. URL: https://archive.org/details/gri_33125011120553/page/n107/mode/2up
29. Сімперович В. Історико-джерелознавчий аналіз як основа музеєзнавчого дослідження. *Військово-історичний меридіан*. 2013. Спецвипуск. С. 40–51. URL: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/07.10.2013/pdf/40-51.pdf
30. Дмитрієв А.І. Вестфальський мир 1648 року і сучасне міжнародне право: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім.В.М.Корецького НАН України; Київський університет права, 2001. 426 с.
31. Миколаєнко Я.Ю. Гаазькі конвенції 1899 та 1907 рр. про мирне вирішення міжнародних суперечок. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*.

- Серія: Право*. 2015. Вип. 32. Т. 3. С. 179–181. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/35eac8c0-3c10-4e80-b2ce-0b8a5c3963a4/content>
32. United Nations Charter (full text). URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>
33. Юркевич Х. Порівняльно-правовий метод у конституційно-правових дослідженнях. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 2. С. 156–160. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/2/31.pdf>
34. Internet Archive. Non-profit library of millions of free texts, movies, software, music, websites, and more. URL: <https://archive.org/>
35. Gallica. Digital library of the BnF and its partners. URL: <https://gallica.bnf.fr/accueil/en/html/accueil-en>
36. Булла папи Григорія IX «домініканцям, що вирушають у сарацинські і поганські землі на право сповіді католиків у цих краях та звільнення їх від церковних кар» від 22 серпня 1233 р. URL: <https://archives.gov.ua/?uniq=1&s=&r=26&a=8>

Havrylenko O. Edition sources studies in the structure of contemporary historical and legal research on international law

Summary. In contemporary legal-historical scholarship, increasing attention is paid to primary sources of international law – treaties, maritime codes, diplomatic acts, and declarations – which constitute the documentary foundation of the international legal order. This trend reflects a growing interest in source-based reflection, through which international law is understood as a historically formed system of norms and ideas. In this context, editorial source studies (*édition critique*) acquire particular importance as an interdisciplinary field aimed at the scholarly processing, critical editing, and contextual interpretation of international legal documents.

This approach integrates methods of archeography, textual criticism, philology, the history of international law, and comparative legal studies. It encompasses the full cycle of work with sources – from their identification and critical revision to the reconstruction of the evolution of international legal concepts. The main functions of editorial source studies include ensuring textual authenticity, establishing authorship and dating, reconstructing historical and political contexts, providing a basis for comparative analysis, and forming a reliable documentary foundation for legal-historical generalizations.

Methodologically, this field relies on historical-contextual, source-critical, philological, and comparative legal principles. These principles make it possible to avoid anachronistic interpretations, ensure the accuracy of reconstructions, and trace the continuity of fundamental ideas of international law, such as sovereignty, territorial integrity, freedom of the seas, and the limitation of means of warfare.

It is concluded that editorial source studies serve as a mediating link between archival documents and scholarly knowledge, creating the conditions for an adequate interpretation of the history of international law. The institutionalization of this field and the development of digital source corpora open new perspectives for Ukrainian research within the global academic community.

Key words: international law, edition sources studies, historical-legal research, archeography and textual criticism, comparative-legal analysis, historical authenticity of documents.

Дата першого надходження статті до видання: 09.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

УДК 340.15"18/19":[341.1/.2:342.4/.7](6)"20"
DOI <https://doi.org/10.32782/ILA.2026.35.03>

ГАНКЕВИЧ О. А.

аспірант кафедри міжнародного права
факультету міжнародних відносин

Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID: 0009-0002-3979-7005

ГЕНЕЗА ВПЛИВУ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА НА НАЦІОНАЛЬНІ ПРАВОВІ СИСТЕМИ СУЧАСНИХ АФРИКАНСЬКИХ ДЕРЖАВ

Анотація. У статті здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз та системну характеристику впливу міжнародного права на національні правові системи держав Африки. Шляхом проведення історико-правової ретроспективи схарактеризовано історичну еволюцію функціонального призначення міжнародного права в регіоні та доведено, що його роль зазнала кардинальних змін. З'ясовано, що у XIX столітті міжнародне право слугувало інструментом легітимізації колоніальних загарбань, коли через рішення Берлінської конференції та визнання Африки «нічийною землею» африканські народи були фактично виключені зі сфери міжнародного права та міждержавних відносин, втративши свою правосуб'єктність та перетворившись на об'єкт експлуатації. Натомість у другій половині XX століття воно трансформувалося у ключовий інструмент забезпечення процесу деколонізації, утвердження державного суверенітету та легітимізації незалежності африканських держав, а також повернення їм міжнародної правосуб'єктності. Головним науковим результатом статті є розробка та теоретичне обґрунтування авторської чотирирівневої класифікації форм реалізації впливу міжнародного права, побудованої на критеріях масштабу юрисдикції суб'єкта впливу та специфіки його нормативного інструментарію. У межах запропонованої концепції схарактеризовано універсальний, регіональний, субрегіональний та білатеральний рівні. Встановлено, що вплив міжнародного права реалізується на чотирьох рівнях. Універсальний рівень (ООН, МКС, СОТ) визначає глобальні нормативні орієнтири, до яких африканські держави адаптують національні системи задля уникнення міжнародної ізоляції та забезпечення співпраці. Регіональний рівень (Африканський Союз, Африканський суд з прав людини та народів) забезпечує адаптацію норм до політико-культурних особливостей континенту та уніфікацію правозастосування. Субрегіональний рівень (ЕКОВАС, Східноафриканське співтовариство та ін.) характеризується формуванням наднаціонального «права співтовариств», що має пряму дію та пріоритет над внутрішнім правом держав – членів. Окрему увагу приділено білатеральному рівню, де через двосторонні угоди відбувається точкова модернізація галузевого законодавства. На прикладі аналізу сучасних тенденцій співробітництва України з державами Африки, зокрема у сфері цифровізації державних послуг та проєктів впровадження аналогів порталу державних послуг «Дія», продемонстровано практичний вимір білатерального впливу. У висновках доведено, що вплив міжнародного права на правові системи африканських держав має всеохоплюючий характер, виходячи за межі формальної імплементації норм. Міжнародне право слугує каталізатором глибоких трансформацій конституційного ладу та інституційної архітектури влади, а також сприяє формуванню нової правової культури, що базується на принципах верховенства права та захисту прав людини.

Ключові слова: африканські правові системи, африканський союз; міжнародні організації; міжнародні судові інституції; двостороннє співробітництво.

Постановка проблеми. Африканський континент характеризується надзвичайним культурним, лінгвістичним, політичним та економічним різноманіттям, зумовленим співіснуванням сотень етнічних і лінгвістичних груп та різних моделей суспільно-політичного устрою, що в процесі державотворення актуалізує проблему формування ефективної владної адміністративної вертикалі, походження й компетенції влади та механізмів реалізації її повноважень, які найвиразніше простежуються у становленні правових систем держав Африки, сформованих на основі поєднання локальних правових традицій із запозиченими елементами ісламського права та європейського колоніального законодавства. Тематика впливу цих правових систем на правову культуру та політичний устрій держав континенту активно досліджується та знаходить своє відображення у працях багатьох сучасних науковців. Натомість вплив міжнародного права на національні правові системи держав Африки залишається малодослідженим, через неоднорідність правових систем регіону. З огляду на це, застосування універсальних підходів є ускладненим та потребує розробки специфічних критеріїв класифікації та типологізації. Крім того існуючі наукові дослідження, що дотичні до тематики трансформації та розвитку африканських правових систем, переважно фокусуються на окремих галузях на кшталт прав людини чи гуманітарного права. Тим самим дослідники залишають поза увагою більш глобальний вимір впливу міжнародного права на національні правові системи регіону. Це зумовлено відсутністю сталої теоретико-методологічної бази, необхідної для системного аналізу та характеристики впливу міжнародного права на національні правові системи держав Африки. Таким чином актуалізується потреба в характеристиці цього впливу та формування на його основі чіткої класифікації, яка в подальшому слугуватиме основою для дослідження впливу міжнародного права на національні правові системи держав Африки. Отже, проведення характеристики та класифікації впливу міжнародного права на правові системи африканського регіону є необхідним кроком, який дозволить розширити простір для подальших теоретико-правових досліджень тематики впливу міжнародного права на національні правові системи.

Аналіз літератури. Теоретичну основу дослідження склали праці зарубіжних та вітчизняних науковців. Серед зарубіжних присутні – У. Умозуріке, Ч. Фомбада, Р. Оппонг та Т. Малува та ін. Серед вітчизняних – О. Задорожній та Г. Саміло. Незважаючи на поступове зростання уваги до тематики африканістики, в контексті міжнародного права, досі існує багато прогалин в системному аналізі механізмів впливу міжнародного права на національні правові системи держав цього регіону. Крім того бракує вузькопрофільних досліджень в контексті впливу міжнародного права на окремі галузі права африканських держав, що актуалізує проведення загальної характеристики та класифікації цього впливу.

Метою статті є здійснення теоретико-правового аналізу та загальної характеристики впливу міжнародного права на національні правові

системи держав Африки з подальшим обґрунтуванням авторської класифікації форм реалізації цього впливу

Виклад основного матеріалу. Зазвичай формальний відлік впливу міжнародного права на національні правові системи держав Африки можна вести з 1884-1885 рр. Саме в ці роки проходила Берлінська конференція, яка мала на меті закріпити колоніальний поділ Африки заради уникнення територіальних конфліктів між метрополіями. Результатом конференції стало фактичне нівелювання міжнародної правосуб'єктності африканських держав. Фактично регіон було визнано «нічийною землею», по суті об'єктом, який метрополії могли взяти під свій контроль, ігноруючи наявність там місцевих держав та племінних форм державності. Саме з колоніального поділу місцеві правові системи почали зазнавати впливу законодавств європейських метрополій.

Варто зазначити, що міжнародне право часів Берлінської конференції слугувало радше засобом легітимізації окупації та взяття під контроль Африки європейськими метрополіями. На такому стані речей наголошує Умозуріке О., який у своїй статті «International Law and Colonialism in Africa: A Critique» зазначає: «Міжнародне право, розроблене західними державами до 20 століття, слугувало опорою для колонізації африканських народів. Воно потурало підпорядкуванню гідності африканців західним економічним інтересам.» [1, с. 80-81]. Можемо погодитися з його позицією, оскільки тодішнє міжнародне право дозволило європейським державам ігнорувати наявні форми політичної організації африканських суспільств, фактично перетворивши їх із суб'єктів міжнародних відносин на об'єкти колоніального управління та економічної експлуатації.

Враховуючи цей фактор, можна зрозуміти, що більша частина держав Африки (окрім Ефіопії, Ліберії, Єгипту та ПАР) на декілька десятиліть втратили свою правосуб'єктність. Цю тезу підтверджує А. Анґі, зазначаючи, що в цей період неєвропейські суспільства були фактично «виключені зі сфери міжнародного права». Тому, на нашу думку, більш доцільно аналізувати вплив міжнародного права на правові системи держав Африки, починаючи з другої половини ХХ ст. [2, с. 745].

Починаючи з другої половини ХХ ст. міжнародне право для народів Африки трансформувалося з засобу легітимізації окупації на інструмент легітимізації державності. Ідеологічним та правовим фундаментом цього процесу став принцип рівноправності та самовизначення народів. Як слушно зауважує О. В. Задорожній, ООН трактує зміст цього принципу передусім як право на визволення народів, «які залишаються під колоніальним пануванням та іноземною окупацією» [3, с. 247]. Юридичне закріплення цієї норми у ст. 1 та ст. 55 Статуту ООН [4], а згодом її конкретизація у Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960 року [5] та багатьох інших нормативно-правових актах, створили необхідну юридичну основу для того, щоб новоутворені африканські держави змогли повноцінно реалізувати свою міжнародну правосуб'єктність.

З моменту здобуття незалежності колишніми колоніями пройшло не одне десятиліття. Новоутворені африканські держави проходили складні суспільно-політичні трансформації під впливом локальних та міжнародних реалій. Водночас, їх правові системи розвивалися синхронно з системами інших держав світу. Таким чином правові системи держав Африки, яким, як зазначає Саміло Г. О., притаманне паралельне співіснування локального звичаєвого права та права держав інших регіонів світу [6, с. 23], все більше зазнавали впливу міжнародного права, оскільки, через отримання незалежності, держави Африки стали активними учасниками міжнародних відносин.

У цьому контексті держави регіону після Другої світової війни значною мірою орієнтувалися на положення Конвенції Монтевідео. Хоча вона і не вступила в дію, проте запропонувала модель складових державного суверенітету як основи правосуб'єктності в міжнародному праві. Елементи державного суверенітету повинні були мати зовнішнє оформлення через відповідні державні органи та механізми. Це стосувалося, зокрема, визначення форм державного правління, державного устрою та державного режиму [7, с. 219-230].

Варто зауважити, що вплив міжнародного права можна обґрунтувати не лише фактором тривалої участі африканських держав у міжнародних відносинах, але й дослідженнями окремих науковців. Аналіз літератури та останніх досліджень доводить, що через вплив міжнародного права на африканські правові системи трансформуються окремі галузі права, структура влади, а також правова культура громадян. Галузями національного права, які зазнають активного впливу, є: конституційне право (Фомбад Ч. М.) [8], право прав людини (Кілландер М.) [9], право регіональної економічної інтеграції (Оппонг Р. Ф.) [10], екологічне право (Котце Л. Д., Сояпі К. Б.) [11] та трудове право (Каїтуко Г.) [12]. При тому ключовими суб'єктами реалізації цього впливу виступають міжнародні організації (Організація Об'єднаних Націй, Міжнародна Організація Праці, Африканський Союз), міжнародні судові органи (Міжнародний Кримінальний Суд, Африканський Суд з Прав Людини та Народів) та регіональні інтеграційні об'єднання (ЕКОВАС, Східноафриканське співтовариство).

Водночас, взаємодія між міжнародним правом та національними системами африканських держав має взаємний характер. Не лише міжнародне право впливає на держави Африки, але й самі африканські держави виступають активними суб'єктами творення сучасного міжнародного права. На активній участі африканських держав у творенні сучасного міжнародного права наголошує Малува Т. Він зазначає: «Через Африканський Союз, а раніше через Організацію Африканської Єдності, африканські держави ухвалили багатосторонні договори, які збагатили сферу застосування міжнародного права, доповнивши відповідні універсальні інструменти додатковими правилами та принципами» [13]. З наведеної цитати можна помітити, що однією з визначальних особливостей впливу міжнародного права

на правові системи держав Африки є його реалізація через механізми міжнародних організацій.

Чинники часової тяглості та масштабності значно ускладнюють характеристику впливу міжнародного права на формування національних правових систем африканських держав. Для проведення загальної характеристики вже недостатньо фрагментарного огляду джерел чи окремих нормативних актів. Враховуючи масштабність та інституційну складність цього процесу, виникає об'єктивна необхідність у формуванні чіткої класифікації, яка б дозволила систематизувати проведення оцінки впливу міжнародного права на національні правові системи держав Африки.

На нашу думку, вплив міжнародного права на національні правові системи держав Африки доцільно класифікувати за чотирма рівнями: універсальним, регіональним, субрегіональним та білатеральним. На кожному рівні присутній суб'єкт реалізації впливу. Суб'єктами реалізації впливу виступають міжнародні організації, міжнародні судові інституції та держави. В кожного суб'єкта є свій інструментарій впливу. Інструментарій впливу може відрізнитися в залежності від суб'єкта. Для міжнародних організацій-міжнародні договори та конвенції, для міжнародних судових органів-їх рішення. Далі варто проаналізувати специфіку реалізації впливу міжнародного права на кожному з виокремлених рівнів.

Універсальний рівень охоплює реалізацію впливу міжнародними інституціями, юрисдикція та сфера діяльності яких політично, нормативно і географічно поширюється на всі держави світу, не обмежуючись африканським континентом. Ключовими суб'єктами на цьому рівні виступають Організація Об'єднаних Націй, включаючи її спеціалізовані установи (зокрема Міжнародну організацію праці), міжнародні торговельні та фінансові інституції (Світова організація торгівлі, група Світового банку), а також міжнародні судові органи-Міжнародний Суд ООН та Міжнародний кримінальний суд.

Специфіка цього рівня полягає у тому, що нормотворча діяльність міжнародних організацій виступає нормативним орієнтиром, до якого африканські держави змушені адаптувати свої правові системи задля збереження економічної та політичної співпраці зі світовою спільнотою та уникнення міжнародної ізоляції. Це найбільш помітно в конституційному праві, де африканські держави масово інтегрували положення Загальної декларації прав Людини 1948 р. у свої конституції [8, с. 439-474]. Специфічну функцію на цьому рівні виконують міжнародні судові органи. Їхній вплив базується на остаточності та обов'язковості судових рішень. Наприклад, принцип комплементарності МКС фактично зобов'язує африканські держави адаптувати своє законодавство до вимог Римського статуту.

Регіональний рівень базується на основі діяльності суб'єктів впливу, юрисдикція яких поширена суто на африканський регіон. Тут головну роль відіграє Африканський союз та його інституції. Їх вплив реалізується насамперед через функцію адаптації, що полягає у прийнятті установчих актів

та галузевих конвенцій, які враховують політичні, культурні та правові особливості регіону. Ще одним суб'єктом реалізації впливу є Африканський суд з прав людини і народів. Цей міжнародний судовий орган формує єдині підходи до тлумачення регіонального права. Судова практика цього органу стає орієнтиром для національних судів, сприяючи уніфікації правозастосування. Таким чином, завдяки їх діяльності формується спільний вектор розвитку регіонального права, що базується на ідеях захисту прав людини та народів.

Субрегіональний рівень по суті є ще більш локалізованою версією регіонального рівня. Він охоплює діяльність інтеграційних об'єднань окремих субрегіонів Африки (Західна Африка, Східна Африка, Центральна Африка, Північна Африка, Південна Африка). Одними з ключових серед цих об'єднань є Економічне співтовариство держав Західної Африки, Співтовариство розвитку Півдня Африки та Східноафриканське співтовариство. Окремі дослідники, серед яких Оппонг Р. Ф. та Малува Т., виділяють окремий термін для правотворчості, яка відбувається в межах цих інтеграційних об'єднань, а саме «Право співтовариств» [10, с. 403; 14, с. 536-564]. Правом співтовариств є наднаціональна система норм, яка регулює функціонування інтеграційного об'єднання та забезпечує уніфікацію правового регулювання різних сфер життєдіяльності у законодавствах держав-членів. Отже на даному рівні міжнародне право впливає на правові системи держав Африки через механізми прямої дії наднаціональних актів, забезпечення їх пріоритету над внутрішнім правом та обов'язковість виконання рішень регіональних судових інституцій (наприклад Суду ЕКОВАС).

Окремо, на нашу думку, варто виділити четвертий-білатеральний рівень, як специфічну форму впливу міжнародного права на національні правові системи держав Африки. На цьому рівні вплив міжнародного права випливає з двосторонньої співпраці між державами, які є суб'єктами реалізації впливу, а також використання міжнародних угод та домовленостей, як основного інструментарію реалізації впливу. Фактично цей рівень є проявом стратегічного партнерства, яке може виникати як з ініціативи держави, так і, наприклад, з ініціативи міжнародної організації. Наочним прикладом є співпраця України з державами Африки у сфері цифровізації. Зокрема, йдеться про ініціативи щодо впровадження аналогів українського порталу державних послуг («Дія») в окремих державах регіону [15]. Такий формат співпраці виступає каталізатором змін у правовій системі держави-реципієнта, спонукаючи до створення нової нормативно-правової бази у сферах електронної ідентифікації, захисту персональних даних та надання адміністративних послуг.

Отже, загальна сутність запропонованої класифікації полягає у виділенні чотирьох рівнів впливу міжнародного права на національні правові системи держав Африки за критеріями масштабу юрисдикції суб'єкта реалізації впливу та специфіки застосованого ним інструментарію. Вибір цього підходу зумовлений тим, що діяльність міжнародних організацій, міжнародних судових органів та інтеграційних об'єднань реалізує вплив

міжнародного права на кожному з рівнів, що можна помітити при аналізі літератури. При аналізі впливу на право прав людини обов'язково згадується ООН, при впливі на кримінальне право згадується МКС тощо. Білатеральний рівень було виділено з огляду на те, що він характеризує специфіку взаємодії держав, а не наднаціональних інституцій, міжнародних судових органів чи міжнародних організацій. У випадку його відсутності неможливо було б повноцінно проаналізувати співпрацю держав, як механізм впливу, в межах інституційних механізмів перших трьох рівнів.

Оглянувши літературу та сформувавши багаторівневу класифікацію можна помітити, що вплив міжнародного права на національні правові системи держав Африки має системний та комплексний характер. Міжнародне право впливає на трансформацію та розширення національних правових систем, формуючи нові галузі права, модернізуючи та доповнюючи національне законодавство, а також змінюючи правову культуру та правосвідомість населення африканських держав.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що вплив міжнародного права на національні правові системи сучасних африканських держав має складний, багаторівневий та історично зумовлений характер. Його неможливо адекватно зрозуміти без врахування колоніального минулого континенту, під час якого міжнародне право використовувалося не як інструмент забезпечення рівності та справедливості, а як механізм легітимації окупації. Лише з другої половини ХХ століття міжнародне право почало відігравати принципово іншу роль-інструменту деколонізації, легітимації державності та інтеграції новоутворених держав Африки у систему міжнародних відносин.

Отримання незалежності та визнання принципу рівноправності і самовизначення народів стали правовим і ідеологічним фундаментом для активної участі африканських держав у міжнародних відносинах. Це, своєю чергою, зумовило поступове й послідовне зростання впливу міжнародного права на їхні національні правові системи. Такий вплив проявляється не лише у формальному приєднанні до міжнародних договорів, але й у глибоких трансформаціях конституційного ладу, галузевої структури права, системи органів влади, судової практики та правової культури суспільства.

Сформована в статті класифікація впливу міжнародного права за універсальним, регіональним, субрегіональним та білатеральним рівнями дозволяє систематизувати різноманітні форми та механізми такого впливу. Запропонований підхід демонструє, що міжнародне право реалізується через діяльність міжнародних організацій, судових інституцій, інтеграційних об'єднань та двостороннє співробітництво держав. Водночас встановлено, що взаємодія між міжнародним і національним правом у державах Африки не є односторонньою. Африканські держави виступають не лише реципієнтами міжнародно-правових норм, але й активними учасниками їх формування, зокрема через механізми Африканського Союзу та субрегіональних інтеграційних об'єднань.

Таким чином, вплив міжнародного права на національні правові системи сучасних африканських держав слід розглядати як системний і динамічний процес, що поєднує елементи спадковості, адаптації та правотворчої взаємодії. Запропонована багаторівнева класифікація створює теоретико-методологічну основу для подальших наукових досліджень, дозволяє відійти від фрагментарного аналізу окремих галузей права та сприяє формуванню цілісного бачення ролі міжнародного права у розвитку правових систем африканського регіону.

Література:

1. Umozurike U. O. International Law and Colonialism in Africa: A Critique. *Eastern Africa Law Review*. 1970. Vol. 3, No. 1. P. 47–82.
2. Anghie A. The evolution of international law: Colonial and postcolonial realities. *Third World Quarterly*. 2006. Vol. 27, No. 5. P. 739–753. DOI: 10.1080/01436590600780011.
3. Задорожній О. В. Поняття та нормативні вимоги основних принципів міжнародного права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2015. Вип. 75. С. 242–255.
4. United Nations Charter. United Nations. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text> (дата звернення: 21.01.2026).
5. Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-granting-independence-colonial-countries-and-peoples> (дата звернення: 21.01.2026).
6. Саміло Г. О. Особливості правових систем сучасних африканських держав. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 1. С. 21–23.
7. Scott J. B. The Seventh International Conference of American States. *American Journal of International Law*. 1934. Vol. 28, No. 2. P. 219–230. DOI: 10.2307/2190923.
8. Fombad C. M. Internationalization of Constitutional Law and Constitutionalism in Africa. *American Journal of Comparative Law*. 2012. Vol. 60, No. 2. P. 439–474. DOI: 10.5131/ajcl.2011.0009.
9. Killander M. How international human rights law influences domestic law in Africa. *Law, Democracy and Development*. 2013. Vol. 17, No. 1. P. 378–392.
10. Opong R. F. *Legal Aspects of Economic Integration in Africa*. Cambridge : Cambridge University Press, 2011. 403 p. DOI: 10.1017/CBO9780511835186.
11. Kotzé L. J., Soyapi C. B. African Courts and Principles of International Environmental Law: A Kenyan and South African Case Study. *Journal of Environmental Law*. 2021. Vol. 33, No. 2. P. 257–282. DOI: 10.1093/jel/eqab004
12. Kaituko G. The role of international actors in enhancing labour relations in Africa: a case study of the Kenyan skilled labour force. *IJRDO-Journal of Social Science and Humanities Research*. 2023. Vol. 9, No. 9. DOI: 10.53555/sshr.v9i9.5956.
13. Maluwa T. Reassessing Aspects of the Contribution of African States to the Development of International Law Through African Regional Multilateral Treaties. *Michigan Journal of International Law*. 2020. Vol. 41, No. 2. P. 327–364. DOI: 10.36642/mjil.41.2.reassessing.
14. Maluwa T. The development and enforcement of community law in the African regional economic communities: Conceptual issues, architecture and institutions. *Shielding Humanity: Essays in International Law in Honour of Judge Abdul G. Koroma*. Leiden ; Boston : Brill, 2015. P. 536–564. DOI: 10.1163/9789004293137_025.

15. В країнах Африки може запрацювати аналог «Дії». Суспільне.
URL: <https://suspilne.media/918451-v-krainah-afriki-moze-zpracuvati-analog-dii/>
(дата звернення: 21.01.2026).

Hankevych O. The genesis of the influence of international law on the national legal systems of modern African states

Summary. The article provides a comprehensive theoretical and legal analysis and systematic description of the impact of international law on the national legal systems of African states. Through a historical and legal retrospective, the historical evolution of the functional purpose of international law in the region is described and it is proven that its role has undergone fundamental changes. It has been established that in the 19th century, international law served as an instrument for legitimizing colonial conquests, when, due to the decisions of the Berlin Conference and the recognition of Africa as “no man's land,” African peoples were effectively excluded from the sphere of international law and inter-state relations, losing their legal personality and becoming objects of exploitation. In contrast, in the second half of the 20th century, it transformed into a key instrument for ensuring the process of decolonization, establishing state sovereignty and legitimizing the independence of African states, as well as restoring their international legal personality. The main scientific result of the article is the development and theoretical justification of the author's four-level classification of forms of implementation of international law, based on the criteria of the scale of jurisdiction of the influencing entity and the specifics of its regulatory instruments. Within the framework of the proposed concept, universal, regional, subregional, and bilateral levels are characterized. It has been established that the influence of international law is realized at four levels. The universal level (UN, ICC, WTO) determines the global normative guidelines to which African states adapt their national systems in order to avoid international isolation and ensure cooperation. The regional level (African Union, African Court on Human and Peoples' Rights) ensures the adaptation of norms to the political and cultural characteristics of the continent and the unification of legal application. The subregional level (ECOWAS, East African Community, etc.) is characterized by the formation of supranational “community law,” which has direct effect and priority over the domestic law of member states. Particular attention is paid to the bilateral level, where bilateral agreements lead to the targeted modernization of sectoral legislation. The practical dimension of bilateral influence is demonstrated by analyzing current trends in Ukraine's cooperation with African states, particularly in the field of digitalization of public services and projects to implement analogues of the “Dii” public services portal. The conclusions prove that the influence of international law on the legal systems of African states is comprehensive, going beyond the formal implementation of norms. International law serves as a catalyst for profound transformations of the constitutional order and institutional architecture of power, and also contributes to the formation of a new legal culture based on the principles of the rule of law and the protection of human rights.

Key words: African legal systems, African Union; international organizations; international judicial institutions; bilateral cooperation.

Дата першого надходження статті до видання: 09.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Стаття поширюється
на умовах ліцензії
відкритого доступу CC BY 4.0

UDC 341.229

DOI <https://doi.org/10.32782/ILA.2026.35.04>**KOVDRIA V. O.****Higher Education Student “International Law”****Faculty of International and European Law****Yaroslav Mudryi National Law University****ORCID: 0009-0009-1377-2468**

THE 2026 UPDATE OF THE SETI DECLARATION FROM A LEGAL STANDPOINT

Summary. The article examines the revised form of the Declaration of Principles Concerning the Conduct of the Search for Extraterrestrial Intelligence proposed by the SETI Committee of the International Academy of Astronautics in September 2025, regarding its scientific basis, its status under international law, and its normative implications for the latter. The revised Declaration is an important step forward in SETI activity regulation since it extends the parameters of post-detection provisions and establishes novel methods for their coverage within a field that is not covered by binding regulations on a universal level.

The Declaration is situated in the scientific evolution of SETI and demonstrates how the search for extraterrestrial intelligence has a sound scientific basis, starting from the Project Ozma that Frank Drake initiated and the formulation of the equation that bears his name. The scientific framework emphasises the relevance of having a legal and ethical game plan when the existence of extraterrestrial intelligence becomes a reality that goes beyond the scientific community.

As far as legal analysis is concerned, the Declaration is examined as soft law instrument that falls within the overall framework of international space law, and most specifically, as a document that complements the Outer Space Treaty of 1967.

The article further explores the status of soft law from a juridical perspective within the SETI topic, where it is underlined that the normative status of the Declaration is not based on state consent or ratification but upon acceptance within the international scientific community. The notion of "collective responsibility" used within the revised version of the draft is discussed from a critical perspective to conclude that it should not be construed either as a source of binding juridical obligation or customary law but rather a form of anticipatory responsible conduct.

Key words: search for extraterrestrial intelligence, space law, international law, Declaration of Principles Concerning Activities Following the Detection of Extraterrestrial Intelligence, protocols, soft law, Drake equation, metalaw.

Objective. This article seeks to explore the implications of the updated version of the Declaration of Principles Concerning the Conduct of the Search for Extraterrestrial Intelligence as a soft law instrument in the modern regime of international space law on the matter of its legal nature, status, and role in the matter of responsible conduct in the SETI activity post-detection scenario.

More specifically, the research aims to examine the scientific basis underlying the SETI project in order to show how the search for extraterrestrial intelligence is a rational activity in itself with important implications in the context of international law, rather than a speculation activity as some people might

think. Secondly, the research will explore the implications that have arisen from the establishment of the revised principles under the Declaration, with a focus on Principle 9.

Problem. The regulation of the search for extraterrestrial intelligence occupies a unique and complex position at the crossroads of science, ethics, and international law. Unlike most areas of space activity, SETI operates in a domain marked by profound scientific uncertainty, absence of empirical precedence, and lack of binding international legal norms. Because of that, the legal discourse about SETI is also fragmented and often perceived as speculative, though a hypothetical detection of extraterrestrial intelligence would have far-reaching legal, ethical, and political implications for humanity as a whole.

The central problem that this article tries to bring out is how meaningful engagement of international law with SETI activities is possible, given the absence of traditional sources of legal obligation, and how normative guidance can be constructed without undermining scientific openness or encouraging unilateral action.

Analysis of recent research and publications suggests that the legal aspect of the search for extraterrestrial intelligence has been of particular interest for many contemporary scholars and researchers, given the complex scientific, ethical, and international legal challenges this field presents. These issues have been examined in the works of R. B. Bilder, as well as M. Garrett, K. Denning, L. Tennen, C. Oliver, L. Walton, J. T. Wright, C. Haramia, and G. Swiney, who have contributed to the development of legal, institutional, and policy-oriented approaches to SETI and post-detection governance.

Introduction. On 25 September 2025, the International Academy of Astronautics (hereinafter – IAA) SETI Committee proposed an updated draft of the Declaration of Principles Concerning the Conduct of the Search for Extraterrestrial Intelligence (1989) (hereinafter – Declaration) which incorporates revised SETI post-detection protocols, introducing a number of essential novelties that, in equal measure, significantly expanded our capabilities and understanding of the search for extraterrestrial intelligence as well as raised a plethora of questions that present important normative and regulatory implications for scientists in general and legal scholars in particular. The Declaration is a prime example of the notion of soft law and thus represents an unprecedented legal instrument per se precisely due to the subject matter it covers being at the interface of scientific and international legal endeavours and being characterised by rapid scientific development and the absence of binding international regulation. Its continued relevance lies in its function as a normative reference point, offering guidance on responsible conduct in circumstances that remain largely hypothetical yet legally consequential.

Discussion and results. Scientific grounding. Any meaningful legal analysis of its revised content necessarily requires situating the document within the broader historical and scientific context of SETI, clarifying its legal nature and status within the system of international law, and demonstrating that the search for extraterrestrial intelligence is neither speculative nor unreasonable, but rather

rests on established scientific frameworks. The everlasting question, “Are we alone in the universe?” [1] has been persistent in the last two centuries, and has over time raised discussions not only about the possibility of extraterrestrial life, but also about how humanity should responsibly prepare for potential contact, including from a legal and ethical perspective.

The origins of modern SETI can be traced to 1960 [2], when Dr. Frank Drake, a young radio astronomer, conducted the first systematic search for extraterrestrial intelligence, known as Project Ozma. With his 85-foot telescope, Drake centred his search on two nearby stars similar to our Sun, Tau Ceti and Epsilon Eridani, on a certain frequency, one that is the hydrogen spectral line, and which he hypothesised might be the universal channel of choice for communication from a technologically superior race in another planetary system. Project Ozma was the first attempt to detect a purposeful signal, and while it came up empty, it established all of the groundwork that would and should accompany all SETI scientific efforts. In the view of Dr. Drake, the failure to find any signal indicated not the absence of alien life, but the absence of intelligent, communicative traces of aliens near each star system. Then, it was in the year 1961 that Drake organised a conference in Green Bank, attended by some of the brightest minds in the world of that time, Carl Sagan and Melvin Calvin, a Nobel laureate, on the topic of SETI as a scientific process. It was on this occasion that he presented the famous equation known as the Drake equation, a probability measure of the number of communication-capable civilisations within the Milky Way galaxy.

$N = R^* f_p n_e f_l f_i f_c L$, where

R^* – rate of star formation in the galaxy (stars/year)

f_p – fraction of stars that have planetary systems

n_e – number of planets per star that could support life

f_l – fraction of those planets where life actually arises

f_i – fraction of planets with life where intelligent life evolves

f_c – fraction of intelligent civilisations that develop detectable technology

L – average length of time such civilisations release detectable signals

Drake equation[3]

The importance and significance of the equation lie in the fact that it gives a rational and scientifically sound basis to the search and makes it clear that the process is far from speculative or arbitrary. Logically, a comprehensive legal framework covering its intricacies was therefore understood to be necessary.

Legal basis. The existing legal framework covering the activities of SETI encompasses primarily general principles of international space law supplemented by soft-law instruments. The Outer Space Treaty of 1967 [4], for instance, does not explicitly mention or provide legally binding rules for SETI or post-detection scenarios, as it establishes a general framework for space activities. Nonetheless, it was imperative to create a certain legal framework to provide normative guidance in the absence of binding international regulation. Thus, a number of protocols accompanying the Declaration were developed to structure coordinated international responses to a potential detection.

Interestingly, the Declaration, adopted by the International Academy of Astronautics in 1989, is seen as a soft-law instrument. It provides a comprehensive set of principles for disseminating information about the detection of extraterrestrial intelligence [5], by outlining procedures for verification, notification, and public dissemination of information. In the 2026 updated draft of it, enhanced provisions of a number of principles were introduced, mainly Principle 7 relating to post detection research, and Principle 9, which is tasked with addressing ethical and legal considerations [6].

Principle 9 has an especially important role to play in this framework, as it provides an institutional and procedural channel which must ensure that post-detection data is managed properly. This requires that an international committee composed of scientists and other experts be established, which could function as a point of contact for further analysis of observational data and guide how information should be disseminated to the public in accordance with points of law. Through this, Principle 9 anticipates and, to a certain degree, grants recognition to the wider legal and moral implications which might follow once extraterrestrial intelligence has been detected, suggesting, if interpreted indirectly, the notion of metalaw [7].

From a legal point of view, the application of Principle 9 embodies the recognition of an imperative need to coordinate international regulation of a realm in which science, uncertainty, and the lack of mandatory legal rules had primacy. Even though not legally binding, the instruments provided by Principle 9 are instrumental in the creation of a common system of expectations of behaviour, especially with respect to the transfer of knowledge, responsibility, and the absence of the policy of unilateral action in matters of universal consideration. Thus, Principle 9 illustrates the normative aspirations of the Declaration as the foundational framework of the regulation of SETI activities in the framework of the present-day international law.

Legal effects of soft law in SETI. The updated draft of the Declaration suggests that "the protocols should be regarded as the collective responsibility of the international SETI community, rather than documents to be signed by institutions, organisations, or individuals" [6]. From a legal perspective, the formulation chosen repeats the non-binding nature of the document while trying to increase its normative force through the mechanism of collective ownership and professional consensus. The declaration derives its force neither from ratification nor from other recognised forms of giving consent known to international law, but from broad acceptance or expectations related to behaviour through the global scientific community after the detection of extraterrestrial life and most importantly from ethical considerations.

Historically, soft law has proved an important tool for the progressive development of space law in areas where technological uncertainty, ethical sensitivity, or political caution have so far delayed the framing of binding norms. Within a SETI framework, the resort to soft law implies the provisional character of extraterrestrial intelligence detection efforts and the absence of a clear

state-centric interest at the present stage. However, soft law instruments can have indirect normative effects: forming expectations of responsible conduct, articulating existing treaty obligations-in particular, the Outer Space Treaty-with appropriate normative standards, and perhaps future customary norms if a practice emerges with a sentiment of *opinio juris* in due time.

Generally, soft-law instruments have long been recognised within international space law as adaptive normative tools capable of responding to rapid scientific and technological developments [8]. In that sense, they are not mere transitional or subsidiary tools but even frameworks within which responsibility and ethical preoccupation can be framed and given expression before being enshrined into formal law. From this point of view, the idea of soft law represents a way to flexibly insert ethical responsibility into legal discourse in the context of SETI issues that surpass traditional state borders because of the interest of humankind as a whole, mutual transparency, and possible after-effects of contacting an intelligent extraterrestrial civilisation.

Collective Responsibility ut est of the International SETI Community. The updated draft of the Declaration presents itself as a particularly interesting case in terms of international law, insofar as it introduces the notion of “collective responsibility” of the international SETI community. This terminology invites closer examination since collective responsibility is not typically listed in the sources of law. Should the interpretation of the collective responsibility be equal to that of international legal custom? Does it have a certain form of legal force? The draft itself stresses such an interpretation, in which protocols are deliberately distanced from consent and signature procedures and instead located within commitments to which professionals rely on the basis of mutual accountability.

Thus, it must be then clarified that the concept of collective responsibility employed in the draft cannot be equated with international custom, which requires the coexistence of state practice plus *opinio juris*. Nor does it in itself suggest legally binding obligations or a certain enforcement mechanism comparable to those arising under international treaty law. Rather, the reference to collective responsibility can, to some degree, be understood as more of a normative or ethical construct in the scientific community, intended to emphasise some expectations of conduct rather than to establish legal liability in the strict sense.

In legal terms, the relevance of the principle resides neither in its ability to produce binding effects or to result in the immediate emergence of obligatory norms, but rather in the ability to inspire legal behaviour that eventually leads to the clarification and maybe creation of normative expectations. Even if the latter are capable of influencing the future interpretation of existing soft law or the development of new norms in the future, for the time being they continue to qualify as soft law. Being aware of the preceding considerations, the principle of collective responsibility in the SETI arena must be understood as one that falls within the scope of anticipatory governance.

Implications for future international regulation and conclusions. In the subtopic addressed above, I proposed that the updated draft provides

certain guidelines for the possible emergence of a comprehensive legal framework in the future, or even, simply put, establishes aspirational goals for the future behaviour that do not create a legally binding effect on institutions or organisations so far. Indeed, the draft reflects a conscious attempt of humanity to balance scientific openness with ethical restraint in an area where formal international regulation remains underdeveloped.

The updated draft has legal significance not because of its immediate binding nature but since it helps in shaping future regulatory trajectories. In a Declaration which systematises procedures related to verification, information-sharing, post-detection research, and ethical deliberation, lie the gradual crystallisation of common standards that may be reflected later in binding instruments or incorporated into the interpretation of existing space law treaties. It thus acts as one providing a preparatory function by offering a structured framework that could then make future multilateral negotiations easier in case the detection of ETI proceeds from the realm of hypothesis to the realm of empirical reality.

Furthermore, the revised draft also emphasises the growing prominence of non-state actors in the governance of outer space activities. The resort to scientific constituencies and international institutions as the primary normative actors is indicative of a departure from the traditional state-centric approach to governance in the direction of more all-encompassing knowledge-driven modes.

The implications regarding the accountability and legitimacy of this approach in the realm of international law notwithstanding, it does acknowledge the reality of the SETI community, where the determinative principle is scientific capability.

Bibliography:

1. Bilder R. B. On the Search for Extraterrestrial Intelligence (SETI). *American Journal of International Law*. 2020. Vol. 114, no. 1. P. 87–95. DOI: 10.1017/ajil.2019.86.
2. Scoles S., Heatherly S. A. *The Drake Equation: 50 Years of Giving Direction to the Scientific Search for Life Beyond Earth*. No. 77. Winter 2011. San Francisco : Astronomical Society of the Pacific, 2011. URL: www.astrosociety.org/uitc (дата звернення: 05.01.2026).
3. Golden L. M. A joint mind consideration of the Drake equation in the search for extraterrestrial intelligence. *Acta Astronautica*. 2021. Vol. 185. P. 333–336. DOI: 10.1016/j.actaastro.2021.03.020. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0094576521001338> (дата звернення: 02.01.2026).
4. *The United Nations Treaties on Outer Space*. New York : United Nations, 1984. 275 p.
5. Declaration of Principles Concerning Activities Following the Detection of Extraterrestrial Intelligence : adopted by the International Academy of Astronautics, 1989. URL: <https://iaaspace.org/wp-content/uploads/iaa/Scientific%20Activity/setideclaration.pdf> (дата звернення: 03.01.2026).
6. Garrett M., Denning K., Tennen L., Oliver C. SETI Post-Detection Protocols: Progress Towards a New Version. 2025. DOI: 10.48550/arXiv.2510.14506.
7. Sterns P. M. Metalaw and relations with intelligent beings revisited. *Space Policy*. 2004. Vol. 20, no. 2. P. 123–130. DOI: 10.1016/j.spacepol.2004.02.010. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0265964604000219> (дата звернення: 03.01.2026).

8. Cesari L. *Éthique et responsabilité dans l'exploration spatiale : l'essor de la soft law pour encadrer les nouvelles pratiques*. Paris : IFRI. URL: <https://www.ifri.org> (дата звернення: 05.01.2026).
9. Walton L. *The History of the IAA SETI Permanent Committee – The Early Years*. International Academy of Astronautics. URL: <https://iaaspace.org> (дата звернення: 05.01.2026).
10. Declaration of Principles Concerning Activities Following the Detection of Extraterrestrial Intelligence : adopted by the International Academy of Astronautics, 1989.
11. *Report of the Committee on the Peaceful Uses of Outer Space*. United Nations. New York, 2000. General Assembly Official Records. Fifty-fifth Session. Supplement No. 20 (A/55/20).
12. Wright J. T., Haramia C., Swiney G. Geopolitical Implications of a Successful SETI Program. *Space Policy*. 2023. Vol. 63. Art. 101517. ISSN 0265–9646.

Ковдря В. Оновлена редакція Декларації принципів щодо здійснення пошуку позаземного інтелекту 2026 року з правової точки зору

Анотація. У статті досліджується оновлена редакція Декларації принципів щодо здійснення пошуку позаземного інтелекту, запропонована Комітетом SETI Міжнародної академії астронавтики у вересні 2025 року, з точки зору її наукового підґрунтя, статусу в системі міжнародного права та нормативних наслідків для останнього. Переглянута Декларація становить важливий етап у розвитку регулювання діяльності SETI, оскільки розширює зміст положень щодо дій після виявлення позаземного інтелекту та запроваджує нові підходи до їх нормативного охоплення у сфері, яка наразі не врегульована універсальними обов'язковими нормами.

Декларацію розглянуто в контексті наукової еволюції SETI, що дозволяє продемонструвати ґрунтовну наукову основу пошуку позаземного інтелекту, починаючи з проєкту "Озма", ініційованого Френком Дрейком, та формулювання рівняння, яке носить його ім'я. Відповідна наукова рамка підкреслює необхідність завчасного правового й етичного планування на випадок, коли існування позаземного інтелекту вийде за межі суто наукового дискурсу та набуде загальнолюдського значення.

З правової точки зору Декларація аналізується як інструмент "м'якого права", що функціонує в межах системи міжнародного космічного права та, зокрема, доповнює Договір про космос 1967 року. Особливу увагу приділено юридичному статусу м'якого права у сфері SETI, при цьому наголошується, що нормативна сила Декларації ґрунтується не на згоді держав чи процедурі ратифікації, а на визнанні з боку міжнародної наукової спільноти. Поняття "колективної відповідальності", використане в оновленому проєкті Декларації, піддається критичному аналізу, в результаті чого обґрунтовується висновок про те, що його не слід тлумачити ні як джерело юридично обов'язкових норм, ні як міжнародний звичай, а радше як форму випереджального відповідального поведіння.

Ключові слова: пошук позаземного інтелекту, космічне право, міжнародне право, Декларація принципів щодо діяльності після виявлення позаземного інтелекту, протоколи, м'яке право, рівняння Дрейка, метаправо.

Дата першого надходження статті до видання: 07.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРАВ ЛЮДИНИ

УДК 341.221.2:656.61.08
DOI <https://doi.org/10.32782/ILA.2026.35.05>

ДОПІЛКА В. О.

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри національного та міжнародного права
Одеського національного морського університету
ORCID: 0000-0003-2159-6387

ЗАГОРОДНЮК С. О.

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
Міжнародного університету
ORCID: 0000-0003-0108-6953

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ОХОРОНА БЕЗПЕКИ МОРЕПЛАВСТВА

Анотація. Інтенсивний розвиток суспільних відносин в сфері мореплавства та їх правових регуляторів викликає необхідність з'ясування сутності морського права, правової природи норм, регулюючих ці суспільні відносини.

Міжнародне морське право регулює найбільш важливі правовідносини, що пов'язані з використанням Світового океану. Міжнародний характер правового регулювання обумовлений необхідністю дотримання основних, вихідних положень мореплавства, наприклад, класифікації морських просторів, дотримання безпеки судноплавства тощо. Норми міжнародного морського права, як правило, не мають прямої дії. Порушення міжнародних правил тягне застосування норм внутрішньодержавного законодавства.

Самостійність предмета норм морського права підтверджує наявність його кодифікації (КТМ України). Важливе значення має також визнання міжнародної суспільної необхідності правового регулювання морського судноплавства у формі прийняття морських конвенцій.

Особливість норм морського права перед визначається особливостями об'єкта і суб'єкта правовідносин та політико-економічною потребою, зацікавленістю суспільства у підвищенні правового регулювання зовнішньоекономічних зв'язків України. Морське право регулює певну сферу зовнішньоекономічної діяльності в сфері надання транспортних послуг.

Регулювання суспільних відносин у сфері морського судноплавства іншими джерелами права не підриває основу їхнього регулювання нормами морського права. Суспільні

відносини, які регулюються нормами морського права, можуть викликати знов виникаючі відносини, які вимагають самостійного регулювання.

Сучасне міжнародне морське право є самостійною галуззю міжнародного права, так як воно має об'єктом свого регулювання спеціальне коло суспільних відносин – міжнародні морські відносини. Основними суб'єктами цих відносин є держави – носії широких публічних прав та обов'язків у Світовому океані.

З наукової точки зору всі підгалузі сучасного міжнародного морського права, з одного боку, мають бути гармонійно пов'язані, в рамках саме міжнародного морського права, а з іншого боку, кожна підгалузь має бути синхронізована з підгалуззями інших галузей сучасного міжнародного права.

Ключові слова: безпека мореплавства, норми міжнародного морського права, охорона морських просторів, морські правовідносини, торговельне судноплавство, міжнародні морські конвенції, міжнародно-правова охорона, національне морське право, охорона Світового океану.

Постановка проблеми. В статті розглядаються проблемні питання щодо сучасного міжнародного морського права як самостійної галузі міжнародного права. Особливе місце відводиться удосконаленню міжнародного та національного законодавства, зокрема кодифікації основних положень міжнародного мореплавства.

Метою статті є вивчення процесу становлення і розвитку національного законодавства України на основі норм міжнародного права щодо безпеки мореплавства та охорони Світового океану при його використанні.

Стан опрацювання проблематики: дослідженням вказаної проблеми займалися українські вчені, а саме: Додін Є. В., Ківалов С. В., Майданевич С. Б., Огаренко Т., Переверзев С. С., Прусс В. М., Сандюк Г. О., Сікорський О. П., Сергеев Ю. В., Шемякін А. М. та ін.

Виклад основного матеріалу. Розвиток мореплавства та морської торгівлі перевизначили появу норм, регулюючих правовідносини в цій сфері. Угоди Київської Русі з Візантією містили норми, які визначали правила користування водними просторами; розширювалась діяльність держав у Світовому океані, які не обмежувались морською торгівлею, розвивались морські промисли; разом з цим, це викликало у життя такі негативні явища, як піратство, работоргівля та ін. Тому держави мали розробити міжнародні норми, які б визначали певні правила щодо врегулювання відповідних процесів використання Світового океану.

Розробка таких норм мала бути здійснюватися на основі загально прийнятих правил, які визнавалися всіма державами. Мирне використання морських просторів вимагає розробку державами загально визнаних правил поведінки. Спочатку такі норми містились у національному законодавстві, що у їхньому застосуванні викликало спірні питання з боку інших держав. [1, с. 176].

Необхідність загально визнаних державами правових норм щодо користування Світового океану обумовило появу міжнародних морських конвенцій. Ратифіковані морські конвенції набували загально обов'язкової сили. Морські конвенції трансформувались в національне законодавство певної держави, тобто їх положення були імплементовані в останнє.

Норми міжнародного морського права відображали історичні умови мореплавства. Розповсюдженість морського піратства, необхідність

забезпечення безпечного перевезення пасажирів і вантажів обумовило прийняття Паризької декларації 1856 р., [2] конвенцій, прийнятих Лігою Націй 1921, 1923, 1925 рр. у міжнародному режимі свободи водних сполучень і портів та справедливих умов морської торгівлі. [3].

Стрімкий розвиток морського судноплавства обумовило прийняття міжнародних норм, створення міжнародних морських організацій – IMO Convention 1948. [4].

Міжнародно-правовій охороні безпеки мореплавства сприяло прийняття наступних конвенцій, а саме: щодо пошуку і рятуванню на морі 1979 р., [5] щодо охорони людського життя на морі 1974 р., [6] про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства 1988 р. [7].

Забезпечення безпеки мореплавства вимагає удосконалення судноплавства, правовим регулюванням якого стали міжнародні Правила про попередження зіткнення суден у морі 1972 р., [8] конвенції про підготовку і дипломування моряків та несення вахти 1984 р., [9] про підготовку та дипломування персоналу рибальських суден та несення вахти 1985 р. [10].

Необхідність охорони морських просторів від забруднення обумовила прийняття конвенцій щодо запобігання забруднення моря з суден 1969, 1972, 1973, 1990 рр. [11].

Використання морських просторів у мореплавстві обумовило прийняття Афіньської конвенції про перевезення морем пасажирів та їхнього багажу 1974 р., [12] конвенції ООН про морське перевезення вантажів 1978 р. [13].

Світовий океан є не лише засобом транспортних зв'язків між континентами. В умовах науково-технічної революції з'являються все більш широкі можливості притягнути його економічний потенціал для задоволення потреб людства. Разом з тим, розширення використання морів та океанів пов'язане з появою нових видів діяльності людини у Світовому океані, інтенсивним розвитком торговельного мореплавства. [14, с. 6].

В сучасних умовах на міжнародному рівні вирішені питання правозастосування у сфері безпеки мореплавства, охорони морського середовища, використання Світового океану в морегосподарській діяльності.

Необхідність вирішення на міжнародному рівні більш широкого кола питань, а саме: правового режиму морських просторів, промислів, відповідальності за спричинену шкоду, обумовило їх обговорення на Гаазькій 1930 р., [15] Женевській 1958 р. конвенціях по морському праву. [16].

Однак, прийняття міжнародно-правових актів у різні періоди, їх обумовленість умовами певного часу, невирішених всіх питань, пов'язаних з мореплавством, відсутність систематизації норм, які повинні скласти основу внутрішньодержавного законодавства, вимагає їх кодифікації.

Кодифікація основних положень міжнародного мореплавства у певній мірі сталася з прийняттям Конвенції ООН по морському праву, [17] яку називають Конституцією океанів. Цей документ вирішив основоположне питання – використання різноманітних морських просторів у морегосподарській діяльності, а саме: про територіальне море та прилежну зону, виключну економічну зону, континентальний шельф, відкрите море,

а також безпеку мореплавства, запобігання забрудненню морського середовища тощо.

Основне призначення виокремлення міжнародного морського права у якості самостійної гілки, полягає в його основоположному характері, у більш уважному вивченні відповідних норм, акумуляції нормативного матеріалу.

Міжнародне морське право має особливий предмет правового регулювання – правовідносини, які пов'язані з мореплавством у Світовому океані.

Особливістю джерел морського права є міжнародні угоди і національне (внутрішньодержавне) законодавство.

Акцентування уваги на специфічність предмету у міжнародному і національному морському праві має сприяти оптимальній правозастосовній діяльності.

На основі норм міжнародного права має місце процес становлення і розвитку національного законодавства.

Україна є морською державою. Її прибережна лінія складає 1900 км, вільний вихід у Світовий океан забезпечений водами Чорного та Азовського морів, проливами Босфор та Дарданелли.

Необхідність у незалежній Україні систематизованого морського законодавства обумовили прийняття у 1995 р. Кодексу торговельного мореплавства України. [18] Норми міжнародного і національного морського права регулюють суспільні відносини держав, юридичних та фізичних осіб з приводу використання Світового океану, його дону на ресурсів.

Використання Світового океану здійснюється міжнародним співтовариством. Правова система є основою, на якій будується таке співтовариство, регулюючи широкий спектр використання людством океанів, а саме: судноплавство, пролети під океанами та морями, розвідку та розробку ресурсів, охорону океанічних та морських просторів від забруднення, рибальство.

Морське право регулює суспільні відносини, які виникають в процесі використання Світового океану для торговельного і воєнного мореплавства, рибальського і морського промислу, добування біологічних і мінеральних ресурсів, проведення наукових досліджень тощо. В основі таких відносин полягає принцип свободи відкритого моря, відповідно якого всі держави мають рівні права на користування Світовим океаном. Всі члени суспільства мають рівні соціально-правові відносини у всіх сферах мореплавства.

Морське право підпорядковує соціальні утворення правових суб'єктів: держави, організацій, осіб, а також соціально-правових процесів. Правове регулювання обумовлюється історичною соціальною діяльністю у цій сфері та має вираз у нормативній системі, у практиці її застосування з метою підтримання правопорядку.

Морське право виконує регулятивну, охоронну і виховну функції. Під гарантією примусової сили держави, громадянам надаються рівні права щодо використання Світового океану – регулятивна функція. Охоронна функція знаходить вираз у встановленні санкцій за порушення правової норми. Так, ст. 171 КТМ України забезпечує оплату фрахту при порушенні

умов договору розірванням договору, сплатою половини обумовленого фрахту, плати за простій та відшкодування інших витрат щодо вантажу. [18] Виховна функція забезпечується тим, що норми морського права містять стандарти поведінки людей і виробляють їх певну поведінку у використанні Світового океану.

Норми морського права інтегруються з іншими галузями права, зокрема, встановлюються вимоги до кваліфікації членів екіпажу судна (ст. 51 КТМ України), що вимагає дотримання норм трудового права. [18].

Норми права, у їх взаємодії, об'єднуються в єдиний механізм забезпечення функцій морського права. Підставою такого забезпечення є соціально-нормативний контроль, який полягає у створенні норм морського права (правотворча діяльність) та їх дотриманні (правозастосовна діяльність), що сприяє правопорядку у сфері регулювання правовідносин у сфері мореплавства. [19, с. 14].

Норми морського права, що визначають відносини, які виникають у зв'язку з використанням морських просторів з боку держави і фізичних осіб, встановлюються або міжнародним правом, або законодавством окремих держав. У зв'язку з цим, розрізняють міжнародне морське право і національне морське право. Норми міжнародного морського права визначають правовий стан моря та його частин – відкритого моря, територіальних вод та ін., а також умови користування морем з боку окремих держав.

Міжнародне морське право висуває визнану, обов'язкову для всіх учасників міжнародного спілкування, встановлену міжнародну практику, є сукупністю правил та правовідносин, визначених міжнародними угодами. Міжнародне морське право є міжнародним за своїм змістом, а за джерелом воно залишається національним.

Морське право називають також морським торговельним правом.

Виокремлення використання морських просторів в торговельних цілях складалися історично. Виникнення норм морського торговельного права пов'язане з торговельними відносинами у міждержавній сфері з приводу торгівлі. У зв'язку з тим, що морське торговельне право має як міжнародний, так і національний характер, норми морського торговельного права можна віднести як до міжнародного, так й до національного морського права.

Висновки. Забезпечення безпеки мореплавства вимагає удосконалення судноплавства, що обумовило прийняття міжнародних норм, створення міжнародних морських організацій.

У сучасних умовах на міжнародному рівні вирішуються питання правозастосування у сфері безпеки мореплавства, охорони морського середовища, використання Світового океану в морегосподарській діяльності. Процес становлення і розвитку національного законодавства відбувається на основі норм міжнародного морського права, що обумовлює міжнародно-правову охорону безпеки мореплавства.

Література:

1. Переверзев С. С. Поняття морського права і співвідношення його з законодавством України. *Міжнародне морське право. Чорноморський регіон. Матеріали семінару, 12 – 17 листопада 2001 р.*, Одеса, с. 175–184.

2. Паризька декларація про морську війну: ухвалена 16 квіт. 1856 р. Париж. URL: <https://ihl-databases.icrc.org>
3. Конвенція про свободу транзиту: прийнята Лігою Націй 20 квіт. 1921 р. Женева. URL: <https://treaties.un.org>; Міжнародна конвенція про тимчасовий імпорт: прийнята Лігою Націй 1923 р. Женева. URL: <https://treaties.un.org>; Міжнародна опіумна конвенція: прийнята Лігою Націй 1925 р. Женева. URL: <https://treaties.un.org>
4. Convention on the Inter-Governmental Maritime Consultative Organization (IMO Convention): adopted at Geneva on 6 Mar. 1948. *United Nations Treaty Series*. Vol. 289. P. 3.
5. Міжнародна конвенція про пошук і рятування на морі (SAR Convention): ухвалена в Гамбурзі 27 квіт. 1979 р. URL: <https://imo.org>
6. Міжнародна конвенція про пошук і рятування на морі (SAR Convention): ухвалена в Гамбурзі 27 квіт. 1979 р. URL: <https://imo.org>
7. Міжнародна конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства (SUA Convention): ухвалена в Римі 10 берез. 1988 р. URL: <https://imo.org>
8. Міжнародні правила запобігання зіткненню суден у морі (COLREGs): ухвалені 20 жовт. 1972 р. Лондон: ІМО, 1977. 52 с.
9. Конвенція Про підготовку і дипломування моряків та несення вахти 1984 р. Міжнародна конвенція про підготовку і дипломування моряків та несення вахти (STCW): ухвалена в Лондоні 7 лип. 1978 р. URL: <https://imo.org>
10. Конвенція Про підготовку та дипломуванню персоналу рибальських суден та несення вахти 1985 р. Міжнародна конвенція про підготовку та дипломування персоналу рибальських суден та несення вахти (STCW-F): ухвалена в Лондоні 7 лип. 1995 р. URL: <https://imo.org>
11. Міжнародна конвенція про втручання у відкритому морі у випадках аварій, що призводять до забруднення нафтою (Intervention Convention): ухвалена в Лондоні 29 листоп. 1969 р. URL: <https://imo.org>; Міжнародна конвенція щодо запобігання забрудненню з суден (MARPOL 73/78): ухвалена в Лондоні 2 листоп. 1973 р. – із Протоколом 1978 р. URL: <https://imo.org>; Міжнародна конвенція про готовність, реагування та співпрацю при забрудненні нафтою (OPRC) : ухвалена в Лондоні 30 листоп. 1990 р. URL: <https://imo.org>
12. Афіньська конвенція про перевезення морем пасажирів та їхнього багажу: Конвенція Міжнародної морської організації від 13 груд. 1974 р. URL: zakon.rada.gov.ua
13. Конвенція ООН Конвенція ООН Про морське перевезення вантажів 1978 р. (Гамбурзькі правила) вступила в силу у 1992р. www.uncitral.org/uncitral/ru/uncitral_texts/transport_goods/Hamburg_rules.html
14. В. М. Прусс. Забезпечення безпеки міжнародного судноплавства кримінально-правовими методами. Монографія. Одеса: ЛАТСТАР, 2000. 204 с.
15. Гаазька конвенція з деяких питань, що стосуються морського права: ухвалена в Гаазі 12 квіт. 1930 р. URL: <https://treaties.un.org>
16. Женевська конвенція про територіальне море та прилеглу зону: ухвалена 29 квіт. 1958 р. Женева. URL: <https://treaties.un.org>; Женевська конвенція про відкрите море: ухвалена 29 квіт. 1958 р. Женева. URL: <https://treaties.un.org>; Женевська конвенція про континентальний шельф: ухвалена 29 квіт. 1958 р. Женева. URL: <https://treaties.un.org>; Женевська конвенція про рибальство та охорону живих ресурсів відкритого моря: ухвалена 29 квіт. 1958 р. Женева. URL: <https://treaties.un.org>
17. Конвенція ООН по морському праву 1982р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmini-do-postanovi-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-25-grudnya-1996-r-1548-223>

18. Кодекс торговельного мореплавства України. К.: Паливода А.В., 2023, 160 с.
19. Таїсія Огаренко. Структура та функції правової системи. /«Господарство і право». № 5, 2013. С. 12–16.

Dopilka V., Zagorodniuk S. International legal protection of maritime safety

Summary. The intensive development of social relations in the field of maritime navigation and their legal regulators necessitates clarification of the essence of maritime law and the legal nature of the norms regulating these social relations.

International maritime law regulates the most important legal relations related to the use of the World Ocean. The international nature of legal regulation is due to the need to comply with the basic, fundamental provisions of navigation, such as the classification of maritime areas, compliance with navigation safety, etc. The norms of international maritime law, as a rule, do not have direct effect. Violation of international rules entails the application of domestic legislation.

Translated with DeepL.com (free version)The independence of the subject of maritime law norms is confirmed by its codification (Maritime Code of Ukraine). The recognition of the international social need for legal regulation of maritime navigation in the form of the adoption of maritime conventions is also of great importance.

The peculiarity of maritime law norms is determined by the peculiarities of the object and subject of legal relations and the political and economic need and interest of society in improving the legal regulation of Ukraine's foreign economic relations. Maritime law regulates a specific area of foreign economic activity in the field of transport services.

The regulation of social relations in the field of maritime navigation by other sources of law does not undermine the basis of their regulation by the norms of maritime law. Social relations regulated by the norms of maritime law may give rise to new relations that require independent regulation.

Modern international maritime law is an independent branch of international law, as it regulates a specific sphere of social relations – international maritime relations. The main subjects of these relations are states – bearers of broad public rights and obligations in the World Ocean.

From a scientific point of view, all sub-branches of modern international maritime law, on the one hand, must be harmoniously linked within the framework of international maritime law itself, and on the other hand, each sub-branch must be synchronized with the sub-branches of other branches of modern international law.

Key words: maritime safety, norms of international maritime law, protection of maritime spaces, maritime legal relations, merchant shipping, international maritime conventions, international legal protection, national maritime law, protection of the World Ocean.

Дата першого надходження статті до видання: 13.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Стаття поширюється
на умовах ліцензії
відкритого доступу CC BY 4.0

УДК 342.9(477):[341.6:342.7(4)];17.026.1-027.555
DOI <https://doi.org/10.32782/ILA.2026.35.06>

МЕЛЬНИКОВИЧ М. С.

доктор філософії в галузі права,

доцент кафедри права та публічного управління

Університету Короля Данила

ORCID: 0000-0002-5636-7595

ПУБЛІЧНИЙ ІНТЕРЕС У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. Стаття присвячена всебічному науковому аналізу категорії публічного інтересу як однієї з ключових та водночас найбільш дискусійних категорій сучасного адміністративного права України у світлі практики Європейського суду з прав людини. Актуальність дослідження зумовлена відсутністю в національному законодавстві чіткого нормативного визначення публічного інтересу та уніфікованих критеріїв його оцінки, що негативно впливає на якість адміністративних рішень, ефективність судового контролю та рівень захисту прав і свобод людини. У роботі обґрунтовуються тези про те, що формальне або декларативне посилення органів публічної влади на публічний інтерес без належного правового та фактичного обґрунтування суперечить принципам верховенства права та належного врядування.

У статті доведено, що у практиці Європейського суду з прав людини публічний інтерес не розглядається як статична чи абстрактна категорія. Навпаки, він постає динамічним правовим феноменом, зміст якого визначається з урахуванням конкретних обставин справи, соціального контексту, характеру та інтенсивності втручання держави у права особи. На основі аналізу рішень ЄСПЛ у справах *James and Others v. the United Kingdom*, *Sporrong and Lönnroth v. Sweden*, *Beyeler v. Italy*, *Hatton and Others v. the United Kingdom*, *Lopes de Sousa Fernandes v. Portugal* розкрито еволюцію підходів Суду до співвідношення публічного інтересу з правом власності, правом на повагу до приватного і сімейного життя, а також із позитивними зобов'язаннями держави у сфері охорони здоров'я. Показано, що ключовим елементом оцінки допустимості адміністративного втручання є дотримання справедливого балансу між загальним інтересом суспільства та необхідністю ефективного захисту прав конкретної особи.

Особливу увагу приділено розмежуванню публічного інтересу та інституційних інтересів держави, які в національній адміністративно-правовій практиці часто ототожнюються. Обґрунтовано, що відповідно до стандартів ЄСПЛ публічний інтерес не може зводитися до міркувань фінансової доцільності, адміністративної зручності чи політичної доцільності органів влади. Важливе місце у дослідженні відведено процедурному виміру публічного інтересу, який охоплює вимоги прозорості адміністративних процедур, участі заінтересованих осіб у процесі прийняття рішень та забезпечення ефективних засобів судового захисту.

Узагальнення практики ЄСПЛ дозволило сформулювати висновок про доцільність імплементації європейських стандартів у національне адміністративне законодавство України, зокрема шляхом нормативного закріплення критеріїв оцінки публічного інтересу та посилення ролі принципу пропорційності в адміністративному судочинстві. Реалізація таких підходів сприятиме підвищенню якості публічного управління, зміцненню довіри до органів влади та забезпеченню ефективного захисту прав і свобод людини в умовах становлення правової держави.

Ключові слова: публічний інтерес, Європейський суд з прав людини, держава, право, захист, імплементація, адміністративне судочинство.

Постановка проблеми. Проблема публічного інтересу в адміністративному праві України залишається недостатньо дослідженою через відсутність єдиного визначення та чітких критеріїв його оцінки. Водночас практика Європейського суду з прав людини демонструє, що публічний інтерес є динамічною категорією, що вимагає врахування балансу між суспільними цілями та захистом прав конкретної особи, принципів законності, пропорційності та процесуальної справедливості. Недосконалість національного законодавства у цьому питанні ускладнює ефективний судовий контроль та прозорість адміністративних рішень, що зумовлює актуальність дослідження механізмів імплементації європейських стандартів для розвитку правової держави та ефективної системи публічного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних наукових працях та правових публікаціях дедалі більше уваги приділяється проблематиці публічного інтересу у світлі практики Європейського суду з прав людини. Дослідження рішень у ключових справах, таких як *James and Others v. the United Kingdom*, *Sporrong and Lönnroth v. Sweden*, *Beyeler v. Italy* та *Hatton and Others v. the United Kingdom*, дозволяють простежити еволюцію підходів ЄСПЛ до співвідношення публічного інтересу з основоположними правами людини та принципами верховенства права. Огляди практики Суду, зокрема щорічні звіти, підкреслюють необхідність оцінки публічного інтересу з урахуванням соціального контексту, пропорційності та правової визначеності. В українському правовому просторі особливу актуальність має співвіднесення цих стандартів із положеннями Кодексу адміністративного судочинства України, що створює підґрунтя для підвищення прозорості та ефективності адміністративних рішень і судового контролю. Отже, сучасні дослідження підтверджують потребу інтеграції європейських підходів до публічного інтересу в національне адміністративне право.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження практики Європейського суду з прав людини щодо застосування категорії публічного інтересу та визначення її значення для розвитку сучасного адміністративного права України. Стаття спрямована на виявлення основних принципів і стандартів, які формує ЄСПЛ у контексті співвідношення публічного інтересу з правами людини, оцінки пропорційності адміністративних втручань та забезпечення процесуальної справедливості. Окрему увагу приділено аналізу можливостей імплементації європейських підходів у національне законодавство, визначенню критеріїв оцінки публічного інтересу та вдосконаленню процедур адміністративного судочинства для забезпечення ефективного захисту прав і свобод фізичних і юридичних осіб.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах розвитку публічного управління та трансформації адміністративного права особливого значення набуває проблема співвідношення публічного інтересу та прав людини. Відсутність законодавчо закріпленого універсального

визначення публічного інтересу зумовлює неоднозначність його тлумачення та застосування в адміністративній практиці, що нерідко призводить до формального або надмірного обмеження прав приватних осіб. У цьому контексті практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) відіграє ключову роль у формуванні змістовних і процедурних стандартів розуміння публічного інтересу як правової категорії. Дослідження практики Європейського суду з прав людини дозволяє стверджувати, що публічний інтерес у європейському правовому вимірі не має фіксованого, універсального визначення, однак характеризується наявністю ustalених критеріїв його ідентифікації та застосування. ЄСПЛ послідовно розглядає публічний інтерес як динамічну категорію, зміст якої залежить від соціального контексту, характеру втручання держави та ступеня впливу на права конкретної особи. У цьому аспекті публічний інтерес у практиці Суду виконує не лише легітимізаційну функцію, а й функцію межі державного розсуду.

Аналіз рішень ЄСПЛ свідчить, що ключовим є не формальне посилення органів влади на публічний інтерес, а доведення його реального існування, суспільної значущості та необхідності обмеження індивідуальних прав саме з метою його захисту. Такий підхід має принципове значення для адміністративного права, оскільки дозволяє трансформувати традиційне уявлення про публічний інтерес як абстрактну категорію на інструмент правової аргументації, підконтрольної судовому перегляду.

У справі *James and Others v. the United Kingdom* ЄСПЛ сформулював один із базових підходів до розуміння публічного інтересу, визнавши, що держави користуються широкою свободою розсуду у визначенні того, що відповідає публічному інтересу, особливо у сфері соціальної та економічної політики [1]. Водночас Суд наголосив, що будь-яке втручання у право власності повинно забезпечувати «справедливий баланс» між вимогами загального інтересу суспільства та необхідністю захисту основоположних прав особи. Саме категорія балансу в цьому рішенні набуває системоутворюючого значення, оскільки публічний інтерес не може виправдовувати надмірне або непропорційне втручання.

Цей підхід був розвинений у справі *Sporrong and Lönnroth v. Sweden*, де ЄСПЛ чітко пов'язав публічний інтерес із принципом правової визначеності [2]. Суд дійшов висновку, що навіть за наявності суспільно значущої мети держава не може тривалий час утримувати особу в стані правової невизначеності, зокрема шляхом довготривалих обмежень без належної компенсації або чітких процесуальних гарантій. У цьому контексті публічний інтерес постає не як самодостатня підстава для втручання, а як елемент складної конструкції, що включає законність, передбачуваність і пропорційність адміністративних рішень.

Особливе значення для розвитку сучасного адміністративного права має справа *Beyeler v. Italy*, у якій ЄСПЛ акцентував увагу на якості правового регулювання як складовій публічного інтересу [3]. Суд зазначив, що держава, посиляючись на публічний інтерес, зобов'язана забезпечити

чіткість, доступність і послідовність правових норм, які регулюють втручання у права особи. Невизначеність або суперечливість адміністративних процедур, навіть за наявності формально законної мети, підриває довіру до публічної влади та суперечить принципу верховенства права. Таким чином, у практиці ЄСПЛ публічний інтерес безпосередньо пов'язується з якістю публічного управління.

У справі *Hatton and Others v. the United Kingdom* ЄСПЛ продемонстрував еволюцію підходів до публічного інтересу в контексті конфлікту між економічним розвитком та захистом приватного і сімейного життя [4]. Суд визнав, що питання економічного розвитку та інфраструктурної політики можуть становити публічний інтерес, однак водночас підкреслив обов'язок держави враховувати індивідуальні наслідки адміністративних рішень. Важливим є те, що Суд оцінив не лише результат, а й процес ухвалення рішень, зокрема рівень залучення зацікавлених осіб та наявність ефективних механізмів оскарження. Це дозволяє говорити про формування процесуального виміру публічного інтересу в європейських стандартах.

Значний інтерес для українського адміністративного права становить справа *Lopes de Sousa Fernandes v. Portugal*, у якій ЄСПЛ торкнувся питання публічного інтересу в контексті функціонування системи охорони здоров'я [5]. Суд визнав, що забезпечення ефективної системи охорони здоров'я є публічним інтересом, однак наголосив, що держава повинна створити такі адміністративні та процедурні механізми, які дозволяють особі ефективно захищати свої права у разі їх порушення. У цьому рішенні публічний інтерес розглядається не як протипава правам людини, а як фактор, що зумовлює підвищені стандарти відповідальності публічної адміністрації.

Важливим аспектом аналізу практики ЄСПЛ є розмежування публічного інтересу та інтересу держави як інституційного суб'єкта публічної влади. У національній адміністративно-правовій практиці ці категорії нерідко ототожнюються, що призводить до спрощеного обґрунтування втручання у права особи шляхом формального посилання на «державні потреби», «фінансову доцільність» або «ефективність управління». Водночас практика ЄСПЛ свідчить про принципово інший підхід, відповідно до якого публічний інтерес не може зводитися до фіскальних, організаційних чи політичних інтересів органів влади.

Суд послідовно виходить із того, що публічний інтерес має бути орієнтований на досягнення загального блага та реальних суспільних потреб, а не на спрощення діяльності публічної адміністрації чи мінімізацію її витрат. Саме тому ЄСПЛ критично оцінює аргументацію держави, побудовану виключно на міркуваннях адміністративної доцільності без належного аналізу наслідків для прав конкретної особи. У такому розумінні публічний інтерес набуває не декларативного, а субстантивного характеру, що підлягає перевірці з боку Суду.

Крім того, у практиці ЄСПЛ публічний інтерес виконує функцію критерію судового контролю за межами адміністративного розсуду. Надання

державі певної свободи у визначенні пріоритетів публічної політики не означає звільнення її від обов'язку діяти добросовісно, послідовно та з дотриманням належних процедур. Суд оцінює не лише задекларовану мету втручання, а й спосіб її досягнення, що дозволяє виявити випадки, коли посилення на публічний інтерес використовується як формальне виправдання непропорційних або свавільних рішень.

У цьому контексті особливого значення набуває зв'язок публічного інтересу з принципом належного врядування, який поступово формується у практиці ЄСПЛ як складова стандартів демократичного управління. держава, що діє в публічному інтересі, зобов'язана забезпечити прозорість адміністративних процедур, передбачуваність правового регулювання та повагу до легітимних очікувань особи. Порушення цих вимог свідчить не лише про дефекти публічного управління, а й про відсутність належного публічного інтересу у європейському правовому розумінні.

Додатково слід зазначити, що у практиці ЄСПЛ публічний інтерес дедалі частіше інтерпретується крізь призму концепції «людиноцентричного публічного управління», яка передбачає пріоритет не абстрактних державних цілей, а реальних потреб особи. Такий підхід кореспондує із сучасними доктринальними уявленнями про трансформацію адміністративного права від інструменту владного впливу до механізму сервісної та гарантійної діяльності публічної адміністрації.

У цьому контексті публічний інтерес у розумінні ЄСПЛ не зводиться до суми індивідуальних інтересів, але й не протиставляється їм. Його зміст формується через оцінку того, наскільки втручання держави сприяє довгостроковому суспільному благу без руйнування ядра основоположних прав людини. Саме тому Суд у своїй практиці послідовно відходить від формального підходу, за якого публічний інтерес ототожнюється з волею законодавця або адміністративною доцільністю, та натомість застосовує матеріальний підхід, що вимагає аналізу фактичних обставин справи.

Важливою є також тенденція до інтеграції публічного інтересу з принципом довіри до держави. ЄСПЛ неодноразово наголошував, що держава, яка посилається на публічний інтерес, повинна діяти послідовно та передбачувано, не створюючи ситуацій, у яких особа не може розраховувати на стабільність правового регулювання. Порушення легітимних очікувань особи, навіть за наявності суспільно значущої мети, розглядається Судом як ознака дефіциту належного публічного інтересу.

Таким чином, у практиці ЄСПЛ публічний інтерес поступово набуває рис нормативного стандарту, що поєднує матеріальні та процедурні вимоги й слугує критерієм оцінки як змісту, так і способу реалізації публічної влади.

Узагальнення аналізованої практики ЄСПЛ дозволяє виділити кілька ключових європейських стандартів розуміння публічного інтересу, які мають безпосереднє значення для розвитку сучасного адміністративного права. По-перше, публічний інтерес не визнається автоматично; він підлягає

доведенню та обґрунтуванню в кожній конкретній справі. По-друге, посилення на публічний інтерес не звільняє державу від обов'язку дотримуватися принципів законності, пропорційності та правової визначеності. По-третє, публічний інтерес має процедурний вимір, що передбачає прозорість адміністративних рішень, участь заінтересованих осіб та ефективний судовий контроль.

З огляду на зазначене, імплементація європейських стандартів у національне адміністративне законодавство України доцільна насамперед у частині нормативного закріплення критеріїв оцінки публічного інтересу. Йдеться не про спробу дати вичерпне визначення цього поняття, а про встановлення обов'язку органів публічної влади мотивувати свої рішення з урахуванням балансу між публічними цілями та приватними правами. Важливим є також законодавче закріплення принципу пропорційності як загального принципу адміністративної діяльності, що відповідає підходам ЄСПЛ.

Окремої уваги потребує імплементація процесуальних стандартів, вироблених у практиці ЄСПЛ. Зокрема, доцільним є посилення вимог до адміністративних процедур у частині доступності інформації, участі заінтересованих осіб у прийнятті рішень та забезпечення ефективних засобів правового захисту. Такий підхід узгоджується із завданнями адміністративного судочинства, визначеними у частині першій статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України, відповідно до якої адміністративні суди покликані забезпечувати справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [6]. У такому контексті публічний інтерес набуває значення категорії, яка підлягає оцінці адміністративним судом з точки зору законності, пропорційності та дотримання стандартів справедливого адміністративного процесу.

Результати дослідження свідчать, що практика ЄСПЛ формує сучасне розуміння публічного інтересу як гнучкої, але водночас юридично контрольованої категорії. Її використання в адміністративному праві має ґрунтуватися на європейських стандартах аргументації, процедурної справедливості та балансу інтересів, що є необхідною передумовою розвитку правової держави та ефективної системи публічного управління в Україні.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Практика Європейського суду з прав людини формує цілісну та концептуально виважену модель розуміння публічного інтересу як правової категорії, що не має статичного змісту, але підлягає чітким юридичним критеріям оцінки. Публічний інтерес у європейських стандартах постає не як декларативне обґрунтування втручання держави, а як інструмент, який зобов'язує органи публічної влади діяти в межах принципів законності, пропорційності, правової визначеності та процесуальної справедливості. Саме баланс між загальним інтересом суспільства та захистом прав конкретної особи визначає допустимість

адміністративного втручання та слугує ключовим орієнтиром для судового контролю.

Отримані результати мають важливе значення для розвитку адміністративного права України, оскільки дозволяють переосмислити публічний інтерес як категорію, що підлягає обґрунтуванню, перевірці та оцінці в адміністративному судочинстві. Імплементція підходів ЄСПЛ сприятиме підвищенню якості публічного управління, зміцненню довіри до органів влади та забезпеченню ефективного захисту прав людини.

Перспективи подальших наукових пошуків доцільно пов'язувати з дослідженням практики національних адміністративних судів щодо застосування категорії публічного інтересу крізь призму стандартів ЄСПЛ, а також з аналізом можливостей її нормативного закріплення у спеціальному адміністративно-процедурному законодавстві. Окремого наукового інтересу набуває вивчення процесуального виміру публічного інтересу в умовах цифровізації публічного управління.

Література:

1. Верховна Рада України. Справа «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_180#Text
2. Верховна Рада України. Справа «Спорронг і Лённрот проти Швеції». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_098/stru/sp:dark
3. Ligazakon. Рішення у справі «Беелер проти Італії». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO2462>
4. Верховна Рада України. Справа «Геттон та інші проти Сполученого Королівства». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_054#Text
5. Огляд практики Суду у 2017 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Short_Survey_2017_UKR.pdf
6. Кодекс адміністративного судочинства України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/page#Text>

Melnykovych M. Public Interest in the Practice of the European Court of Human Rights

Summary. The article examines the issue of public interest in the administrative law of Ukraine through the lens of the European Court of Human Rights (ECHR) practice. Key judgments of the Court, in particular in the cases James and Others v. the United Kingdom, Sporrang and Lönnroth v. Sweden, Beyeler v. Italy, Hatton and Others v. the United Kingdom, and Lopes de Sousa Fernandes v. Portugal, are analyzed, which allows outlining contemporary approaches to defining, assessing, and applying the category of public interest within the European legal space. Public interest is considered a dynamic category, the content of which depends on the social context, the nature of state intervention, and the impact on the rights of specific individuals. The article emphasizes the importance of demonstrating actual societal benefits of restrictions on rights, ensuring a balance between general interest and protection of individual rights, and complying with the principles of legality, proportionality, and legal certainty. Special attention is paid to the procedural dimension of public interest, which entails transparency of administrative decisions, participation of interested parties, and effective mechanisms of judicial review. Based on the analysis of European standards, the article proposes the possibility of their implementation into Ukraine's national administrative law, particularly through the legislative

establishment of criteria for evaluating public interest, the principle of proportionality, and the improvement of administrative justice procedures. The findings highlight the role of ECHR practice in shaping a conceptually balanced approach to public interest as a legally controlled category and define directions for further research on the correlation between public interest and human rights protection in the context of modern public administration, including the digitalization of administrative procedures. The article has practical significance for the development of the national legal system and the enhancement of administrative governance effectiveness.

Key words: public interest, European Court of Human Rights, state, law, protection, implementation, administrative justice.

Дата першого надходження статті до видання: 12.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Стаття поширюється
на умовах ліцензії
відкритого доступу CC BY 4.0

УДК 341.1

DOI <https://doi.org/10.32782/ILA.2026.35.07>**СЛАВКО А. С.**

кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри міжнародного,
європейського права та порівняльного правознавства
Сумського державного університету
ORCID: 0000-0003-1339-470X

СТЕПАНІЩЕНКО М. В.

аспірант ННІ права
Сумського державного університету
ORCID: 0009-0000-2421-2786

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ ТА ЗАХИСТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ПІДХОДИ ДО БАЛАНСУВАННЯ У ПРАВОЗАСТОСОВНІЙ ПРАКТИЦІ

Анотація. Стаття присвячена комплексному дослідженню правових стандартів та практичних підходів до пошуку балансу між фундаментальним правом на свободу вираження поглядів та вимогами захисту національної безпеки, що набуває особливої гостроти в умовах збройних конфліктів. Актуальність дослідження зумовлена викликами сучасної інформаційної війни, поширенням пропаганди та дезінформації, що змушує держави впроваджувати обмеження, межі яких мають відповідати міжнародним стандартам прав людини.

Автори здійснюють ґрунтовний аналіз поняття свободи слова, демонструючи її універсальність через порівняння різних правових систем: континентальної, англо-американської, ісламської, традиційної та гібридної. На основі аналізу Конституції України, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод виокремлено ключові правомочності цього права: збирання, зберігання та поширення інформації.

Особлива увага у роботі приділена дефініції «національної безпеки». Досліджено українське законодавство та міжнародну практику (зокрема Комітету з прав людини ООН та ЄСПЛ), що дозволило визначити національну безпеку як стан захищеності суверенітету та територіальної цілісності, за якого органи влади здатні забезпечити повагу до прав людини. Автори підкреслюють, що загроза безпеці має бути чітко сформульованою та індивідуалізованою, а не абстрактною.

Центральне місце в дослідженні займає аналіз «трискладового тесту» (законність, легітимна мета, пропорційність) як головного інструменту перевірки допустимості обмежень. Через призму знакових справ ЄСПЛ (*Sürek and Özdemir v. Turkey, Ukraine and the Netherlands v. Russia, Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom*) розкрито проблему захисту журналістської діяльності та цифрового моніторингу комунікацій. Наголошено, що будь-яке втручання, як-от прослуховування, має супроводжуватися суворим судовим контролем.

У висновках автори підсумовують, що свобода вираження поглядів охоплює навіть ті ідеї, що викликають обурення суспільства. Легітимне обмеження свободи вираження поглядів можливе лише за умови встановлення прямого зв'язку між висловлюванням та реальною загрозою безпеці.

Ключові слова: свобода вираження поглядів, національна безпека, трискладовий тест, пропорційність, збройний конфлікт, ЄСПЛ, журналістська діяльність.

Постановка проблеми. Умови збройного конфлікту створюють особливе середовище для реалізації права на свободу слова, в якому уряд та суспільство змушені шукати баланс між забезпеченням національної безпеки та дотриманням прав людини. Війна супроводжується активною інформаційною боротьбою, поширенням дезінформації та пропаганди, що зумовлює запровадження обмежень на свободу вираження поглядів. У таких умовах постає питання правової допустимості, меж і пропорційності цих обмежень відповідно до міжнародних стандартів у сфері прав людини. Особливої актуальності набуває аналіз того, чи не перетворюються тимчасові обмеження, запроваджені з міркувань безпеки, на інструменти надмірного втручання у свободу слова. Дослідження цієї проблематики є необхідним також з огляду на потребу запобігання зловживанням владою та збереження демократичних засад навіть у надзвичайних обставинах. Крім того, результати такого дослідження мають важливе значення для постконфліктного відновлення та формування стійкого правового порядку, заснованого на повазі до прав і свобод людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто визнати, що проблема легітимного обмеження права на свободу вираження поглядів не є новою для вітчизняних та закордонних дослідників. Зокрема, науковим розвідкам у цьому напрямку присвятили свої праці О. Грищук, Т. Слінько, В. Середюк, Л. Ярмол, М. Мартинов, О. Нагнічук, З. Чафі (Zechariah Chafee), Р. Левуш (Ruth Levush), Д. МакГодрік (Dominic McGoldrick), Р. Апалара (Rahman Apalara), Р. Франсіквіні (Renato Francisquini) та інші. Також не можна не взяти до уваги доробок низки правозахисних організацій (наприклад, Репортери без кордонів, Центр прав людини ZMINA) та органів міжнародного правосуддя (наприклад, Європейський суд з прав людини, Суд ЄС, Міжамериканський суд з прав людини тощо). Проте, незважаючи на те, що згадана проблема не є новою для демократичних держав, розвиток інформаційних технологій (соціальних мереж, штучного інтелекту тощо) створює нові виклики для науковців та практиків.

Саме тому, **метою** цього дослідження є аналіз стандартів легітимних обмежень права на свободу вираження поглядів у контексті загроз національній безпеці.

Виклад основного матеріалу дослідження

1. Поняття і зміст права на свободу вираження поглядів

Право на свободу вираження поглядів є універсально визнаним правом, яке отримало своє закріплення як на національному (наприклад, у Конституціях та профільних законах), так і на міжнародному рівні (наприклад, в актах ООН чи регіональних організацій).

Наприклад, на **національному рівні** право на свободу вираження поглядів у тому чи іншому вигляді присутнє у конституціях країн, що належать до всіх правових систем:

1. Континентальної правової системи (зокрема, стаття 11 Декларації прав людини і громадянина Франції проголошує, що «Вільне висловлення

ідей та поглядів є одним із найцінніших прав людини. Тому будь-який громадянин може вільно говорити, писати та публікуватися, за винятком випадків, коли це рівнозначно зловживанню цією свободою у випадках, визначених законом» [1].

2. Англо-американської правової системи (Перша поправка до Конституції США передбачає, що «Конгрес не повинен видавати жодних законів щодо встановлення релігії або заборони її вільного сповідання; або обмежувати свободу слова чи преси; або право народу мирно збиратися та звертатися з петиціями до уряду про вирішення скарг») [2].

3. Ісламської правової системи (так, стаття 30 Конституції Об'єднаних Арабських Еміратів вказує, що «свобода думки та вираження цієї думки усно, письмово чи будь-яким іншим засобом вираження гарантується відповідно до закону» [3].

4. Традиційної (африканської) правової системи (наприклад, стаття 40 Конституції Анголи проголошує, що «кожен має право вільно висловлювати, публікувати та поширювати свої ідеї та думки словами, зображеннями чи будь-якими іншими засобами, а також право та свободу інформувати інших, інформувати себе та бути поінформованим без перешкод чи дискримінації») [4].

5. Гібридної (латиноамериканської) правової системи (відповідно до статті 106 Конституції Болівії, «держава гарантує болівійцям право на свободу вираження поглядів, думок та інформації, на виправлення та відповідь, а також право вільно публікувати ідеї будь-якими засобами поширення без попередньої цензури» [5].

Конституція України також містить відповідні гарантії. Так, за статтею 34, «кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір» [6].

Так само право на свободу вираження поглядів гарантується на **міжнародному** рівні (як універсальному: стаття 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, так і регіональному: стаття 10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, стаття 11 Хартії основних прав ЄС, стаття 13 Американської конвенції про права людини тощо).

Тлумачачи зміст відповідного права, Комітет з прав людини ООН наголосив, що «пункт 2 [статті 19 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права] вимагає від держав-учасниць гарантувати право на свободу вираження поглядів, включаючи право шукати, отримувати та поширювати інформацію та ідеї будь-якого виду незалежно від кордонів. Це право включає висловлення та отримання повідомлень будь-якої форми ідей та думок, здатних передати іншим» [7].

Як доводить аналіз практики Європейського суду з прав людини, під захистом статті 10 ЄКПЛ опинялися різні способи поширення інформації,

зокрема усне, друковане, радіопередачі, картини, символи, листівки, демонстрації, фільми та електронні інформаційні системи [8].

Подібну позицію займає також і Міжамериканський суд з прав людини. Так, у справі *The Last Temptation of Christ (Olmedo-Bustos et al.) v. Chile* Суд вказав, що «ті, хто захищений Конвенцією, мають не лише право та свободу висловлювати власні думки, але й право та свободу шукати, отримувати та поширювати інформацію та ідеї будь-якого роду. Отже, свобода слова має індивідуальний та соціальний вимір: з одного боку, вона вимагає, щоб ніхто не був свавільно обмежений або перешкоджений у вираженні власних думок. У цьому сенсі це право, яке належить кожній особі. З іншого боку, її другий аспект передбачає колективне право отримувати будь-яку інформацію та мати доступ до думок, висловлених іншими» (§ 64) [9].

Аналіз наведених норм дозволяє дійти кількох висновків щодо змісту права на свободу вираження поглядів:

По-перше, право на свободу вираження поглядів є універсальним стандартом, і воно притаманне всім людям незалежно від місця перебування та їх громадянства. При цьому, свобода вираження поглядів важлива не тільки для конкретного індивіда, а і для всього суспільства загалом. По-друге, свобода вираження поглядів включає в себе щонайменше такі правомочності як 1) збирання інформації; 2) зберігання інформації; 3) поширення інформації. По-третє, можливість поширювати інформацію включає в себе як усне та письмове (у тому числі допомогою технічних засобів) поширення, так і інші способи поширення, доступні для особи.

2. Поняття «міркувань (вимог) національної безпеки» як підстави обмеження права

Переважна частина національних актів, міжнародних пактів та конвенцій, підіймаючи питання обмеження прав і свобод людини і громадянина, звертаються до понять «національна безпека», «міркування національної безпеки», «вимоги національної безпеки» тощо як до підстав потенційного обмеження. Наприклад, стаття 34 Конституції України визначає, що «здійснення цих прав [на свободу вираження поглядів] може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки...» [6]. Згадані вище стаття 10 ЄКПЛ, стаття 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та стаття 13 Американської конвенції про права людини також визнають захист національної (державної) безпеки як підставу обмеження свободи вираження поглядів. Є. Білоусов наголошує, що міжнародний контроль за дотриманням інтересів національної безпеки в демократичному суспільстві є найважливішим правовим інструментом, який використовується не лише для вирішення питань, пов'язаних із захистом прав і свобод окремих осіб, груп, а й для вдосконалення законодавства та правоохоронної практики держав відповідно до міжнародних стандартів [10].

Закон України «Про національну безпеку України» визначає національну безпеку України як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших

національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [11]. Практика Конституційного суду України містить обмаль тлумачень згаданого терміну, визначаючи лише, що «загроза українській мові рівнозначно є загрозою національній безпеці України» [12].

В. Матвійчук, описуючи родовий об'єкт злочинів проти національної безпеки (тобто, національну безпеку як таку), визначає його як суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони основ національної безпеки у політичній, економічній сферах, у сфері державного суверенітету, територіальної цілісності, недоторканості та обороноздатності держави, у сфері науково-технологічної, інформаційної, екологічної безпеки України від зовнішніх та внутрішніх загроз [13].

А. Єзеров вважає, що саме стан суспільних відносин, який обумовлює оптимальне функціонування державних і громадських інститутів, реалізацію та захист прав і свобод особистості, характеризується здатністю відобразити внутрішні та зовнішні загрози, що найбільшою мірою відображає суть явища національної безпеки [14].

Г. Ситник, характеризуючи систему національної безпеки за структурно-функціональним підходом, наголошує, що вона будується на основі таких принципів:

- результат діяльності як провідний системоутворюючий чинник;
- саморегуляція як загальний принцип організації функціональних систем;
- мобілізація окремих органів і закладів у цілісну функціональну систему, взаємодія окремих елементів для досягнення кінцевих результатів діяльності системи;
- ієрархія функціональних систем;
- взаємодія функціональних систем за кінцевими результатами [15].

Відтак, з огляду на попередньо викладене, можемо висувати, що національна безпека є станом захищеності національних інтересів, суверенітету та територіальної цілісності, коли органи публічної адміністрації через своє належне та ефективне функціонування здатні забезпечити повагу до прав і свобод людини. У справі *Arslan v. Turkey*, вдаючись до аналізу загроз національній безпеці, що може становити підставу для обмеження свободи вираження поглядів, ЄСПЛ наголосив, що «враховуючи чутливість ситуації з безпекою на південному сході Туреччини та необхідність того, щоб органи влади були пильними до дій, здатних спровокувати додаткове насильство, можна сказати, що заходи, вжиті проти заявника, сприяли досягненню певних цілей, згаданих Урядом, а саме: захисту національної безпеки та територіальної цілісності, а також запобіганню заворушенням і злочинності. Це, безумовно, вірно, коли, як і у випадку з ситуацією на південному сході Туреччини на момент розгляду обставин цієї справи, сепаратистський рух вдавався до методів, що спираються на застосування насильства» (§ 40) [16]. Тобто, поширення сепаратистських рухів, масові акти насильства тощо можуть вважатися такими, що безпосередньо стосуються національної безпеки.

При цьому, для того, щоб слугувати легітимною підставою обмеження прав і свобод (зокрема, свободи вираження поглядів), загроза інтересам національної безпеки має бути чітко визначеною. Наприклад, у справі *Jong-Kyu Sohn v. Republic of Korea* заявник-голова профспілки був заарештований правоохоронцями після того, як він разом з іншими членами профспілки ухвалив рішення приєднатися до загальнодержавного мітингу профспілок в іншому місті. Уряд посилався на національну безпеку та громадський порядок, підкреслюючи загальний характер робітничого руху та стверджуючи, що заява, зроблена автором у співпраці з іншими, була маскуванням підбурювання до національного страйку. Комітет з прав людини ООН з цього приводу зауважив, що «уряд не вказав точний характер загрози, яку, на його думку, становило здійснення автором права на свободу вираження поглядів, і дійшов висновку, що жоден з аргументів, наведених державою-учасницею, не є достатнім для того, щоб зробити обмеження права автора на свободу вираження поглядів сумісним з пунктом 3 статті 19 [Міжнародного пакту про громадянські та політичні права]» [17].

3. Виклики балансування свободи вираження поглядів та вимог національної безпеки

Як вже зазначалося вище, і національні конституції, і міжнародні акти визнають захист національної безпеки легітимною метою обмеження права на свободу вираження поглядів.

Як наголошує Комітет з прав людини ООН у Загальному коментарі № 34, є низка вимог, дотримання яких визначає допустимість обмежень свободи вираження поглядів.

По-перше, обмеження повинні бути передбачені законом або здійснені згідно із законом. Тобто, існує певна законодавча рамка (процедура), визначено певні органи, які наділені повноваженнями накладати відповідні обмеження тощо.

По-друге, обмеження повинні бути «необхідними» для [досягнення] законної мети (§ 33) [7]. Наприклад, Комітет з прав людини оцінював «необхідність» введення обмежень свободи вираження поглядів у справі *Ross v. Canada*, де заявник-шкільний вчитель поширював антисемітські матеріали і був відсторонений від викладацької роботи. Комітет зазначив, що «здійснення права на свободу вираження поглядів тягне за собою особливі обов'язки та відповідальність, що ... мають особливе значення в шкільній системі, особливо стосовно навчання молодших учнів. На думку Комітету, вплив, який здійснюють шкільні вчителі, може виправдати обмеження, щоб гарантувати, що шкільна система не надасть легітимності вираженню поглядів, які є дискримінаційними. ... У цьому контексті звільнення автора з посади вчителя можна вважати обмеженням, *необхідним* для захисту права та свободи єврейських дітей мати шкільну систему, вільну від упереджень, забобонів та нетерпимості» [18].

По-третє, обмеження не повинні бути надмірно широкими. Комітет вважає, що «обмежувальні заходи повинні відповідати принципу

пропорційності; вони повинні бути доцільними для досягнення своєї захисної функції; вони повинні бути найменш нав'язливим інструментом серед тих, які можуть досягти своєї захисної функції; вони повинні бути пропорційними інтересам, які потрібно захистити...». Принцип пропорційності також повинен враховувати форму вираження поглядів, про яку йде мова, а також засоби його поширення. Наприклад, цінність, яку Пакт надає вільному вираженню поглядів, особливо висока в умовах публічних дебатів у демократичному суспільстві щодо діячів у публічній та політичній сфері [7].

Загалом, Комітет з прав людини ООН переконаний, що коли держава-учасниця посилається на законну підставу для обмеження свободи вираження поглядів, вона повинна конкретно та індивідуалізовано продемонструвати точний характер загрози, а також необхідність і пропорційність конкретних вжитих заходів, зокрема шляхом встановлення прямого та безпосереднього зв'язку між вираженням поглядів та загрозою [7].

Подібні позиції займають також регіональні суди (Міжамериканський суд з прав людини та Європейський суд з прав людини). Останній, наприклад, у справі *Rekvényi v. Hungary* вказав, що будь-яке обмеження свободи вираження поглядів повинно відповідати вимогам трискладового тесту (законність – легітимна мета – пропорційність). Оцінюючи пропорційність («необхідність у демократичному суспільстві») накладених обмежень, Суд висловив такі міркування [19]:

(i) Свобода вираження поглядів є однією з основ демократичного суспільства та однією з основних умов його прогресу та самореалізації кожної людини. Відтак, її реалізація підлягає низці винятків, які, однак, повинні тлумачитися вузько, а необхідність будь-яких обмежень має бути переконливо доведена.

(ii) Прикметник «необхідний» у значенні статті 10 § 2 передбачає існування «нагальної соціальної потреби». Договірні держави мають певну свободу розсуду в оцінці наявності такої потреби, але це нерозривно пов'язано з європейським наглядом.

(iii) Європейський нагляд не обмежується встановленням того, чи держава-відповідач здійснила свої дискреційні повноваження розумно, ретельно та добросовісно; Суд повинен розглянути оскаржуване втручання у світлі справи в цілому та визначити, чи було воно «пропорційним поставленій законній меті» та чи є підстави, наведені національними органами влади для його виправдання, «доречними та достатніми» [19].

Низка справ, розглянутих Європейським судом з прав людини, стосувалися втручання у свободу вираження поглядів журналістів, що виражалися в арештах, моніторингу комунікації, спробі цензурування журналістських матеріалів тощо. У справі *Sürek and Özdemir v. Turkey* Суд наголосив, що «хоча преса не повинна переступати межі, встановлені, серед іншого, для захисту життєво важливих інтересів держави, таких як національна безпека чи територіальна цілісність від загрози насильства або запобігання

заворушенням чи злочинам, преса, тим не менш, зобов'язана поширювати інформацію та ідеї з політичних питань, включаючи ті, що викликають розбіжності» (§58) [20].

У справі *Ukraine and the Netherlands v. Russia* Суд аналізував, зокрема, численні свідчення міжнародних організацій та окремих представників медіа про систематичний тиск на представників медіа на окупованих територіях України, включно із їх затриманнями, катуваннями та заборонами здійснювати журналістську діяльність. Окупаційна адміністрація виправдовувала такі діяння «міркуваннями національної безпеки»; в офіційній комунікації російський уряд відгуку не надав. На думку ЄСПЛ, «докази ... не залишають сумнівів щодо загального впливу цих різних практик на свободу вираження поглядів преси та доступ місцевого населення до інформації. Стримуючий вплив затримання та жорстокого поводження з журналістами чітко описаний у доказах. ... Загальні заходи, що застосовувалися до журналістів та окремих блогерів, значно обмежували поширення інформації, що критикувала сепаратистські утворення та висловлювала підтримку Україні. Тільки інформація, яка зустрічала схвалення сепаратистської та російської влади, була вільно доступною для тих, хто перебував на окупованих територіях» (§ 1347) [21]. З цього приводу Суд, зокрема, зазначив, що «закон повинен забезпечувати певний правовий захист від свавільного втручання державних органів у права, гарантовані Конвенцією, та достатньо чітко вказувати обсяг будь-яких дискреційних повноважень, наданих компетентним органам, та спосіб їх здійснення» (§ 1340) [21].

У справі *Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom* Суд також підкреслив, що втручання у свободу вираження поглядів, особливо у контексті цифрового моніторингу комунікації журналістів повинно піддаватися попередньому судовому контролю з боку національних судів. На думку Суду, «перш ніж розвідувальні служби використовуватимуть селектори або пошукові терміни, які, як відомо, пов'язані з журналістом або які зроблять вибір конфіденційного журналістського матеріалу для дослідження дуже ймовірним, селектори або пошукові терміни повинні бути схвалені суддею або іншим незалежним та неупередженим органом, що приймає рішення, наділеним повноваженнями визначати, чи були вони «виправдані переважаючою потребою в суспільних інтересах» і, зокрема, чи міг би бути достатнім менш жорсткий захід для задоволення переважаючих суспільних інтересів» (§ 448) [22].

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що право на свободу вираження поглядів залишається базовим правом, гарантованим як національними, так і міжнародними правовими актами. Міжнародні органи, такі як Комітет з прав людини ООН та Європейський суд з прав людини підкреслюють важливість свободи вираження поглядів, особливо у політичних процесах. У цьому контексті свобода вираження поглядів доволі часто потребує балансування з вимогами захисту національної безпеки.

Національну безпеку розуміють як стан захищеності національних інтересів, суверенітету та територіальної цілісності, коли органи публічної адміністрації через своє належне та ефективне функціонування здатні забезпечити повагу до прав і свобод людини. У ситуаціях, коли, з використанням свободи вираження поглядів, відбувається поширення ідей чи інформації, які заперечують територіальну цілісність держави, закликають до актів непокорі органам влади чи становлять інформацію з обмеженим доступом, можливе легітимне обмеження згаданої свободи.

Аналіз практики Комітету з прав людини ООН та Європейського суду з прав людини дозволяє дійти висновку, що обов'язковим є дотримання вимог трискладового тесту («законність – легітимна мета – пропорційність»). Проте, у ситуаціях, які стосуються свободи вираження поглядів варто враховувати також таке:

1) Свобода вираження поглядів охоплює право збирати, зберігати і поширювати інформацію у будь-якій формі, і гарантіями свободи вираження поглядів користуються не тільки ідеї, які є загальноприйнятими і прийнятними на думку суспільства, а і ті, які бентежать, викликають гнів і гарячі дискусії;

2) Переслідування журналістів, погрози, тортури, залякування працівників медіа, цензурування журналістських матеріалів, прослуховування та моніторинг комунікації журналістів також, крім іншого, становлять втручання у свободу вираження поглядів. Якщо перші з наведених практик за жодних умов не можуть бути визнані сумісними із гарантіями свободи вираження поглядів, то прослуховування і моніторинг комунікацій можуть вважатися виправданим заходом, якщо спрямовані на захист, у тому числі, національної безпеки;

3) Для того, щоб ставити легітимну підставу для обмеження свободи вираження поглядів, загроза національній безпеці має бути чітко сформульованою та індивідуалізованою, а її зв'язок з реалізацією свободи вираження поглядів – прямим і безпосереднім;

4) Навіть за умов дотримання гарантій законності та наявності легітимної мети, прослуховування та моніторинг комунікації журналістів, якщо він носить цілеспрямований характер, має супроводжуватися судовим контролем з обов'язковою оцінкою пропорційності використовуваного заходу.

Література:

1. Constitution of France 1958 (rev. 2008). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/France_2008
2. Constitution of United States of America 1789 (rev. 1992). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/United_States_of_America_1992
3. Constitution of United Arab Emirates 1971 (rev. 2009). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/United_Arab_Emirates_2009
4. Constitution of Angola 2010. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Angola_2010
5. Constitution of Bolivia (Plurinational State of) 2009. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Bolivia_2009

6. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
7. CCPR/C/GC/34 General comment No. 34 Article 19: Freedoms of opinion and expression. United Nations, 12 September 2011. URL: <https://docs.un.org/en/CCPR/C/GC/34>
8. Mendel T. Freedom of Expression: A Guide to the Interpretation and Meaning of Article 10 of the European Convention on Human Rights. Centre for Law and Democracy. URL: <https://rm.coe.int/16806f5bb3>
9. Case of "The Last Temptation of Christ" (Olmedo-Bustos et al.) v. Chile, Judgment of February 5, 2001. Inter-American Court of Human Rights. URL: https://corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_73_ing.pdf
10. Bilousov Y. et al. The case law of the European Court of Human Rights on the protection of Human Rights and freedoms in terms of national security protection. *Revista De La Universidad Del Zulia*. 2022. № 38. P. 72–88. DOI: <http://dx.doi.org/10.46925//rdluz.38.05>
11. Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
12. Рішення Конституційного Суду України від 14 липня 2021 року № 1-р/2021 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21/conv#n3>
13. Матвійчук В. К. Злочини проти основ національної безпеки: поняття та загальна характеристика. *Юридична наука*. 2013. № 9. С. 80–87. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2013_9_11
14. Єзеров А. А. Конституційна безпека як складник національної безпеки України. *Стратегічні пріоритети*. 2013. № 2. С. 120–126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2013_2_18
15. Ситник Г. П., Марутян Р. Р. Методологічні засади дослідження системи забезпечення національної безпеки. *Аналітика і влада*. 2012. № 6. С. 113–118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/avlad_2012_6_19
16. Case of Arslan v. Turkey, Judgment of 8 July 1999. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58271>
17. CCPR/C/54/D/518/1992 Case of Jong-Kyu Sohn v. Republic of Korea, Communication No. 518/1992, U.N. Doc. (1995). Human Rights Committee. URL: <https://ecn1.org/sites/default/files/files/2021/3%29%20Sohn%20v%20Republic%20of%20Korea%20518-1992%20%2819%20July%201995%29.pdf>
18. CCPR/C/70/D/736/1997 Case of Malcolm Ross v. Canada, Communication No. 736/1997, U.N. Doc. (2000). Human Rights Committee. URL: <https://hrlibrary.umn.edu/undocs/736-1997.html>
19. Case of Rekvényi v. Hungary, Judgment of 20 May 1999. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58262>
20. Case of Sürek and Özdemir v. Turkey, Judgment of 8 July 1999. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58278>
21. Case of Ukraine and the Netherlands v. Russia, Judgment of 9 July 2025. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-244292>
22. Case of Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom, Judgment of 25 May 2021. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-210077>

Slavko A., Stepanishchenko M. Freedom of expression and the protection of national security: approaches to balancing in law enforcement practice

Summary. The article deals with a comprehensive study of legal standards and practical approaches to balancing the fundamental right to freedom of expression and the requirements of national security, an issue that becomes particularly acute in the context of armed conflicts. The relevance of the research is driven by the challenges of modern information warfare, including the spread of propaganda and disinformation, which compel states to introduce restrictions whose limits must comply with international human rights standards.

The authors conduct an in-depth analysis of the concept of freedom of expression, demonstrating its universality through a comparison of different legal systems, including continental, Anglo-American, Islamic, traditional, and hybrid systems. Based on the analysis of the Constitution of Ukraine, the International Covenant on Civil and Political Rights, and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the key components of this right are identified, namely the freedoms to seek, receive, store, and disseminate information.

Special attention is paid to the definition of “national security.” Ukrainian legislation and international practice, in particular the case law of the UN Human Rights Committee and the European Court of Human Rights (ECtHR), are examined, allowing national security to be defined as a state of protection of sovereignty and territorial integrity in which public authorities are capable of ensuring human rights. The authors emphasize that a threat to national security must be clearly articulated and individualized rather than abstract.

A central place in the study is occupied by the analysis of the “three-part test” (legality, legitimate aim, and proportionality) as the primary tool for assessing the permissibility of restrictions on freedom of expression. Through the lens of landmark ECtHR cases (*Sürek and Özdemir v. Turkey*, *Ukraine and the Netherlands v. Russia*, *Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom*), the article addresses issues related to the protection of journalistic activity and digital surveillance of communications. It is emphasized that any interference, such as interception of communications, must be accompanied by strict judicial oversight.

In the conclusions, the authors underline that freedom of expression encompasses even ideas that may shock, offend, or disturb society. Legitimate restrictions on freedom of expression are permissible only where a direct link is established between the expression and a real threat to national security.

Key words: freedom of expression, national security, three-part test, proportionality, armed conflict, ECtHR, journalistic activity.

Дата першого надходження статті до видання: 07.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Стаття поширюється
на умовах ліцензії
відкритого доступу CC BY 4.0

МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

УДК 341.3:355.01(470+477)
DOI <https://doi.org/10.32782/ILA.2026.35.08>

ГРУШКО М. В.

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0002-5856-8147

РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Анотація. Стаття аналізує роль міжнародного гуманітарного права у російсько-українському збройному конфлікті (з 2014 р.), зосереджуючись на його принципах, численних порушеннях та реальних викликах, з якими стикається їх реалізація в умовах тривалого збройного конфлікту високої інтенсивності. На основі аналізу звітів ООН, Міжнародного кримінального суду, офіційних звітів державних органів України, наукової літератури досліджуються окремі складні воєнних злочинів, зокрема використання касетних боєприпасів, депортація цивільних і атаки на інфраструктуру. Дослідження показує, як міжнародне гуманітарне право обмежує жорстокість збройних конфліктів (міжнародного та неміжнародного характеру), захищаючи цивільне населення, поранених, військовополонених та встановлюючи межі для засобів та методів ведення бойових дій, але на практиці стикається з систематичним ігноруванням цих норм. Стаття підкреслює серйозні обмеження в реалізації норм міжнародного гуманітарного права в сучасних умовах: політичні бар'єри в роботі Ради Безпеки ООН, зокрема блокування рішень через право вето; відмова агресора визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду; практична неможливість для міжнародних організацій отримати повноцінний доступ до окупованих територій; значні труднощі зі збором, фіксацією та перевіркою доказів воєнних злочинів у реальному часі. Ці фактори суттєво послаблюють спроможність міжнародного гуманітарного права ефективно захищати жертв конфлікту та притягувати винних осіб до відповідальності. Дослідження демонструє, як уроки війни в Україні можуть сприяти вдосконаленню міжнародного гуманітарного права для захисту жертв сучасних збройних конфліктів. Важливими є тлумачення норм міжнародного гуманітарного права, яке шляхом досліджень та консультацій Міжнародним комітетом Червоного Хреста опубліковуються Коментарі до III Женевської конвенції про поводження з військовополоненими та IV Женевської конвенції про захист цивільного населення 1949 р., яка є основоположними документами

у сфері захисту військовополонених та цивільного населення під час міжнародних збройних конфліктів та окупації. Дослідження Міжнародного комітету Червоного Хреста 2005 р. щодо звичаєвого міжнародного гуманітарного права разом із безкоштовною публічною базою даних з'явилося в період швидких змін у правовому регулюванні збройних конфліктів. Подібні дослідження мають на меті систематично відобразити звичаєві правила, що регулюють сучасну війну, шляхом аналізу глобальної державної практики та *opinio juris*. У світі, де триває понад 130 збройних конфліктів, переоцінка методологічного внеску дослідження, його доказової бази та впливу на регулювання як міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктів дає змогу проаналізувати спроможність та ефективність, як звичаєвого міжнародного гуманітарного права, так і договірної міжнародної гуманітарної право надалі забезпечувати захист осіб, які страждають від збройних конфліктів. Десятиліття практики, юриспруденції та оперативного досвіду слугують практичним посібником для ефективного застосування гарантій Женевських конвенцій про захист жертв війни в сучасних умовах.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародне гуманітарне право, збройні конфлікти, війна, захист прав людини, захист жертв війни, цивільне населення, імплементація міжнародного гуманітарного права, воєнні злочини, міжнародні злочини.

Постановка проблеми. Російсько-український збройний конфлікт, який розпочався з анексії Автономної Республіки Криму у 2014 році та переросла у повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 р., є наймасштабнішим збройним конфліктом у Європі з часів Другої світової війни. Цей конфлікт не лише спричинив глибоку гуманітарну кризу, але й поставив перед міжнародною спільнотою складні виклики у сфері дотримання норм міжнародного гуманітарного права, міжнародного кримінального права, права мирного вирішення міжнародних спорів та права міжнародної безпеки. Проте у вказаному дослідженні приділятиметься увага певним окремим питанням міжнародного гуманітарного права. Актуальність дослідження ролі міжнародного гуманітарного права у сучасних умовах зумовлена численними правопорушеннями, зокрема воєнні злочини та масові жертви серед цивільного населення.

Аналіз наукових досліджень дозволяє зробити висновок, що нині дослідження ролі міжнародного гуманітарного права в російсько-українському збройному конфлікті в юридичній науці України є недостатнім. У зарубіжній літературі окремі аспекти норм міжнародного гуманітарного права, зокрема питання міжнародно-правового захисту жертв війни висвітлювалися в дослідженнях Я. Броунлі, Ф. Буньйона, Х.-П. Гассера, Фр. Кальсховена, Фр. де Мулінена, С. Нахліка, Л. Оппенгейма, Ж. Пікте та ін. Серед українських учених окремі питання воєнного полону порушували у своїх роботах В. П. Базов, М. М. Гнатовський, А. О. Кориневич, В. М. Лисик, В. М. Репецький та ін.

Мета статті – проаналізувати роль міжнародного гуманітарного права у російсько-українському збройному конфлікті (з 2014 р.), зосереджуючись на його принципах, численних порушеннях та реальних викликах, з якими стикається їх реалізація в умовах тривалого збройного конфлікту високої інтенсивності, а також визначити спроможність та ефективність,

як звичаєвого міжнародного гуманітарного права, так і договірною міжнародного гуманітарного права надалі забезпечувати захист осіб, які страждають від збройних конфліктів.

Виклад основного матеріалу. З найдавніших часів і дотепер наслідки збройних конфліктів приносять руйнування, страждання та смерть мільйонам людей. Збройні конфлікти надали сумний досвід калічення, насилля, втрат та знуцань цілих поколінь, зокрема родини були роз'єднані та розкидані світом. Як комбатантам, так і цивільним особам гарантується нормами міжнародного права правовий захист та належне поводження відповідно до стандартів захисту прав людини в період збройних конфліктів. Держави мають зобов'язання відповідно до основного принципу *pacta sunt servanda* в міжнародному праві відповідно до загальної ст. 1 Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р., зокрема «отримуватися й забезпечувати дотримання цієї Конвенції за всіх обставин».

Новий етап ескалації конфлікту в Україні ознаменувався наступом на кількох напрямках одночасно. Тільки станом на липень 2023 р., унаслідок бойових дій загинуло понад 10 500 мирних жителів, серед яких майже 500 дітей, а мільйони українців були змушені покинути свої домівки, ставши біженцями або внутрішньо переміщеними особами. Зафіксовано понад 94 000 воєнних злочинів і близько 115 000 випадків знищення чи пошкодження об'єктів цивільної інфраструктури. Українські правоохоронні органи з перших днів повномасштабної війни ведуть системну роботу з документування й розслідування злочинів агресора відповідно до міжнародних стандартів. Станом на середину 2023 р. 353 особам повідомлено про підозру, 219 обвинувачені, а 53 отримали вироки в українських судах [1]. За інформацією Центру національного спротиву станом на листопад 2025 р. «окупаційні адміністрації оголосили про нову програму «відпочинку» для дітей із тимчасово окупованих територій Запорізької області. Російські структури називають це «межрегіональним обміном» і обіцяють прогулянки по Волзі, спортивні активності й відвідування музеїв. Водночас аналітики Центру національного спротиву наголошують, що за туристичною риторикою приховується інший зміст – системне переміщення українських дітей углиб території держави-агресора. ... Для багатьох родин участь дітей у таких програмах означає ризик тривалої ізоляції та втрати контролю над їхньою долею. Аналітики підкреслюють: Росія продовжує використовувати неповнолітніх як інструмент формування лояльності до держави-агресора, маскуючи примусові практики мовою «туризму» й «культурного обміну».». Центр національного спротиву зазначає, що подібні поїздки відбуваються жодних механізмів контролю та прозорості.

«Близько 90% доказів, з якими працюють Спільна слідча група та Міжнародний центр з переслідування злочину агресії при Євроюсті, зібрано саме в Україні. Для їх ефективного використання на міжнародному рівні критично важливе залучення іноземних експертів» – заявив Офіс Генерального прокурора України [2], розширює співпрацю з іноземними

партнерами для документування воєнних злочинів російської федерації та завданої екологічної шкоди.

Агресія російської держави порушує основоположні норми міжнародного права, наприклад Статут ООН, який прямо передбачає, що з метою «досягнення цілей Організації Об'єднаних Націй її члени повинні утримуватися у своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим способом, що суперечить цілям ООН» [3].

Збройний конфлікт на Донбасі, що спалахнув у 2014 році, від самого початку супроводжувався активною підтримкою з боку російської влади. Постачання зброї, техніки, фінансів, а також найманців та військових радників, не лише підірвали стабільність України, але й банально перетворились на події що ігнорували норми міжнародного права однією з держав-членів ООН. Війна на сході України швидко набула ознак проксі-конфлікту, де росіяни, не визнаючи себе стороною, фактично керували діями самопроголошених «ДНР» і «ЛНР», використовуючи ці утворення як інструмент досягнення власних геополітичних цілей. Звіти міжнародних організацій, зокрема Міжнародного комітету Червоного Хреста, неодноразово вказували на кадрову та матеріально-технічну підтримку з боку російської влади, що юридично дозволяє кваліфікувати цей конфлікт як міжнародний збройний. Тому це має суттєве значення для застосування норм міжнародного гуманітарного права [4].

Попри численні дипломатичні зусилля, зокрема Мінські домовленості, досягти тривалого перемир'я не вдалося. Російська влада послідовно порушувала взяті на себе зобов'язання, продовжуючи підтримувати збройні формування та блокуючи роботу Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ. Провал Мінського процесу став свідченням обмеженості дипломатичних механізмів у випадку, коли одна зі сторін свідомо зневажає міжнародні домовленості. У цьому контексті міжнародне гуманітарне право набуває особливого значення як інструмент захисту цивільного населення, фіксації злочинів та забезпечення юридичної відповідальності за скоєне стороною агресором [5, 164].

Міжнародне гуманітарне право є сукупністю норм, що покликані зменшити страждання, які неминуче супроводжують збройні конфлікти та захищає тих, хто не бере безпосередньої участі у бойових діях і встановлює межі для допустимих засобів і методів ведення війни. Головною метою є зберегти хоча б частину гуманності навіть у найжорстокіших умовах. У контексті російсько-української війни ці норми набувають особливого значення, адже саме вони формують правову основу для захисту найбільш вразливих груп населення, забезпечення гуманітарного доступу та розслідування воєнних злочинів.

За визначенням Міжнародного комітету Червоного Хреста, ці норми діють незалежно від того, яка зі сторін вважається агресором,

і застосовуються до всіх учасників конфлікту без винятку. Міжнародне гуманітарне право не дає відповіді на питання, хто правий хто ні в розв'язанні збройного конфлікту, а регулює поведінку супротивних сторін з метою зменшення шкоди для людей. Саме тому в умовах нинішнього збройного конфлікту в Україні міжнародне гуманітарне право є критично важливим правовим інструментом.

Серцевину міжнародного гуманітарного права становлять принципи, покликані стримувати жорстокість війни й захищати тих, хто не бере в ній участі (*hors de combat*). Ключовими серед них є принципи розрізнення, пропорційності, гуманного поводження та військової необхідності. Вони тісно пов'язані між собою і, хоча не завжди прямо зафіксовані в договорах, давно стали частиною звичаєвого права й підтверджені міжнародною судовою практикою. Наприклад, принцип розрізнення вимагає від сторін чітко розмежовувати військові цілі та цивільне населення, а пропорційність зобов'язує уникати надмірної шкоди, яка не відповідає очікуваній військовій вигоді [6, 170].

В реальності російсько-української війни ми щодня бачимо, як ці принципи порушуються. Влучання в житлові квартали, є наслідок цілеспрямованої практики, яку намагаються виправдати тим, що «там знаходилась військова ціль». Таке зневажання гуманітарним правом є ударом по самій ідеї того, що навіть у війні мають існувати межі [6, 170].

Міжнародне гуманітарне право спирається на два ключові стовпи: Гаазьке та Женевське право. Гаазьке право, коріння якого сягають конференцій у Гаазі кінця XIX століття, встановлює чіткі правила ведення війни. Женевське право доповнює ці норми, зосереджуючись на захисті тих, хто страждає від війни. Його фундаментом є Женевські конвенції 1949 р., створені після жахів Другої світової війни, щоб зупинити нелюдське поводження з беззахисними. Ці документи оберігають поранених солдатів, військовополонених і цивільних, які опинилися в епіцентрі конфлікту. Згодом Додаткові протоколи розширили цей захист, зокрема на внутрішні конфлікти, і зобов'язали держави ставитися до людей гуманно, незалежно від обставин [7, 486].

Для України ці норми стали не просто юридичними текстами, а справжньою основою для боротьби за справедливість після початку російської агресії у 2014 р. та її масштабним військовим продовженням у 2022 р. Українські дипломати, правозахисники та міжнародні організації спираються на ці норми, щоб документувати воєнні злочини, такі як атаки на цивільну інфраструктуру чи нелюдське поводження з полоненими.

Кваліфікація російсько-українського збройного конфлікту як міжнародного чи неміжнародного збройного конфлікту має вирішальне значення для застосування норм міжнародного гуманітарного права. Юридична класифікація впливає на те, які норми права застосовуються, і визначає обсяг відповідальності сторін. У цьому контексті російські наративи про «внутрішній конфлікт» спростовуються міжнародними організаціями,

органами, що підтверджує міжнародний характер збройного конфлікту, зокрема висновками Прокурора Міжнародного кримінального суду.

Згідно з Женевськими конвенціями 1949 р., міжнародним вважається збройний конфлікт між двома або більше державами. Агресія російської армії, як у фазі анексії Криму 2014 р., так і особливо після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р., цілком відповідає цим критеріям. Пряма участь регулярних збройних сил російської федерації, багаторівневий контроль над окупованими територіями та офіційно зафіксовані воєнні операції, свідчать про наявність саме міжнародного збройного конфлікту.

Навіть у період між 2014 р. і 2022 р., коли росія намагалася діяти через самопроголошені «ДНР» і «ЛНР», міжнародна спільнота визнавала її ключову роль у цьому конфлікті. За висновками ООН, російська сторона здійснювала контроль над цими утвореннями, що є достатньою підставою для визнання конфлікту міжнародним. У міжнародному гуманітарному праві достатньо того, що держава контролює та спрямовує діяльність озброєних груп, і саме так діяла російська влада на Донбасі, ще до початку повномасштабного вторгнення [8].

Міжнародне гуманітарне право покладає обов'язок дотримуватись його положень на всіх учасників збройного конфлікту. Це стосується як України, так і російської влади. Обидві держави підписали й ратифікували ключові міжнародні документи, які визначають правила ведення війни. Однак попри формальну чинність цих норм, ми маємо справу з тривожною реальністю. У російсько-українській війні агресор послідовно нехтує своїми зобов'язаннями, що ставить під сумнів не тільки дієвість самого міжнародного права, а й його спроможність реально захищати тих, хто найбільше потерпає.

Війська російської влади активно застосовують касетні боеприпаси під час війни проти України, що спричиняє катастрофічні наслідки для цивільного населення. Боеприпаси, які розриваються в повітрі, розкидають десятки менших снарядів, вражають великі території без розрізнення між військовими та цивільними цілями. Звіт *Human Rights Watch* за 2023 р. документує численні випадки їхнього використання в Харкові та Маріуполі, де через невибірккову природу таких атак загинули та отримали поранення тисячі мирних жителів [9].

У контексті російсько-української війни міжнародне гуманітарне право є механізмом для документування воєнних злочинів і чітко регулює використання касетних боеприпасів. Конвенція про касетні боеприпаси 2008 р. у забороняє їхнє виробництво, зберігання та застосування через їхню невибірккову природу, яка загрожує цивільним. Ні російська держава, ні Україна не є сторонами цієї конвенції, проте принцип розрізнення, закріплений у Женевських конвенціях 1949 р., зобов'язує всі держави уникати атак, які не розрізняють цивільних і військових. Цей принцип, разом із Конвенцією, слугує основою для міжнародних зусиль із притягнення винних у воєнних злочинах до відповідальності [10].

Війська російської держави в Маріуполі умисно перешкоджали доставці гуманітарної допомоги та евакуації цивільних, створюючи катастрофічні умови для тисяч людей, які залишилися без їжі, води та ліків. Ця блокада, разом із примусовим переміщенням цивільних і катуваннями, підкреслює грубе порушення міжнародного гуманітарного права, що призвело до трагічних наслідків для мирного населення Маріуполя. Такі дії, за звіттом *Amnesty International* за 2022 р., є воєнним злочином, оскільки порушують Римський статут 1998 р. [11].

Російсько-українська війна виявила критичну роль міжнародного гуманітарного права у захисті жертв конфлікту, але також його обмеження через політичні бар'єри та невизнання російською владою міжнародних інституцій. Розширення повноважень Міжнародного кримінального суду і ООН, зокрема через реформу Ради Безпеки для зменшення впливу вето, є необхідним для забезпечення виконання міжнародного гуманітарного права. Використання цифрових технологій, може революціонізувати документування злочинів, як показує досвід України.

Варто відмітити, що Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України важлива подія, яка як багатоепізодна історія створення з *tabula rasa* окремого міжнародного судового органу. Ми безпосередні очевидці побудови важливого процесу справедливості притягнення до відповідальності за злочини проти миру, безпеки та людства. Підписання в червні 2025 р. двосторонньої Угоди між Україною та Радою Європи про заснування Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України важливий процес в розвитку міжнародного права в умовах глобалізації.

Сильним правовим кроком стала конференція «Міжнародне гуманітарне право у вимірі викликів сучасності», організована Міністерством закордонних справ України 12 серпня 2025 р., на якій була оголошена ініціатива – створення унікальної «Платформи з прогресивного розвитку міжнародного гуманітарного права» (*International Humanitarian Law Progressive Development Platform (IHL Progressive Development Platform)*). Досвід, отриманий під час міжнародного збройного конфлікту високого рівня інтенсивності, спричиненого агресією російської федерації проти України має стати поштовхом в розвитку міжнародного гуманітарного права. Ця платформа об'єднує держави, міжнародні організації, експертне середовище, а також громадянське суспільство, які мають посилено сприяти, доповнити та наповнити оновленим змістом Глобальну ініціативу щодо прогресивного розвитку міжнародного гуманітарного права на основі застосування міжнародного гуманітарного права.

Так, упродовж 2025 р. у межах Всесвітньої ініціативи відбулися наступні заходи: у січні на Генеральній Асамблеї ООН інтерактивний діалог під назвою «Збереження людської гідності в умовах збройного конфлікту», де понад 80 держав доєдналися до Всесвітньої ініціативи; у лютому (Женева) та квітні (Нью-Йорк) відбулися зустрічі високого рівня, на якій ухвалено спільне комюніке між державами; «у червні, під час Гуманітарного

сегмента ЕКОСОР, співголови робочих груп із питань цивільної інфраструктури та лікарень виголосили спільну заяву, яку підтримали 58 держав і одна регіональна організація».

«У межах Всесвітньої ініціативи не передбачено підготовки чи ухвалення нової конвенції або нового механізму, оскільки її основна мета – запобігти порушенням наявного міжнародного гуманітарного права та стимулювати рішучіші зусилля у сфері його імплементації. Основна увага напрацювань у межах Всесвітньої ініціативи приділяється роз'ясненням положень міжнародного гуманітарного права та корисних практик і рекомендацій, направлених на сумлінне дотримання норм міжнародного гуманітарного права» [12].

Україна зі свого боку демонструє належне дотримання міжнародного гуманітарного права та в цілому основних принципів міжнародного права. Україна демонструє життєвий досвід у забезпеченні імплементації норм міжнародного гуманітарного права в умовах міжнародного збройного конфлікту високого рівня інтенсивності. Україна поновлює необхідність з часів Другої світової війни ініціювати прогресивний розвиток міжнародного гуманітарного права шляхом приєднання до Всесвітньої ініціативи в червні 2025 р. Положення міжнародного гуманітарного права є правовими аксіомами для належного та неухильного дотримання кожною державою в період збройних конфліктів.

Література:

1. Костін А. Генеральний прокурор України. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/andrii-kostin-pyatsot-dniv-tomu-putinska-rosiya-zapustila-konvejer-viini-narovnu-potuznist>
2. Депортація дітей, екоцид і не лише: Офіс Генпрокурора посилює співпрацю з Францією щодо воєнних злочинів РФ в Україні. Новини UNN. URL: <https://unn.ua/news/deportatsiia-ditei-ekotsyd-i-ne-lyshe-ofis-henprokurora-posyliuie-spiivratsiu-z-frantsiieiu-shchodo-voiennykh-zlochyniv-rf-v-ukraini>
3. United Nations Charter. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>
4. Ukrainian Red Cross Society. URL: https://www.ifrc.org/sites/default/files/2024-10/Longitudinal%20Review%20Case%20study_Ukraine%20Red%20Cross.pdf
5. Прийдун С. Політико-правова основа реалізації мінського процесу 2014–2015 рр.: деякі особливості та проблеми. «Тенденції і перспективи розвитку історичної науки та філософії в умовах глобалізації». URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Stepan_Pryidun/Polityko-pravova_osnova_realizatsii_minskoho_protseesu_2014-2015_rr_deiaki_osoblyvosti_ta_problemy.pdf?PHPSESSID=po2bb3kqg9hg5fg23nnl0b4hk7
6. Яковенко Ю. Порушення принципу пропорційності як один з аспектів вчинення воєнних злочинів. Матеріали міжнародного науково-практичного круглого столу. Інститут підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi79/0059556.pdf#page=170>
7. Пилипенко В.П. Ефективність Женевських Конвенцій 1949 року про захист жертв війни через призму російської агресії в Україні. Національний

- університет «Одеська юридична академія». Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. «Права людини в період збройних конфліктів». URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0a916514-e9fa-4f5d-b457-2a603c9a0aec/content#page=486>
8. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Accountability for killings in Ukraine from January 2014 to May 2016. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/UA/OHCHRThematicReportUkraineJan2014-May2016_EN.pdf
 9. Human Rights Watch. Briefing Paper. Cluster Munition Use in Russia-Ukraine War. URL: https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2023/05/UkraineCM_Briefing_May2023_final.pdf
 10. The Convention on Cluster Munitions. URL: <https://www.clusterconvention.org/convention-text>
 11. The state of the world's human rights. Amnesty international report 2022–2023. URL: <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2023/04/POL1056702023ENGLISH.pdf>
 12. Доценко М., Короткий Т., Хендель Н. Всесвітня ініціатива з посилення політичної підтримки міжнародного гуманітарного права: забезпечити дотримання. *Юридична газета*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhнародne-pravo-investiciyi/iniciativa-z-posilennya-politichnoyi-pidtrimki-mizhнародnogo-gumanitarnogo-prava-zabezpechiti-dotrim.html>

Hrushko M. The role of international humanitarian law during the Russian-Ukrainian armed conflict

Summary. The article analyzes the role of international humanitarian law in the Russian-Ukrainian armed conflict (since 2014), focusing on its principles, numerous violations and real challenges faced by their implementation in the conditions of a protracted high-intensity armed conflict. Based on the analysis of UN reports, the International Criminal Court, official reports of Ukrainian state bodies, and scientific literature, individual elements of war crimes are examined, in particular the use of cluster munitions, deportation of civilians, and attacks on infrastructure. The study shows how international humanitarian law limits the cruelty of armed conflicts (international and non-international in nature), protecting the civilian population, the wounded, and prisoners of war, and setting limits on the means and methods of warfare, but in practice faces systematic disregard for these norms. The article highlights serious limitations in the implementation of international humanitarian law in modern conditions: political barriers in the work of the UN Security Council, in particular, blocking decisions through the veto; the aggressor's refusal to recognize the jurisdiction of the International Criminal Court; the practical impossibility for international organizations to gain full access to occupied territories; significant difficulties in collecting, recording and verifying evidence of war crimes in real time. These factors significantly weaken the ability of international humanitarian law to effectively protect victims of conflict and bring perpetrators to justice. The study demonstrates how the lessons of the war in Ukraine can contribute to the improvement of international humanitarian law to protect victims of modern armed conflicts. The interpretation of international humanitarian law is important, as is the research and consultation of the International Committee of the Red Cross, which publishes the Commentaries to the Third Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War and the Fourth Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons of 1949, which are fundamental documents in the field of protection of prisoners of war and civilians in international armed conflicts and occupation. The 2005 International Committee

of the Red Cross study on customary international humanitarian law, together with a free public database, appeared at a time of rapid change in the legal regulation of armed conflict. Such studies aim to systematically reflect the customary rules governing modern warfare by analyzing global state practice and opinio juris. In a world with over 130 ongoing armed conflicts, a reassessment of the methodological contribution of the study, its evidence base and its impact on the regulation of both international and non-international armed conflicts provides an opportunity to examine the capacity and effectiveness of both customary international humanitarian law and treaty international humanitarian law to continue to provide protection for persons affected by armed conflict. Decades of practice, jurisprudence and operational experience provide practical guidance for the effective application of the guarantees of the Geneva Conventions for the protection of victims of war in modern conditions.

Key words: international law, international humanitarian law, armed conflicts, war, protection of human rights, protection of war victims, civilian population, implementation of international humanitarian law, war crimes, international crimes.

Дата першого надходження статті до видання: 11.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 31.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Стаття поширюється
на умовах ліцензії
відкритого доступу CC BY 4.0

МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 327.8:343.98
DOI <https://doi.org/10.32782/ILA.2026.35.09>

РЕЗНІК Ю. С.

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри кримінального права та кримінології
Навчально-наукового інституту права та психології
«Національна академія внутрішніх справ»
ORCID: 0000-0002-6464-3916

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У БОРОТБІ З ТЕРОРИЗМОМ: ГЛОБАЛЬНІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ

Анотація. У статті здійснюється комплексне та глибоке дослідження еволюції, сучасного стану та перспектив розвитку міжнародного співробітництва у сфері протидії тероризму, що розглядається як одна з найбільш деструктивних загроз світовому правопорядку. Автор детально розкриває ключові правові та організаційні механізми взаємодії між державами, а також роль провідних міжнародних інституцій, таких як Організація Об'єднаних Націй, Інтерпол та Європол, у координації зусиль із запобігання та розслідування терористичних актів. В роботі аналізуються сучасні глобальні виклики, зокрема транснаціональний характер терористичних мереж та стрімка цифровізація терористичної діяльності, що зумовлює виникнення явища кібертероризму. Підкреслюється необхідність невідкладної гармонізації міжнародних правових стандартів із національним законодавством країн світу для створення єдиного безпекового простору та ліквідації юридичних перешкод на шляху до ефективної екстрадиції та взаємної правової допомоги.

Особлива увага в межах даного наукового дослідження приділяється аналізу нормативно-правового базису України. Зокрема, автор детально розглядає положення Закону України «Про боротьбу з тероризмом», розгалужену систему норм Кримінального кодексу України (статті 258–258-6 ККУ), а також положення Указу Президента України «Про Концепцію боротьби з тероризмом в Україні». Важливою складовою статті є критичний аналіз практики Верховного Суду України, яка виступає гарантом дотримання балансу між необхідністю забезпечення державної безпеки та безумовним захистом демократичних прав і свобод людини. Досліджуються новітні форми тероризму, такі як децентралізовані мережі та атаки на об'єкти критичної інфраструктури, що потребує вдосконалення методів оперативного реагування.

Проаналізовано системні проблеми імплементації міжнародних стандартів у національне право, зокрема через політизацію визначення терміну «тероризм» та труднощі в обміні розвідувальною інформацією. Автор доводить, що ефективність боротьби з тероризмом залежить від синергії правових, організаційних та новітніх технологічних інструментів. Робота містить конкретні наукові рекомендації щодо вдосконалення антитерористичної стратегії та може слугувати підґрунтям для подальших законотворчих розробок у сфері національної безпеки. Дослідження орієнтоване на науковців, правоохоронців, фахівців із міжнародних відносин та всіх, хто цікавиться актуальними проблемами сучасного права.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, тероризм, міжнародне право, державна безпека, ККУ, Закон «Про боротьбу з тероризмом», Указ Президента України, Верховний Суд України, кібертероризм, глобальні загрози.

Постановка проблеми. Сучасний тероризм як складне соціально-політичне та кримінальне явище вже давно перетнув межі національних кордонів, трансформувавшись у глобальну загрозу, що вимагає адекватних та скоординованих дій усієї світової спільноти. Транснаціональні терористичні організації сьогодні демонструють високий рівень адаптивності, використовуючи для своєї діяльності найсучасніші досягнення науково-технічного прогресу: від зашифрованих каналів зв'язку та даркнету до фінансування за допомогою віртуальних активів. Це ставить перед державами складне завдання — розробити такі механізми співпраці, які дозволяли б оперативно виявляти та нейтралізувати загрози ще на етапі їх зародження. У зв'язку з цим міжнародне співробітництво стає ключовим чинником забезпечення безпеки, що включає не лише обмін інформацією, а й спільне правове регулювання, інтеграцію міжнародних стандартів у національні системи та координацію дій під час кризових ситуацій. Водночас постає складне завдання балансування між забезпеченням державної безпеки та захистом демократичних прав і свобод громадян, що є фундаментальним для демократичних держав [1, с. 17]. Ефективність такої протидії значною мірою залежить від того, наскільки узгодженими є дії правоохоронних органів різних країн та наскільки уніфікованим є розуміння самої природи терористичної загрози.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика протидії тероризму та міжнародної взаємодії у цій сфері перебуває у центрі уваги багатьох відомих вчених. Зарубіжні дослідники, зокрема Н. Барнетт та Д. Сміт, у своїх працях наголошують на важливості комплексного підходу, який поєднує правові, політичні та розвідувальні інструменти для нейтралізації загроз [2, с. 45]. У вітчизняній науці вагомий внесок у розробку цієї теми зробили такі автори, як І. Коваленко, Л. Петрів та О. Гончаренко. Вони зауважують, що національні правові системи мають бути гнучкими та адаптованими до стандартів ООН та Ради Європи для забезпечення дієвої відповіді на виклики транснаціональної злочинності [3, с. 112]. Однак, незважаючи на значний масив наукових напрацювань, питання правового регулювання нових форм тероризму, зокрема кібертероризму

та децентралізованих мереж, залишаються предметом дискусій. Крім того, динаміка розвитку геополітичної ситуації вимагає постійного переосмислення ролі міжнародних організацій та ефективності існуючих конвенцій. В українському контексті особливої ваги набуває аналіз практики Верховного Суду та законодавчих новел, що регулюють відповідальність за терористичну діяльність в умовах сучасних викликів [5, с. 22; 6, с. 57].

Формулювання цілей статті. Основною метою даного дослідження є проведення системного аналізу механізмів міжнародного та національного співробітництва у сфері боротьби з тероризмом для виявлення існуючих проблем та розробки рекомендацій щодо підвищення їхньої ефективності. Досягнення поставленої мети передбачає оцінку ролі ключових міжнародних організацій (ООН, Інтерпол, Європол) у координації зусиль держав; ґрунтовний аналіз українського кримінального та спеціального законодавства; дослідження сучасних викликів, пов'язаних із цифровізацією терористичної діяльності; та обґрунтування необхідності глибшої інтеграції міжнародних правових стандартів у вітчизняну систему забезпечення безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тероризм у XXI столітті остаточно втратив ознаки локального конфлікту, перетворившись на інструмент глобального впливу, який не визнає суверенітету держав. Його транснаціональний характер вимагає від світової спільноти переходу від реактивної моделі поведінки (реагування на скоєні злочини) до проактивної стратегії, що базується на превенції та прогнозуванні. Першим і найважливішим рівнем такого співробітництва є міжнародно-правове регулювання. Під егідою Організації Об'єднаних Націй було розроблено низку конвенцій та протоколів, що формують глобальну правову рамку протидії тероризму. Ці документи не лише дають юридичне визначення різним видам терористичної діяльності, а й встановлюють принципи «видай або суди» (*aut dedere aut iudicare*), що робить неможливим переховування терористів на території держав-учасниць [7, с. 15].

Процес імплементації цих міжнародних норм в українське законодавство пройшов тривалий шлях еволюції. Основним актом, що регулює цю сферу, є Закон України «Про боротьбу з тероризмом», який чітко розмежує повноваження суб'єктів антитерористичної діяльності. Координація зусиль покладена на Антитерористичний центр при Службі безпеки України, що дозволяє зосередити розвідувальні та оперативні ресурси в єдиному центрі. Разом із тим, кримінально-правова відповідь на терористичні загрози зосереджена в нормах Кримінального кодексу України. Статті 258–258-6 ККУ охоплюють широкий спектр злочинних діянь: від безпосереднього вчинення акту тероризму до вербування, навчання та фінансування терористичних угруповань [5, с. 23]. Важливо відзначити, що український законодавець пішов шляхом деталізації складів злочинів, що дозволяє більш точно кваліфікувати дії пособників та організаторів терористичних мереж.

Ефективність міжнародного співробітництва неможлива без активної участі в роботі професійних міжнародних правоохоронних структур. Інтерпол як найбільша світова поліцейська організація забезпечує унікальну платформу для обміну даними в режимі реального часу. Використання системи глобального зв'язку I-24/7 дозволяє правоохоронним органам України миттєво перевіряти осіб по базах даних розшукуваних терористів та викрадених документів. Аналогічно, співпраця з Європолем відкриває доступ до аналітичних потужностей Європейського контртерористичного центру, що є надзвичайно важливим для ідентифікації радикального контенту в мережі Інтернет та блокування каналів онлайн-вербування [10; 11].

Одним із найбільш складних та водночас актуальних аспектів сучасної антитерористичної діяльності є дотримання балансу між безпекою та правами людини. У демократичному суспільстві боротьба з терором не може виправдовувати тотальний контроль або порушення права на приватність без законних підстав. У цьому контексті практика Верховного Суду України має фундаментальне значення. Суд неодноразово підкреслював, що будь-які обмежувальні заходи, які вживаються спецслужбами в межах антитерористичних операцій, мають відповідати критеріям законності, необхідності у демократичному суспільстві та пропорційності переслідуюній меті [6, с. 61]. Це забезпечує правову легітимність дій держави та запобігає зловживанням владою.

Новим фронтом боротьби з тероризмом став кіберпростір. Кібертероризм за своєю суттю є анонімним, транскордонним та здатним завдати масштабних збитків без жодного пострілу. Атаки на об'єкти критичної інфраструктури, енергетичні мережі та державні реєстри можуть паралізувати життєдіяльність цілих регіонів. Українське законодавство наразі перебуває на етапі адаптації до цих викликів, створюючи спеціалізовані підрозділи кіберполіції та інтегруючи інформаційні ресурси для захисту цифрового суверенітету [13, с. 88]. Міжнародна співпраця у цьому напрямі полягає у спільному розробленні протоколів реагування на кіберінциденти та обміні технічною інформацією про нові види шкідливого програмного забезпечення, що використовується терористами [9, с. 77].

Крім технологічних викликів, серйозною перешкодою залишається неузгодженість правових систем різних держав. Питання визначення певних організацій як терористичних часто залежить від політичної кон'юнктури, що створює прогалини в міжнародній системі безпеки. Для подолання цієї проблеми необхідна уніфікація критеріїв класифікації терористичних актів та спрощення процедур надання міжнародної правової допомоги у кримінальних справах, пов'язаних із тероризмом [12, с. 45]. Україна активно підтримує ініціативи щодо посилення фінансового моніторингу, що дозволяє перекривати потоки коштів, які йдуть на підтримку терористичної інфраструктури, використовуючи при цьому рекомендації FATF.

Загалом, архітектура міжнародного співробітництва у сфері боротьби з тероризмом має бути багаторівневою. На глобальному рівні — це конвенційна діяльність ООН; на регіональному — взаємодія в межах ЄС та Ради Європи; на двосторонньому — прямі контакти між спецслужбами. Тільки такий інтегрований підхід дозволить створити систему, здатну не лише реагувати на скоєні злочини, а й ефективно протидіяти поширенню радикальних ідеологій, які є живильним середовищем для тероризму. Розвиток освітніх програм, залучення громадянського суспільства та підвищення рівня довіри між державами є тими перспективними напрямками, які дозволять мінімізувати терористичну загрозу в довгостроковій перспективі.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. Міжнародне співробітництво є безальтернативним фактором успішної протидії сучасному тероризму. Воно базується на складній системі взаємодії держав, міжнародних організацій та правоохоронних органів, що реалізується через правову допомогу, обмін розвідувальними даними та спільне стратегічне планування. Аналіз українського законодавства та практики Верховного Суду свідчить про глибоку інтеграцію України у світову анти-терористичну систему, проте динаміка нових загроз вимагає постійного вдосконалення національних механізмів. Для підвищення ефективності боротьби з тероризмом необхідно: по-перше, посилити координацію між розвідувальними органами держав-партнерів; по-друге, прискорити цифровізацію процесів обміну інформацією; по-третє, забезпечити стабільне фінансування технологічних проєктів у сфері кібербезпеки. Подальші наукові розвідки у даному напрямку мають бути зосереджені на вивченні правових аспектів протидії використанню штучного інтелекту в терористичних цілях, а також на розробці нових міжнародних стандартів захисту критичної інформаційної інфраструктури. Поєднання міжнародного досвіду з національними особливостями дозволить створити ефективну систему безпеки, здатну захистити демократичний устрій та життя громадян від будь-яких проявів терору.

Література:

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Barnett N., Smith D. Counterterrorism and international cooperation. London: Routledge, 2018. 320 p. DOI: 10.4324/9780203701234.
3. Коваленко І. М., Петрів Л. О., Гончаренко О. В. Міжнародне право та національне законодавство у сфері боротьби з тероризмом. Київ: Наукова думка, 2020. 256 с.
4. Global Counter-Terrorism Forum. Annual Report 2022. URL: <https://www.thegctf.org/documents/2022-Annual-Report>.
5. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 № 638-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 20, ст. 146.
6. Постанова Верховного Суду України № 12-25цс21 від 15.06.2021. URL: <https://verhovna.court.gov.ua>.

7. United Nations. International conventions on terrorism. New York: UN, 2019. DOI: 10.18356/UNTC2019.
8. Контртерористичний комітет ООН. Annual Report, 2021. URL: <https://www.un.org/counterterrorism>.
9. Cybersecurity and Counter-Terrorism: Global Challenges. Springer, 2021. 412 p. DOI: 10.1007/978-3-030-55678-3.
10. Europol. European Union Terrorism Situation & Trend Report 2022. URL: <https://www.europol.europa.eu>.
11. Interpol. Counter-terrorism cooperation guidelines. Lyon: Interpol, 2020. URL: <https://www.interpol.int/en>.
12. Jackson R., Sørensen G. Introduction to International Relations: Theories and Approaches. Oxford: Oxford University Press, 2019. 424 p.
13. Петрова О. М., Клімова Н. В. Кібертероризм та правове регулювання в Україні. *Право і безпека*. 2022. № 4. С. 92–108.
14. Global Counterterrorism Fund. Annual Financial Report, 2021. URL: <https://www.globalctfund.org>.
15. International Law and Transnational Security. Cambridge: Cambridge University Press, 2020. 450 p. DOI: 10.1017/9781108569841.

Reznik Yu. International cooperation in the fight against terrorism: Global and national aspects

Summary. The article provides a comprehensive and in-depth study of the evolution, current state, and prospects for the development of international cooperation in the field of countering terrorism, which is considered one of the most destructive threats to the global legal order. The author reveals in detail the key legal and organizational mechanisms of interaction between states, as well as the role of leading international institutions such as the United Nations, Interpol, and Europol, in coordinating efforts to prevent and investigate terrorist acts. The work analyzes contemporary global challenges, in particular the transnational nature of terrorist networks and the rapid digitalization of terrorist activities, which leads to the phenomenon of cyberterrorism. The need for urgent harmonization of international legal standards with the national legislation of countries around the world is emphasized to create a unified security space and eliminate legal obstacles to effective extradition and mutual legal assistance.

Particular attention within this scientific study is paid to the analysis of the regulatory and legal framework of Ukraine. In particular, the author examines in detail the provisions of the Law of Ukraine "On Combating Terrorism", the complex system of norms of the Criminal Code of Ukraine (Articles 258–258-6 of the CCU), as well as the provisions of the Decree of the President of Ukraine "On the Concept of Combating Terrorism in Ukraine". An important component of the article is a critical analysis of the practice of the Supreme Court of Ukraine, which acts as a guarantor of maintaining a balance between the need to ensure state security and the unconditional protection of democratic human rights and freedoms. Modern forms of terrorism, such as decentralized networks and attacks on critical infrastructure objects, are studied, which requires improved methods of rapid response.

The systemic problems of implementing international standards into national law are analyzed, in particular through the politicization of the definition of the term "terrorism" and difficulties in the exchange of intelligence information. The author proves that the effectiveness of the fight against terrorism depends on the synergy of legal, organizational, and modern technological tools. The work contains specific scientific recommendations for improving the anti-terrorism strategy and can serve as a basis for further legislative developments in

the field of national security. The study is aimed at scholars, law enforcement officers, specialists in international relations, and anyone interested in the topical problems of modern law. The research concludes that only a multifaceted approach involving state agencies and international partners can create a resilient system of defense.

Key words: international cooperation, terrorism, international law, state security, Criminal Code of Ukraine, Law "On Combating Terrorism", Presidential Decree, Supreme Court of Ukraine, cyberterrorism, global threats.

Дата першого надходження статті до видання: 14.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Стаття поширюється
на умовах ліцензії
відкритого доступу CC BY 4.0

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Боднарчук Л. Я., Боднарчук Ю. Ю.

ВІДКРИТА НАУКА ЯК ОСНОВА ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ:
ІСТОРИЧНИЙ, ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ТА ШЛЯХИ
ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ.....3

Гавриленко О. А.

ЕДИЦІЙНЕ ДжЕРЕЛОЗНАВСТВО У СТРУКТУРІ СУЧАСНИХ
ІСТОРИКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА...15

Ганкевич О. А.

ГЕНЕЗА ВПЛИВУ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА НА НАЦІОНАЛЬНІ
ПРАВОВІ СИСТЕМИ СУЧАСНИХ АФРИКАНСЬКИХ ДЕРЖАВ.....29

Kovdria V. O.

THE 2026 UPDATE OF THE SETI DECLARATION FROM
A LEGAL STANDPOINT..... 38

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРАВ ЛЮДИНИ

Допілка В. О., Загороднюк С. О.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ОХОРОНА БЕЗПЕКИ МОРЕПЛАВСТВА.45

Мельникович М. С.

ПУБЛІЧНИЙ ІНТЕРЕС У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ
З ПРАВ ЛЮДИНИ.....52

Славко А. С., Степаніщенко М. В.

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ ТА ЗАХИСТ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ПІДХОДИ ДО БАЛАНСУВАННЯ
У ПРАВОЗАСТОСОВНІЙ ПРАКТИЦІ.....60

МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

Грушко М. В.

РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ПІД ЧАС
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ..... 71

МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Резнік Ю. С.

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У БОРОТБІ З ТЕРОРИЗМОМ:
ГЛОБАЛЬНІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ.....81

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF INTERNATIONAL LAW

Bodnarchuk L., Bodnarchuk Yu.

THE PRINCIPLE OF "OPEN SCIENCE": FROM AN ETHICAL
IMPERATIVE TO A TOOL FOR DEMOCRATIZATION
AND EUROPEAN INTEGRATION IN UKRAINE.....3

Havrylenko O.

EDITION SOURCES STUDIES IN THE STRUCTURE
OF CONTEMPORARY HISTORICAL AND LEGAL RESEARCH
ON INTERNATIONAL LAW.....15

Hankevych O.

THE GENESIS OF THE INFLUENCE OF INTERNATIONAL LAW
ON THE NATIONAL LEGAL SYSTEMS OF MODERN AFRICAN STATES....29

Kovdria V.

THE 2026 UPDATE OF THE SETI DECLARATION FROM
A LEGAL STANDPOINT.....38

INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS LAW

Dopilka V., Zagorodniuk S.

INTERNATIONAL LEGAL PROTECTION OF MARITIME SAFETY.....45

Melnykovych M.

PUBLIC INTEREST IN THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT
OF HUMAN RIGHTS.....52

Slavko A., Stepanishchenko M.

FREEDOM OF EXPRESSION AND THE PROTECTION
OF NATIONAL SECURITY: APPROACHES TO BALANCING
IN LAW ENFORCEMENT PRACTICE.....60

INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW

Hrushko M.

THE ROLE OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW DURING
THE RUSSIAN-UKRAINIAN ARMED CONFLICT.....71

INTERNATIONAL CRIMINAL LAW

Reznik Yu.

INTERNATIONAL COOPERATION IN THE FIGHT AGAINST
TERRORISM: GLOBAL AND NATIONAL ASPECTS.....81

Дата розміщення онлайн: 23.03.2026. Дата друку: 30.03.2026.
Формат 70x100/16. Ум.-друк. арк. 7,31. Папір офсетний.
Цифровий друк. Зам. № 0226/182. Наклад 300 прим. Ціна договірна.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.